

UNIVERZITA KARLOVA

EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

**Odras učení o sedmi svátostech
v liturgickém díle
Tobiáše Závorky Lipenského**

Bc. Ondřej Matějovský

Katedra církevních dějin (27-CD)

Vedoucí práce: Mgr. Ota Halama, Th.D.

Studijní program: Teologie (N6141)

Studijní obor: Evangelická teologie (EVT 6141T007)

Praha 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem *Odras učení o sedmi svátostech v liturgickém díle Tobiáše Závorky Lipenského* napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 20. června 2018

Ondřej Matějovský

Bibliografická citace

Odraz učení o sedmi svátostech v liturgickém díle Tobiáše Závorky Lipenského [rukopis]: diplomová práce / Ondřej Matějovský; vedoucí práce: Mgr. Ota Halama, Th.D. – Praha, 2018. – 149 s.

Anotace

Tato diplomová práce s názvem *Odraz učení o sedmi svátostech v liturgickém díle Tobiáše Závorky Lipenského* obsahuje transkripci a analýzu liturgických úkonů, které odpovídají katolickým sedmi svátostem. Příslušné liturgické texty jsem dohledal v Závorkově agendě *Pravidlo služebností církevních*, kancionálu *Písně chval Božských a zpěvníku Zpívání pohřební*. V úvodu práce je stručný životopis a deskripce díla Tobiáše Závorky Lipenského, novoutrakvistického kněze a doubravnického děkana, který působil na počátku sedmnáctého století na Moravě. Těžištěm práce je popsání specifik jednotlivých zvláštních či svátostných liturgických úkonů, které demonstrují ráz Závorkovy teologické a liturgické práce.

Klíčová slova

Tobiáš Závorka Lipenský, Písně chval Božských, Pravidlo služebností církevních, kancionál, agenda, Zpívání pohřební, svátosti, křest, večere Páně, manželství, svěcení, poslední pomazání, smíření.

Summary

This master's thesis named *Seven Sacraments Reflection in Tobias Zavorka Lipensky's Liturgical Work*, deals with the transcription and analysis of liturgical acts which reflect seven sacraments of the Catholic Church. The appropriate texts were taken from Zavorka's agenda *The Rule of Church Service*, the hymn-book *The Songs of Divine Praise* and the song-book *Funeral Chanting*. The master thesis begins with brief Zavorka's curriculum vitae of Zavorka, who was the neo-utraquistic priest and Dean of the region of Doubravnik, and a description of his works. The main focus of the thesis is to describe the specifics of the special or sacramental liturgical acts that demonstrate the character of Zavorka's theological and liturgical work.

Keywords

Tobias Zavorka Lipensky, The Songs of Divine Praise, The Rule of Church Service, hymn-book, paperwork, Funeral Chanting, sacraments, baptism, Lord's Dinner, marriage, ordination of priests, the last anointment, reconciliation.

Poděkování

V první řadě bych rád poděkoval Otovi Halamovi, Th.D. za veškerou pomoc, množství konzultací, zpřístupnění pramenů, velkorysou trpělivost a hodnotné rady. Můj hlavní dík mu však patří za to, že mi otevřel cestu k pramenům!

Dále bych rád poděkoval Nadačnímu fondu Věry Třebické – Řivnáčové za finanční podporu mého badatelského projektu, bez něhož bych nebyl schopen vytvořit tuto práci v takovém rozsahu.

Můj dík a obdiv patří v neposlední řadě celé mé rodině. Zejména mé manželce Anně za podporu, trpělivost a ochotu ve dnech, které jsem netrávil s rodinou, ale nad touto prací.

Obsah

Úvod	1
1. Biografie Tobiáše Závorky Lipenského	3
2. Literární dílo Tobiáše Závorky Lipenského	9
2.1. Literatura k osobě a dílu Tobiáše Závorky Lipenského.....	9
2.2. Písně chval Božských a Pravidlo služebností církevních.....	11
2.3. Zpívání pohřební	12
2.4. Neověřená literární činnost	15
2.5. Další život Závorkových textů.....	18
3. Odras učení o sedmi svátostech v liturgickém díle Tobiáše Závorky Lipenského	19
Ediční poznámka	19
3.1. Křest, biřmování	19
3.1.1. Křest v Pravidle služebností	20
3.1.2. Křest v kancionálu Písně chval Božských.....	27
3.2. Eucharistie a pokání.....	28
3.2.1. Eucharistie a pokání v Pravidle služebností	28
3.2.2. Eucharistie a pokání v Písních chval Božských	60
3.3. Pomazání nemocných	66
3.3.1. Odras učení svátosti pomazání nemocných v Pravidle služebností	66
3.3.2. Odras učení svátosti pomazání nemocných v Závorkových Zpíváních pohřebních	78

3.3.3. Odraz učení svátosti pomazání nemocných v Písních chval Božských	102
3.4. Svátost svěcení.....	108
3.4.1. Odraz učení o svátosti svěcení v Pravidle služebností	108
3.4.2. Odraz učení o svátosti svěcení v Písních chval Božských	113
3.5. Svátost manželství	117
3.5.1. Odraz učení o svátosti manželství v Pravidle služebností.....	117
3.5.2. Odraz učení o svátosti manželství v Písních chval Božských..	128
Závěr.....	130
Seznam literatury.....	132
Prameny.....	132
Sekundární literatura.....	134
Elektronické zdroje.....	137
Přílohy	138

Úvod

Na jaře roku 2013 jsem vypracoval bakalářskou práci *Liturgické texty Tobiáše Závorky Lipenského o manželství*, kde jsem předložil Závorkovu biografii, bibliografii, transkripci jeho liturgických textů o manželství a provedl jsem srovnání jeho liturgie s dalšími dobovými agendami a kancionálem. Témata Závorkových liturgických textů, jeho život a fungování moravské předbělohorské utrakvistické církevní organizace mě zaujala do té míry, že jsem ve studiu pokračoval i po dokončení práce. V roce 2016 jsem realizoval studentský badatelský projekt¹ *Získání pramenů a archiválií pro účely diplomové práce o životě a liturgickém díle Tobiáše Závorky Lipenského*, díky němuž jsem získal dostatek podkladů pro další studium.

Jelikož doposud naprostá většina Závorkových textů nebyla publikována (s výjimkou práce Oty Halamy²), rozhodl jsem se tak učinit na tomto místě. Vzhledem k rozsahu Závorkova díla (jen jeho agenda je považována za nejrozsáhlejší předbělohorský tisk svého druhu³), nepřipadalo v úvahu zpracovat veškerý jeho obsah. S vedoucím práce jsme se proto shodli na výběru takových bohoslužebných ceremonií, na nichž bude nejlépe patrný teologický a praktický přístup autora. Tím, co mělo určit výběr liturgických úkonů, se staly katolické svátosti. Ze Závorkova liturgického díla jsem tak vybral ty texty, které tematicky odpovídají sedmi svátostným úkonům katolické církve.

V prvních dvou kapitolách předkládám stručný popis Závorkova díla a života se zaměřením na případné nové poznatky. Ve třetí, stěžejní části, předkládám transkripci příslušných liturgických textů o křtu, eucharistii a pokání, pomazání nemocných, svátosti svěcení a manželství.

¹ Nadačního fondu Věry Třebické-Řivnáčové

² Srov. Halama, *ARBI*, 243 - 290

³ Srov. tamtéž, 145

A to jak ze Závorkova *Pravidla služebnosti*, tak *Písní chval Božských a Zpívání pohřebních*. Vedle transkripce jsem se dále pokusil o popsání struktury, specifik a důrazů jednotlivých bohoslužebných úkonů a písní.

Pakliže je hlavním cílem práce analýza výše popsaných liturgických úkonů, mým dalším cílem je přispět k hlubšímu poznání díla Tobiáše Závorky Lipenského a přiblížit tyto unikátní prameny čtenáři.

1. Biografie Tobiáše Závorky Lipenského

Ve své bakalářské práci⁴ jsem předložil popis Závorkova života na základě sekundární literatury staršího data⁵ (viz níže) a za pomoci biografie napsané Otou Halamou.⁶ Jelikož touto prací přímo navazuji na svou bakalářskou práci, neopisuji zde do poslední podrobnosti jednotlivá data Závorkova života. Učiním pouze stručné shrnutí s doplněním nových poznatků.

Tobiáš Závorka Lipenský se narodil v Lipníku nad Bečvou roku 1553 do bratrské rodiny pocházející z hornoslezské Sosnice u Hlivic. Navštěvoval bratrskou školu, vyučil se řemeslu a poté se, již jako sirotek, na několik let vydal do Hlivic, kde musel být konfrontován s německým luterstvím. Mezi lety 1572 až 1578 si neznámo kde osvojil teologické vzdělání a aniž by o tom byla dochována jakákoli zpráva, byl ordinován na evangelického kněze. Usadil se v Dřevohosticích, kde založil rodinu. Následně již jako kněz působil ve Slavkově u Brna (1579 – 1582); kdesi u Vsetína (Pržno? 1583 – 1590?); v Olší na Tišnovsku (1590 – 1592); v Bystřici pod Hostýnem (1592 – 1597). Posledním působištěm, kde Závorka zastával funkci děkana, byl Doubravník. Tam také roku 1612 zemřel.⁷

Díky projektu, financovanému Nadačním fondem Věry Třebické-Řivnáčové, jsem navštívil většinu míst, kde Závorka působil. Jelikož některé kostely zanikly a ty které nezanikly, byly po Bílé hoře radikálně přestavěny (například kostel v Olší), nepodařilo se mi nalézt nic, co by jakkoli souviselo s osobou Závorky.

⁴ Liturgické texty Tobiáše Závorky Lipenského o manželství [rukopis] : bakalářská práce / Ondřej Matějovský; vedoucí práce: Ota Halama, Th.D. – Praha, 2013. – 127 s. (Dále jen Matějovský, *Závorka*.)

⁵ Zejména Jireček, *Dějiny literatury*; Indra, *Slezský sborník*; Hrubý, *Luterství a kalvinismus*; *Ottův slovník naučný*; Radimský, *Záhorská kronika*; Konrád, *Dějiny zpěvu*, Hrejsa, *Česká konfesse*. Srov. Matějovský, *Závorka*, 10 – 15

⁶ Srov. Halama, *ARBI*, 143 - 146

⁷ Srov. Kouba, *Slovník hymnografů*, 475 – 476; Halama, *ARBI*, 143.

A to, až na jednu výjimku, ani v Doubravníku, kde v předchozích letech proběhlo rozsáhlé archeologické ohledání místního kostela. (Zde jsem prohlédl veškeré náhrobní kameny včetně těch, které byly nalezeny v rámci archeologických prací i v širším okolí (fara, zahradní sklep atd.) Jediné, co se v doubravnickém kostele dochovalo, je křtitelnice (viz. příloha 1.,2.). Sponzorem křtitelnice byl Tomáš Jimramovský z Karasína, toho času vrchnostenský úředník na Pernštejně a zároveň mecenáš doubravnického literátského bratrstva. Na křtitelnici je patrný erb Tomáše Jimramovského (viz. příloha 3), pod nímž jsou vyraženy jeho iniciály T G Z K (psáno dobovým pravopisem – Gimramowsky z Karaseyna). Na křtitelnici je dále pod menším tesaným květinovým zdobením uvedena zkratka L K M D (literátský kůr městečka Doubravníka) a dále, pod podobným zdobením, vyročení 1601 (viz. příloha 4). (Jedná se o rok, kdy byl Tomášovi Jimramovskému privilegiem Rudolfa II. udělen erb. Je tedy pravděpodobné, že Jimramovský právě v kontextu s touto událostí křtitelnici daroval.)⁸ Nakonec je na křtitelnici zkratka K T Z L (kněz Tobiáš Závorka Lipenský), nad níž je do mramoru vyryt beránek s korouhví (viz. příloha 5). Na první pohled se zdá, že by se mohlo jednat o erb, neboť za beránkem je štít (zjevný základ erbu). Můj názor, že se jedná o znak či erb, který Závorka přijal za svůj, utvrzuje skutečnost, že Závorka na konci svých *Písní chval Božských*, pod iniciály svého jména, otiskl beránka s korouhví. A stejně je tomu i v jeho agendě *Pravidlo*⁹, kde je znak otištěn mezi iniciály jeho jména. To, že by měl utrakvistický kněz vlastní erb či disponoval takovýmto znakem, považuji za něco zcela unikátního (zvláště v kontextu se Závorkovým původem). Jediné snad, co by mohlo jít proti této úvaze je možnost, že by takovýto beránek s korouhví symbolizoval děkanský úřad, který Závorka zastával.

⁸ Srov. Gerbrich et al, *Doubravník*, 11 – 12

⁹ Srov. Závorka, *Pravidlo*, předmluva 6a

Jelikož ale děkanská funkce byla spíše funkcí nižší a o něčem podobném nakonec nemáme žádných informací, tuto možnost bych spíše zavrhl.

Další informace o Závorkově osobě se mi podařilo získat v archivech. Méně významné bylo pátrání v přerovském archivu, kde jsem našel velké množství zápisů v rukopisech sirotčích knih, konceptech svatebních knih, svatebních a gruntovních knihách, které potvrdily a v některých případech též ozřejmily zprávy o rodině Závorky Lipenského. O poznání úspěšnější bylo studium *Archivu městečka Doubravníka* (SOkA Žďár n. S.). Zde jsem postupně prošel *Knihu různých smluv a porovnání..., 1501 – 1670* (I. č. 19); *Sirotčí knihu, Knihu různých porovnání... 1603 – 1810* (I. č. 20); *Gruntovní knihu 1533 – 1603* (I. č. 25); *Knihu různých pamětí... 1607 – 1787* (I. č. 46); *Zbytky staré gruntovní knihy 1584 – 1713* (I. č. 179); *Pozůstalosti a poslední vůle 1550 – 1846* (I. č. 186); *Žádost o vydání pozůstalostí v městečku Doubravníku 1568 – 1675* (I. č. 188); *Žádost Jana Licka z Rýznburka o ručení... 1611* (I. č. 197); *Obecní počet 1619* (I. č. 440),¹⁰ z nichž jsem pro následné studium získal na 4000 snímků archivních textů, které jsem podrobil důkladnější analýze. Značná část archiválií je ve velmi špatném stavu, některé části knih nebyly čitelné vůbec, některé nebyly čitelné z důvodu neodborné restaurace. Více knih dále nemělo chronologicky číslované listy, což vskutku značně komplikovalo kompletaci relevantních textů.

Ve *Zbytcích staré gruntovní knihy 1584 – 1713* (I. č. 179; č. kart. 4) jsem dohledal smlouvu, která popisuje Závorkův nákup doubravnické nemovitosti a následný nákup polí.

¹⁰ Srov. Štarha, *Inventář – Archiv městečka Doubravníka 1970*, inventární pomůcka SOkA Žďár n. S. č. 281

Jedná se o smlouvu „*Grunt Mikulaše Březiny. Mikulaš Březina ma grunt zaplacency. Grunt dvojí cti hodneho muže kněze Tobiaše Zavorky Lipenskeho.*“¹¹ a poznámky k ní připsané.

Ačkoli z jiných zdrojů víme, že se Závorka opakovaně dostával do finančních potíží, je velmi překvapivé, že zde za *Březinovský grunt* i polnosti zaplatil hotově na místě, což bylo v té době naprosto nevídané. Z toho důvodu je na místě se domnívat, že se Závorka těšil značné přízni a finanční podpoře místní nižší šlechty, která se starala o jeho zaopatření. V této gruntovníci jsou dále zmínky o dalších nemovitostech a pozemcích, kterými patrně Závorka disponoval.¹²

Ze smlouvy o vyrovnání majetku, která byla sepsána po Závorkově smrti lze vyčíst podrobnosti o jeho rodině. Je tak patrné, že byl ženat dvakrát a měl děti Jiříka (později se stal knězem), Kateřinu, Annu, Alžbětu, Marušku, Jana, Pavla, Juditu, Ester a Tabitu.¹³

Za jednoznačně nejzajímavější považuji nález kostelního inventáře, který pochází z *Knihy různých smluv a porovnání... 1501 – 1670* (I. č. 19). Inventář je zapsaný na listech 13a – 14b. Původní zápis pochází z roku 1611. Byl tedy patrně vytvořen ještě za Závorkova života. Rukopis pak nese známky dvojí pozdější revize. První zásah do textu proběhl roku 1613; druhý pak roku 1616. Jednotlivé zásahy do textu byly zjevně provedeny proto, že proběhla nová inventarizace kostelního majetku. V doubravnickém kostele, kde Závorka působil, se nacházely následující předměty:

¹¹ SOkA Žďár, *Zbytky staré gruntovní knihy*, 1

¹² Srov. SOkA Žďár, *Zbytky staré gruntovní knihy*, 259b

¹³ Srov. tamtéž, 2; 175a

- 1) Liturgické předměty: 3 zdobené kalichy pozlacené, měděná nádoba pozlacená, na způsob kalicha neb monstrance na svátost, mosazná monstrance, kadidelnice, svícný na oltář, zvonečky, pozlacený kříž se zlatým kamením.
- 2) Látky: látky na kalichy, látky na oltář – různé barvy – červený, zelený, černý; koberec, roucha, ubrusy, ručníky.
- 3) Liturgické oděvy: ornát; štolý – modrá, červená, žlutá; alby; komže; komžičky pro pacholata k posluhování.
- 4) Literatura:
 - 2 misály tridentské,
 - Graduál, antifonář, psalterium latinsky tridentské
 - 1 misál starý Olomoucký,
 - 2 agendy
 - Graduál antifonář český
 - Kancionál nový – mají ho literáti
 - Pravidlo na způsob misálu, 1 česky
 - Druhé Písně nové koupené léta p. 1609 (dopsáno: jsou na zámku)
 - 2 chorálníčky
- 5) Ostatní: zahradní nářadí, jakési obrázky.

Tento výčet může být jednak dokladem o užívání liturgického oděvu a předmětů, dále pak ukazuje, jakou literaturu mohl mít Závorka k dispozici. Vedle zjevné zásoby latinské mešní literatury jsou zde zmíněny Závorkovy *Písně chval Božských*, které vlastnilo místní literátské bratrstvo, dále Závorkova agenda *Pravidlo služebností církevních* a blíže neurčené české zpěvníky.

Stran zmínky o přítomnosti Závorkova kancionálu na hradě (Pernštejně), jsem kontaktoval Národní památkový úřad (ačkoli jsem si byl vědom, že šance nalézt Závorkův kancionál je mizivá). Dle očekávání hradní knihovna obsahuje pouze nekatolickou literaturu mladšího data.

Tato archiválie nakonec poskytuje klíčovou informaci o smrti Tobiáše Závorky Lipenského: „*Stula nova damašková dána jest ne. panu děkanovi Zavorckovi do hrobu.*“¹⁴ Jelikož je druhá část věty (podtržená) dopsána nepatrně jiným pravopisem a jiným odstínem inkoustu, který též připsal datum 1613, je patrné, že tohoto roku byl již Závorka mrtev.

¹⁴ *Kniha různých smluv a porovnáání... 1501 – 1670* (I. č. 19), strana 14a, řádek 15

2. Literární dílo Tobiáše Závorky Lipenského

2.1. Literatura k osobě a dílu Tobiáše Závorky Lipenského

Dostupnou literaturu, která pojednává o Tobiášovi Závorkovi Lipenském a jeho liturgickém díle, lze rozdělit na dvě části. Na tu, která vycházela od konce devatenáctého století do třicátých let století dvacátého a dále na literaturu posledních patnácti let. Autory starší literatury byli zejména hymnologové (tak například Antonín Škarka, Karel Konrád, Josef Srb), literární vědci (Josef Jireček), historici a archiváři (Jiří Radimský, Bohumír Indra, J. Michl, Ferdinand Hrejsa, František Hrubý, Zikmund Winter). Přitom žádný z výše uvedených, patrně pro nedostatek dostupných informací, nepředložil samostatnou monografii k osobě či dílu Tobiáše Závorky. Toto dlouhé mezidobí však svou znamenitou prací přemostil farář a později církevní historik Ilja Burian, který se zabýval předbělohorskou moravskou evangelickou církví a tudíž i osobou Závorky. Současné bádání otevřel církevní historik Ota Halama tím, že vůbec poprvé publikoval Závorkovy liturgické texty, popsal jeho život a biografii. Dalšími takovými jsou církevní historik Pavel Kolář, který objevil zásadní shodu mezi bohoslužebnými předpisy u Závorky a pořádkem bohoslužby v anglikánské agendě *Book of Common Prayer*. Dále Jiří Just, který o Závorkovi pojednává v kontextu luterství na Moravě. Nejnovější a dlouho očekávaný příspěvek nakonec pochází z pera Jana Kouby, který věnoval Závorkovi pozornost ve svém *Slovníku staročeských hymnografií*.

V oponentském posudku mé bakalářské práce, který vypracoval Mgr. Jan Bařa, Ph.D., jsem byl upozorněn na dva klíčové texty související se Závorkovým dílem.

Prvním je nepublikovaná práce věnovaná Závorkově kancionálu, která vznikla patrně na konci 40. let 20. století v Brně v semináři prof. Škarky.¹⁵ Ten dle Máchova textu ve svém semináři zařadil Závorkovu hudební tvorbu do kontextu vývoje církevního zpěvu, představil jeho život, další tvorbu a provedl odbornou hymnologickou analýzu *Písní chval Božských*. Na základě toho pak popsal, odkud zjevně Závorka čerpal písně do svého kancionálu (zpěvník Klimenta Bosáka (1530), bratrské kancionály 16. století, Kunvaldského kancionál atd). Dále provedl strofický rozbor, popis obsahu a struktury.¹⁶ Druhým textem, na který jsem byl upozorněn, je dopis Jiřího Dačického, v němž tiskař žádá pražského arcibiskupa o povolení vydání Závorkova kancionálu, do něž byl nucen investovat nemalé prostředky a průtahy s povolením mu způsobují nemalé škody. Tento dopis jednak dokládá, že Závorkův kancionál byl vytištěn se schválením pražského arcibiskupa („...*Jakož sem vaší knížecí milosti podal k prohlednutí a povolení k tištění kancionalu českého kněze Tobiaše Zavorcky...*“),¹⁷ dále pak poukazuje na skutečné datum vydání Závorkova kancionálu. V *Písních chval Božských* je totiž uvedeno datum 1602. Vzhledem k průtahům, ke kterým patrně došlo v souvislosti se schválením tisku, byl ve skutečnosti kancionál vydán o rok později. (Dopis je totiž datován „*v sobottu po svatem Jakubu. Leta Paně 1603.*“)¹⁸

¹⁵ Mácha, *Tobiáš Závorka Lipenský, Písně chval Božských. Kancionál z roku 1606*, nedatováno, 39 s. (uloženo v knihovně Ústavu hudební vědy FF UK).

¹⁶ Srov. tamtéž, 1 - 39

¹⁷ Národní archiv, fond Archiv Pražského arcibiskupství I, inv. č. 4181, sign. D172/7, karton 2869, strana 1b, řádek 2,3.

¹⁸ Tamtéž, strana 1b, řádek 19

Zcela klíčový poznatek, jak jsem již výše zmínil, před třemi lety předložil Pavel Kolář.

Ve svém článku *The Canon missae in the Rule of Ecclesiastical Services of Tobiáš Závorka Lipenský and Its Source*¹⁹ předložil zjištění, že Závorka ve svých *Pravidlech* použil z velké části překlad mešního kánonu z *Book of Common Prayer* 1549 (liší se pouze fragmentárně). Tento Kolářův objev je vůbec prvním doloženým užitím anglikánských bohoslužebných textů v utrakvistické liturgii. Klíčovou a nezodpovězenou otázkou však je, jakým způsobem se Závorka dostal k *Book of Common Prayer*, v jakém jazyce měl tisk k dispozici a kdo s ním spolupracoval na překladu. (V době, kdy Závorka agendu psal, byly již v Evropě latinské překlady. A to nejprve patrně ve spisu *Martini Buceri scripta Anglicana (...) 1572*, který byl vydán po Bucerově smrti jeho žáky.)²⁰

2.2. Písně chval Božských a Pravidlo služebností církevních

O nejrozsáhlejším liturgickém díle *Písně chval Božských*²¹ a *Pravidlo služebností církevních*,²² rozsáhle pojednal ve své bakalářské práci.²³

¹⁹ Kolář, *Pramen Závorkova Pravidla, Holeton et al, BRRP 10, 225 - 258*

²⁰ Srov. tamtéž, 237 - 242

²¹ Pjsnie Chwál Božských: To gest: Spěwowé Swatij Cýrkewnij | Stařij y Nowij | z Gradualů, z Antyphonářů | y giných wssech Duchownjch Pjsnij Latinských y Českých | kterýchž se w Shromážděnjch Swatých Cýrkewnijch od starodáwna požjwalo, a požjwá: Pro rozssýrenij Cti a Chwály Pána Boha Wssemohúcyho | w Trogicy gediného: A pro wzdělánj spasytedlné w Božj Prawdě wssechněch wěřijcých Křestianůw | Slawného a rozssýřeného Jazyku Slowanského vžjwagijcých: W nowě bedliwě podlé Slowa Božjho přehljdnutj, shromážděnj, sprawenj, a složenj: Od Kněze Tobiásse Závorky Lipenského Děkana Daubrawnického. Wytisštěno a dokonáno leta Páně 1606. (Dne XI. Měsýce Listopadu.). Exemplář pochází z Knihovny Národního muzea, sign. 27 A 29.

²² Prawidlo Služebnostij Cýrkewnijch. To gest: Shromážděnj wsseho spoļu | Czehož se při Služebnostech Páně w Cýrkwi Swaté od starodáwna vžjwalo a vžjwá. Od těch kterjž w Jazyku Českém Služebnosti Božj konagj. Shromážděné sprawené a složené Od Kněze Tobiásse Závorky Lipenského | Děkana Daubrawnického: Léta Páně 1607 [Ve Velkých Němčicích u Židlochovic]. Exemplář pochází z Národní knihovny, sign. 54 A 49

²³ Srov. Matějovský, *Závorka*, 16 - 28

2.3. Zpívání pohřební

Za finanční podpory Nadačního fondu Věry Třebické-Řivnáčové jsem získal ke studiu kopii Závorkova nejmladšího tisku *Zpívání pohřební staré i nové. Shromážděné a složené. Od kněze Tobiáše Závorky Lipenského. (...)* Vytisštěno v starém městě pražském u Jiříka Nygrina 1592.²⁴

Zpívání pohřební je zpěvník kapesního formátu o 278 stranách. Obsahuje 94 zpěvních textů, přičemž 44 s vlastním notovým zápisem. Zhruba polovina těchto notových zápisů dále pochází z gregoriánského chorálu.²⁵ Stejně jako v případě *Písni chval Božských*, jsou všechny písně modální. Text je ve vztahu k notaci psán sylabickým stylem. Při úpravě starších písní Závorka postupoval metodou kontrafaktury.²⁶

Předmluva je dedikována „Urozenému panu Pavlovi Katharinovi z Katharu a na Dalečíně a Imramově. Purkhrabi zemskému markhrabství Moravského. Pavel Katharyn byl nekatolický šlechtic, který koupil roku 1597 hrad Pernštejn, pod jehož zprávu spadal také Doubravník.²⁷ (Za Katarynů byl vrchnostenským úředníkem na Pernštejně Tomáš Jimramovský, mecenáš doubravnického literátského bratrstva a štedrý Závorkův podporovatel. Více viz. křtitelnice v doubravnickém kostele.) Je třeba si všimnout, že v době, kdy Závorka *Zpívání pohřební* psal, nebyl Katarýn pánem na Pernštejně, ale zaměstnancem brněnského zemského soudu.²⁸ Navíc Závorka toho času působil v Olší na Tišnovsku.

²⁴ Závorka, *Zpívání pohřební*, A1a. Úplný název zní: Zpjwánj Pohřebnij Staré y Nowé: shromážděné a složené. Od Kněze Tobiáše Závorky Lipenského. ... Wytisštěno w starém Městě Pražském | v Giříjka Nygrina. 1592. Exemplář pochází z Knihovny Národního muzea, sign. 27 D 12

²⁵ Srov. Kouba, *Slovník hymnografů*, 475

²⁶ Srov. Kouba, *Hudební slohy*, 17; Mužik, *Kritika hudebního zápisu*, 13 – 16

²⁷ Srov. Honc, *Listy genealog. A herold. spol.* 1977, 69 - 70

²⁸ Srov. tamtéž, 69

Z toho je patrné, že vazba mezi Závorkou a šlechticem Katarynem nevznikla spontánně až po nástupu Kataryna na hrad Pernštejn, ale patrně mnohem dříve. Zdá se, že vztahy mezi utrakvistickými kněžími a jejich podporovateli z řad šlechty, nebyly podmíněny pouze geograficky.

Následně Závorka vypisuje v předmluvě důvody k sepsání *Zpívání pohřebních*, mezi nimiž je jak nedostatek samotných českých pohřebních písní, tak nedostatek zpěvníků. To Závorka demonstruje na situaci literátů: *„Uznávše pak já můj laskavý Pane, že sem z úřadu mého povinen k takovému dobrému napomáhati. Spatřujíc také, že nemalý nedostatek v spívání a řízení pohřbův křesťanských se v jazyku našem nachází. Tak se spolu sneseného (takměř žádného) spívání pohřebního sme neměli. Ačkoli porůzno tu i jinde se nacházelo, že muži pobožní skládaním z jiných řečí vykládaním a vyhledávaním spěvův pobožných, církvi Páne sloužili, však spolu vytištěného toho jsme nespatořovali, ale porůzno tu i jinde sme toho hledati a vypisovati museli. Z čehož to šlo, že když pobožní spravcové církve kněží Páně, vzavše toho potřebu pro probuzení lidu nětco spívati chtěli a poručili z velikého počtu žákovstva a literátův sotva dva tři neb nemnozí to v svých písničkách měli a mnohých potřebných k jistým časům se hodicích míti nemohli a co se našlo to spjati mnohdykrát musili a mnozí mlčíc jako pňové, v procesi před marami nemajíc z čeho spívati, šli. Jméno pak Pána našeho oslavováno (ani lid napomenut mlčením) býti nemůže.“²⁹*

Dále Závorka představuje vlastní pohnutky, které ho k sepsání vedly a nakonec i cestu k jeho vydání: *„Ba i jiní mnozí nezpůsobové z toho nedostatku se prejštili i ku posměchu sloužící, jichž mlčením pomím.*

²⁹ Závorka, *Zpívání pohřební, předmluva*, A2a

To vše v svém bedlivém uvažení častokrát mívaje, ano i kterak zdaru milého Boha ke všelikým službám kostelním a k oslavování jména Božího, hojnost spívání psaného i tištěného máme, abychom i při vykonávání pohřbuov spívání pohřebné spolu shromážděné měli, na to jsem s pilností myslil, abych taková spívání i jiné věci k pohřbům potřebné a pobožné odevšud shledajíc v jednu knížku, kteráže snadno od těch, kteříž na pohřby jdou, nešená býti mohla, sepsal a shromáždil a což se nedostávalo, z Písem svatých složil. Což když sem z milosti Boží učinil a mnohým z bratřích svých milých ukazal a propůjčil, nejednou sem žadan byl, abych se o to postaral, by k vytištění přijíti mohla, ale ja pro nemožnost sv. u³⁰ s to býti nemohla, s tím sem nespáchal, až sem ji vaší milosti svému laskavému panu kolatoru také ukazal, kterouž přehlídš, netoliko jste oblíbili ráčili, ale jsouc živostí prave pobožnosti zbuzení, i k tomu, že ji vytisknouti dati chcete, ozvati jste se račili, mně, abych ji k tomu připravil napomínajíce. To když jsem od vaší milosti slyšel, srozuměl jsem, že tou svou snažností svou povinnost již Pánu Bohu popovinně jste vykonati, totiž v částce této církvi jeho svatě hotově posloužiti, usilovati račíte. Bedlivě to u sebe uvažujíc, jiného sem najíti nemohl, než že Bůh všemohoucí vaši milost k tomu ponoukati a zbuzovati račí. Abyšte tudy jména dobrého a pamatky dlouhé, před jeho Božskou milosti, ba i v jeho svatě církvi sobě zanechati mohli. (...) Dan z fary vaší milosti z Volší, blíž zámku Pernštejna, létha páně 1591. den svatých apoštolů Petra a Pavla. “³¹

³⁰ [Svrchu uvedeného]

³¹ Závorka, *Zpívání pohřební, předmluva, A2a – A2b*

2.4. Neověřená literární činnost

Při studijních cestách, které jsem díky podpoře Nadačního fondu Věry Třebické-Řivnáčové uskutečnil na jaře roku 2016, se mi podařilo nalézt ve fondu rukopisů a starých tisků Moravské zemské knihovny v Brně zcela unikátní katechismus, který doposavad úspěšně unikal jakékoli pozornosti. Důvod, proč zde tento katechismus zmiňuji je ten, že jsou jeho součástí písně z kancionálu Tobiáše Závorky Lipenského. Exemplář uchovaný v Moravské zemské knihovně však žel není dochován celý. Chybí předmluva a první listy, které by pro určení autorství mohly být zcela klíčové. Na jednom z prvních prázdných listů je tužkou napsáno „*Katechismus učení křesťanského s přípojnou knihou modliteb a písní.*“³² (Rukopis je zjevně výrazně pozdějšího data. Odhaduji ho na konec devatenáctého století.) Na vnitřní straně desek je dále vlepen krátký ústřížek rukopisu odlišného od nápisu názvu katechismu. Tento ústřížek tam zjevně nebyl vlepen z důvodu zpevnění vazby. Spíše šlo o jeho zachování. Tento text se mi však žel doposavad nepodařilo rozluštit. Jedná se o menší knížku (10 x 15 cm), rozsah A3b – L6b (strany do A3b (včetně) se nedochovaly). První částí katechismu je nejpravděpodobněji desatero; následuje učení O víře v Boha; O Modlitbě Páně; O svátostech (křest a eucharistie); O povinnosti stavů; Modlitby; Písně. Žádná z tištěných písní neobsahuje vlastní notový zápis, některé uvádějí pouze odkaz na nápěv či příslušné místo v Závorkově kancionálu.³³

³² Celý název dle Moravské zemské knihovny v Brně zní: Swatý Katechyzmus : Pobožné Modlitby k Wsselikému času potřebné. Pijnsničky pobožne: K wsselikému času slaužjcy, 1609. Signatura: ST1-0024.827

³³ Srov. *Kancionál 1609*, G4b

Jelikož byl Závorka nevídaně literárně činnou osobností, hodnostářem církve podkrají brněnského a byl schopen produkovat teologicky i katecheticky vytříbené texty (což opakovaně dokládá Závorkovo *Pravidlo*³⁴), je nanejvýš pravděpodobné, že se přinejmenším spolupodílel na tvorbě tohoto katechismu.

Jsem přesvědčen, že důkladnou analýzou katechismu lze tuto domněnku potvrdit. Z časových důvodů se mi zatím nepodařilo do textu dostatečně hluboce proniknout. Pevně však věřím, že tak v budoucnu učiním.

Nedovolím si zde odpustit poznámku o vlivu Závorkova liturgického díla. (Zda-li a do jaké míry lze či nelze v některých níže uvedených tiscích mluvit o Závorkově spoluautorství prozatím nedovedu dost dobře posoudit.) Je patrné, že Závorkovy texty, zejména pak jeho písně, dosahovaly takových kvalit a zjevné obliby, že byly přejaty do tisků pozdějšího data.

Tak například *Kancionál anebo Zpěvové církve evangelitské*, zpracovaný od děkana a starších kněží evangelitských v horním kraji brněnském, vydaný roku 1620 v Praze u Daniela Karolida z Karlsperka. Tento velice rozsáhlý kancionál přebral značnou část písní (mj.) právě od Závorky.

Dalším významným a doposud značně opomíjeným tiskem, jehož autory jsou „*Děkan, starší a všecka společnost kněží evangelitských v hořejším podkrají brněnském margkrabství moravského*“,“³⁵ je *Catechis. Hoc est: Summa doctrinae Catholicae Christianae, per quaestiones et responsiones collecta*, (Katechismus. Tj.; sumovní, obecné, křesťanské učení, pod otázkami a odpověďmi) vydaný roku 1608.³⁶

³⁴ Srov. např. Závorka, *Pravidlo*, 282b – 283a

³⁵ Katechismus 1608, A2a

³⁶ Srov. tamtéž, A1a

Tento katechismus obsahuje mj. písně (tak například *Kriste pro naše spasení, jenž jsi ráčil*,³⁷), které jsou dle databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* obsaženy nejdříve v *Kancionálu* 1620. To že se tato píseň vyskytuje poprvé již v *Závorkových Písniích chval Božských*,³⁸ poukazuje na pozoruhodnou propojenost všech těchto utrakvistických děl. A to i přesto, že Závorka působil jako děkan spíše v oblasti olomouckého kraje a „dolní“ části brněnska, *katechismus 1608* i *Kancionál 1620* coby tisky pocházející z teritoria hořejšího podkrají brněnského (jihozápadní Morava). Zde je nutné podotknout, že obě tyto oblasti podléhaly značně odlišnému konfesijnímu vlivu (filipisté, Jednota bratrská atd). Tato propojenost samozřejmě nevychází z otištění několika shodných písní ve všech tiscích. K této domněnce jsem došel na základě delšího zkoumání a porovnávání obsahu, formy a dikce všech výše uvedených textů (včetně Závorkových). Jelikož cílem této práce není uspokojivě popsat situaci utrakvismu na Moravě či pokračovat v diskusi na téma novoutrakvismus a luterství na předbělohorské Moravě, nebudu zde dále tuto otázku rozebírat.

Posledním textem, který zde chci připomenout, jsou *Modlitby církevní z agendy společnosti kněží evangelických v horním kraji brněnském markrabství moravského*, vydané léta Páně 1612.

Na titulním listu A1a je tužkou dopsáno „*Od Jakuba Petrozelina*“.³⁹ (Petrozelinovo autorství zde, dle mého, prozatím nelze vyvrátit ani potvrdit.

³⁷ *Katechismus 1608*, J1a – J1b

³⁸ Píseň je otištěna na listu R8.

³⁹ Petrozelinus, *Modlitby církevní*, A1a

Jediný, kdo se doposud k této unikátní modlitební knize vyjádřil (z časových důvodů však neuspokojivě), byla Bedřiška Wižďálková v článku *Vzácný konvolut reformačních tisků*.⁴⁰ Do jaké míry lze zde mluvit o vlivu Závorkových liturgických textů, prozatím přesně určit nedovedu.

2.5. Další život Závorkových textů

Obecně Závorkovy liturgické texty neměly příliš času na to, aby se rozšířily. Necelých dvacet let však stačilo na to, aby se dostaly do povědomí mladších hymnografů. Je známo, že z *Písní chval Božských* čerpal Třanovský ve své *Cithaře sanctorum 1636*. Zhruba polovina zpěvů Třanovského *Cithary* pochází právě od Závorky. Kouba ve svém *Slovníku hymnografů* uvádí, že se Závorkovy liturgické texty po Bílé hoře, spolu s exulanty, dostaly do německých zemí. „V žitavské exulantské obci je doloženo používání Závorkova *Pravidla 1607* a z jeho kancionálu pak mohly čerpat také kancionálové otisky tohoto okruhu.“⁴¹

⁴⁰ Srov. Wižďálková, *Knihovna, vědecko-teoretický sborník*, zejména 42 - 43

⁴¹ Kouba, *Slovník hymnografů*, 486

3. Odraz učení o sedmi svátostech v liturgickém díle Tobiáše Závorky Lipenského

Ediční poznámka

Při přepisu liturgických textů a písní jsem se snažil řídit obecnými edičními pravidly.⁴² V ojedinělých případech jsem k docílení správné korekce neznámých slov nebo jejich tvarů užíval databázi slovníků staré češtiny.⁴³ Jelikož veškeré Závorkovy texty, krom příslušných kapitol o eucharistii, doposud nebyly publikovány, přistoupil jsem k rozsáhlým citacím Závorkova liturgického díla. Pokusil jsem se dále jednotlivé kapitoly strukturovat, popsat a zdůraznit případná specifika. Kde to bylo možné, dohledal jsem též citace z Bible. V případě *Zpívání pohřebních* jsem vypsal písně jednotlivých kapitol a snažil se zjistit jejich původ v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*. V případě písní, u nichž se mi v databázi nepodařilo dohledat žádný jejich starší výskyt, lze uvažovat o tom, že pocházejí ze Závorkova pera. Jelikož databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* neobsahuje všechny kancionálové a zpěvníkové tisky, je možné, že některé Závorkovy písně, u nichž jsem nedohledal starší předlohu, nejsou ve *Zpívání pohřebních* otištěny poprvé.

3.1. Křest, biřmování

Křtu jako základní křesťanské svátosti se Závorka ve svém liturgickém díle věnuje dostatečně. Stejně tomu však není s biřmováním. Samostatnou kapitolu či jakoukoli zmínku o něm, jsem v *Písních chval Božských* a *Pravidle* nenašel.

⁴² Metodika transkripce je zveřejněna na internetových stránkách <http://vokabular.ujc.cas.cz>
Pochází z oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

⁴³ Databáze je dostupná na stránkách Vokabuláře webového: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

Závorka tak byl z teologického hlediska ve shodě s reformačním učením (tak například Confessio Augustana), které odmítalo chápat biřmování jako svátost a to z důvodu jeho chybějícího ustanovení Kristem.

3.1.1. Křest v Pravidle služebnosti

Na samém začátku třetího dílu *Pravidel služebnosti*,⁴⁴ v němž Závorka podává *Správu o svátostech i jiných církevních služebnostech*, předkládá pojednání o křtu. Nejprve se věnuje přípravě, která by měla samotnému svátostnému obřadu předcházet. Nejedná se přitom pouze o výčet skutečností, které je nutné ověřit a splnit. Knězi jsou představeny tři případy, se kterými může být v praxi konfrontován: křest dětí; křest konvertitů; křest nemanželských dětí:⁴⁵

„Když s děťátkem ke křtu přijdou, nejprve má přeslyšán býti otec i kmotrové v hlavních artikulích náboženství křesťanského, jak je umějí a jak jim rozumějí. A tu pilně vyučení mají býti o křtu svatém. A o pilném učení a vedení toho děťátka, za kteréž se Pánu Bohu v rukojemství stavějí. A nemají přijímání za kmotry býti lidé lehkomyšní, bezbožní, náboženství nepovědomí, ním pohrdající, neb z církve vyloučení.

Jestliby pak kdo z Židův, z Turkův, aneb z kterých koli lidí, prv nepokřtěných křtu svatého žádal. Ten má nejprv dobře vyučen býti, víře obecní křesťanské, Modlitbě Páně, desaterému přikázání Božímu, a celému katechysmu a rozumění všem artikulům hlavním křesťanským. Má často kázání z Slova Božího slýchat. Od správce přeslychán býti. K modlitbám, postům přidržán.“⁴⁶

⁴⁴ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 269a

⁴⁵ Srov. tamtéž, 269a

⁴⁶ Tamtéž, 269a

„Pankharti: Na milost Boží, kteráž žádného nezamítá, křtění býti mohou. Však ne tak snadně a spěšně jako poctiví.

Ale nejprve ať k tomu se přivede, aby původové jich, od vrchnosti dostatečně, jako rušitelé a přestupníci příkázání Božích ztrestáni byli. A byli-li by při životu zachováni, aby zjevné pokání a pokoru v shromáždění církevním činili, ať k tomu přidržáni jsou.“⁴⁷

Úkolem kněze nebylo pouze ověřit řádnou křesťanskou výchovu dítěte. Měl patrně také kontrolovat vhodnost kmotrů. Zajímavá je dále zmínka o konvertitech. Z popisu toho, jak měli být přezkoušeni je patrné, co představovalo jakousi základní sumu, jejíž znalost byla předpokladem provedení křtu: Modlitba Páně, desatero, katechismus, základní křesťanské články.⁴⁸

V následujícím odstavci již Závorka stručně popisuje, co mělo od křtěnce zaznít při samotné bohoslužbě. To se patrně vstahovalo na křest dětí starších, popřípadě konvertitů: *„Když tak připraven bude, a ke křtu svatému přiveden. Má míti také kmotry jako svědky jisté svého pokřtění. Však sám má se odříkati / přiríkati. Potom víru obecnou křesťanskou sám zvučně vyznati a vše odpovídati. Nad křtitedlnici se nahnouti s velikým náboženstvím a s napomínáním lidu pokřtěn býti.“⁴⁹*

Dále Závorka popisuje místo křtu a vyjadřuje se k umístění křtitelnice (snad Závorkovi šlo o zdůraznění katechetické funkce křtu): *„Křtem Svatým slouženo býti má nejvlastněji v shromáždění církevním, pokudž jen to býti může. Aby všickni přítomní o svém křtu napomenuti jsa, sobě ho vážili, pokání činili a vážnost té služby vykonána byla.*

⁴⁷ Závorka, Pravidlo, 269b

⁴⁸ Srov. tamtéž, 269a

⁴⁹ tamtéž, 269b

*Křtitedlnice v každém chrámě mají býti, jakž možnost postačuje, ozdobené. Ne v koutě, ne za dveřmi, ale v místě předním postavené. A v nich voda ke křtu S. připravená.*⁵⁰

Dále již Závorka přistupuje k popisu formy křtu. Nejprve má být vyslovena předmluva adresovaná kmotrům. Závorka v ní akcentuje Kristovo vykupitelské dílo, původ nařízení křtu a zejména odpovědnost, která na samotné kmotry spadá: *„Vy pak, kmotrové milí, poněvadž ste k tomu od Otce tohoto děťátka dožádání, abyšte za ně rukojmové Pánu Bohu byli, do let rozumných dal-li by mu jich Pán Bůh v dobrém zdraví dočikati. To ted' činiti budete, a na místě děťátka tohoto jakoby ono samo mluvilo, odpovídati se budete, d'ábla, pejchy i všech skutkův pošlých od něho a připovídati, že k vůli Boží živo bude a skrze modlitby spolu se mnou obětovati je budete Pánu Bohu a vyznávati víru v téhož Pána Boha jediného. A na ten způsob ono pokřtěno bude. A budeť potřebí vám, abyšte na to což tuto na místě děťátka tohoto činiti budete, pamatovali a toto děťátko ode všeho zlého, z d'ábla pocházejícího k němuž nakloněno bude a jest, spolu s rodiči jeho odvozovali a při něm to skutečnou kázní mrtvili. Dobrému pak a Pánu Bohu milému, všemu vyučovali. Jako: víře obecné křesťasnké, známosti Pána Boha a celému doufání v něho, Modlitbě Páně, bázni Boží a ostríhání vůle jeho, v desíti přikázáních obsažené. I jiným všem věcem spasitedlným a požívání zásluh Syna Božího zde v svaté církvi jeho. Nejvíc pak (nemohouc při něm vždycky býti) povinni budete rodiče k tomu míti a napomínati, aby oni to při něm činili. Vy pak k tomu dohlídajíce, máte s pilnosti za ně se Pánu Bohu modliti, aby milý Pán Bůh sám to dobré v něm činiti a ku pravé víře i požívání všeho dobrého v Kristu Pánu podaného je přivesti ráčil.*

⁵⁰ Závorka, Pravidlo, 269b

(...) Pakli byste toho zanedbali, nic toho nesplnili, nevykonali, dáte z toho pošet milému Pánu Bohu a on vás proto jako pro vlastní hříchy vaše trestati bude. Na to vše prosím pamatujte a bedlivě povinnost svou konati hled'te. Nu ptám se vás, chceteližto se vši pilnosti činiti. Na ten způsob já vás za kmotry přijímám, dejž vám k tomu pomoc milý Pán Bůh. ⁵¹

V této řeči Závorka dále předkládá velice stručný popis toho, co by šlo považovat za jakousi nesvátoštnou analogii biřmování, o němž se, jak jsem již výše zmínil, v Závorkově agendě nevyskytuje žádná zmínka či polemika. *„Kdyžby pak již rozumu došlo a víře křesťanské i všemu vyučeno bylo, povinni budete (kmotři) je před služebníkem Božím knězem Páně postaviti, aby s nim smlouva Boží obnovená byla a ono ku požívání jiných služeb Pána Boha našeho vědomě v církvi uvedeno bylo.* ⁵²

Závorka pak předkládá další, *„Jinou kratší předmluvu,* ⁵³ která však po obsahové stránce nepřináší nic víc, než řeč předchozí.

Následuje popis liturgie samotného aktu svátosti křtu:

Kněz dí: „Čeho žádáte tomuto děťátku?

Kmotrové: Křtu svatého.

Kněz: Z pravé-li víry žádáte mu křtu svatého?

Kmotrové: S pravé víry.

Kněz: Poněvadž mu křtu svatého s pravé víry žádáte, máť toho užiti. Kterak mu chcete říkati?

⁵¹ Závorka, *Pravidlo*, 270a – 270b

⁵² Tamtéž 270b

⁵³ Tamtéž 270b

Kmotrové nechť jmenují jméno jaké chtějí, toliko pobožné.

Kněz jmenujíc tím jménem dítě, dí: Chceš-li se křtiti?

Kmotrové: Chci.

Kněz: Odřikáš-li se d'ábla? a všech skutkův jeho? a vší pejchy jeho?

Kmotrové po každé otázce: Odřikám.

Kněz: Poněvadž jsi se d'ábla se vším, což od něho pochází odřekl, (odřekla) přiřikáš-li živ býti (živa býti) k vůli Boží, čině to vše, což Pán Bůh přikazuje a varujíc se toho, což zapovídá s pilností?

Kmotrové odpovědí.

Kněz položí ruku na děťátko, dí: Na ten způsob já tebe za úd církve Kristovy přijímám. A učiníc mu palcem kříž na čele, dí: A znamenávám tě znamením umučení Pána Ježíše Krista. Dejž tobě to milý Pán Bůh, kdyžby k užívání zdravého rozumu přišel (přišla), aby to Pánu Bohu svému splnil (splnila), cos připověděl (připověděla) a toho se vystříhal (vystříhala), čehož jsi se odřekl (odřekla). A protož přikazuji tobě zložený d'áble, aby neměl již moci žádné nad tímto služebníkem Božím (nad touto služebnicí Boží), kterýž se (kteráž se) Pánu Bohu v trojici jedinému za chrám posvěcuje a oddává. Ve jméno Otce, i Syna, i Ducha svatého, amen.“⁵⁴

Po vykonání měly zaznít tři modlitby za křtěnce: Bohu otci, Kristu a Duchu svatému.⁵⁵ Následovalo příhodné čtení z Písma, *Mk 10*,⁵⁶ s krátkým komentářem:

⁵⁴ Závorka, *Pravidlo*, 270b – 272a (V tisku je na tomto místě patrně chyba v číslování. Na list 270b přímo navazuje list 272a, přičemž obsahově se mi nezdá, že by chyběl list.)

⁵⁵ Srov. tamtéž, 272a – 272b

⁵⁶ Srov. *Mk 10*,13-16

„Nu milí kmotrové, teď máte jisté svědectví, že náš milý Spasitel dítě k sobě nešené přijímal, že jich jest království nebeské svědčil, i svého Božského požehnání jim uděloval. Máť býti naše důvěrnost, že i toto děťátko, kteréž jeho milosti obětujeme také laskavě přijíti ráčí.“⁵⁷ Kněz měl pak s kmotry vyslovit modlitbu Otče náš a následně modlitbu vlastní. Poté následovalo požehnání: „Kněz jmenuje dítě. (Jane / Anna) Pán náš Ježíš Kristus, maje onoho hluchého uzdraviti, ráčil říci Efěta. tj., otevři se.⁵⁸ Položí (kněz) ruce na dítě. Týž Pán Ježíš Kristus račiž tě uzdraviti, uši i oči tvé otevřiti aby slyšal (slyšela) slovo Boží a viděl (viděla) dobré, napomoc k smilování a k dojití věčné slávy. Milosrdenství Boží stupiž na tebe, Pán Bůh v tobě a ty v Pánu Bohu, jsa jeho chrámem přebývejž vždycky. Pán ostříhejž vjíti i vyjítí tvého na věky.“⁵⁹

Na tomto místě Závorka nabízí variantu v liturgii: „*Aneb, kteříž napřed oznámené věci říkají při dveřích kostelních. Tehdy místo toho Milosrdenství Boží, dí:*

(Kněz:) *Vejdětež s nimi do chrámu Božího, do obce křesťanské aby od této chvíle měl (měla) díl a právo se všemi věrnými křesťany zde i věčně.*

Kněz: Jmenujte dítě. Jane, Anna, etc. Chceš-li se křtiti?

Kmot.: Chci.

Kněz: Věříš-li v Boha Otce všemohúciho, Stvořitele nebe i země?

Kmotr: Věřím.

Kněz: Věříš-li i v Jezu Krista Syna jeho jediného, Pána našeho. Jenž se počal Duchem svatým, narodil se z Marie panny. Trpěl pod Pontským Pilátem.

⁵⁷ Závorka, Pravidlo, 272b

⁵⁸ Srov. Mk 7,34

⁵⁹ Závorka, Pravidlo, 273a

Ukřižován, umřel i pohřben. Stoupil do pekel. Třetí den vstal z mrtvých. Vstoupil na Nebesa. Sedí na pravici Boha Otce všemohúcího. Odtud přijde soudit živé i mrtvé?

Kmotrové: Věřím.

Kněz: Věříš-liž i v Ducha svatého. Svatou církev obecnou. Svatých obcování. Hříchům odpuštění. Těla z mrtvých vzkříšení. A život věčný, amen?

Kmot: Věřím.

Kněz: Pán náš Ježíš Kristus takové křtítí poručil, oněmi slovy: Křtíte je ve jméno Otce i Syna i Ducha svatého. A přidal zaslíbení, kdož uvěří a pokřtí se, že ten spasen bude.

Dítěti hlava ať se vyvine, nad křtitedlnou podá. Kněz berouc na ruku vodu z křtitedlnice, skrapí hlavičku dítěte a dí: Na takový rozkaz a zaslíbení já tebe křtím tím jménem, a. b. c. Ve jméno Otce, i Syna, i Ducha svatého. Pána Boha jediného požehnaného na věky. Bůh Otec Pána našeho Ježíše Krista, kterýž tě znovu zrodil z vody a Ducha svatého a tobě všechny hříchy odpustil. On tebe rač posilniti moci milosti své k umrtvování všeho zlého kteréžby se s tebe prejštilo. A pokoj jeho budiž s tebou vždyky“.⁶⁰

Na závěr přidává Závorka slova kněze, která měla zaznít při darování vínku (roucha) či svíce: „Přijmiž roucho zevnitřní, kteréž ač nic k tvému křtu nepřidává, však vyznamenává, že jakož tento šátek bílý na tělo tvé se vkládá, tak Pán Ježíš skrz své zásluhy odil tě rouchem nevinnosti a svatosti. V kterémžto rouchu po tomto bídném světě hled' kráčetí a d'áblu ho sobě nikdy pošpiniti a odniti nedej, až do příchodu Pána Ježíše Krista k hodině smrti, aneb dni soudnému.

⁶⁰ Závorka, Pravidlo, 273a – 273b

Pakliby přes to kdy ušpiněno bylo, pokáním svatým je vypírati hled'. (...) Svíci zevnitřní nad tebou držíme. Dejž milý Pán Bůh, aby se v tobě pravá víra tak svítila, aby žádná temnost hříchův ji neuhasila. Ale v tom světle pravé víry aby kráčel (kráčela,) ažby skrze Pána Ježíše s moudrými pannami na svadbu věčné slávy vešel (vešla).“⁶¹

Celá liturgie je pak zakončena udělením Aronského požehnání.

3.1.2. Křest v kancionálu Písně chval Božských

Na listech M24a – vypisuje písně, které měly být zpívány v rámci liturgie „*O velebné svátosti, křtu svatém.*“⁶²

- 1) *Já Pán, když posvěcen budu* (M24a), *Introit*, text písně i notace jsou na listu G4b. K tomuto introitu Závorka přikládá verš z Ez 47.
- 2) *Kyrie velikonoční* (M24a), text a nápěv jsou na listu E 28a – E28b.
- 3) *Bože otče* (M24a), text a nápěv jsou na listu E28b.
- 4) *Alleluia budiž chvála Bohu věčná* (M24a – M24b), notováno
- 5) *Všickni hříchem poškrvnění* (M24b – M25b), notováno
- 6) *Budiž věčná chvála Bohu* (M25b – M26a), nápěv: *Zvěstujem vám radost převelmi* (B27a – B27b)
- 7) *Pan Kristus jsa pokřtěn* (M26a), nápěv: *O velice jest potřebí*, G30a
- 8) *O křesťané vděčni bud'me* (M26b – M27a), notováno

Nakonec Závorka předepisuje dva verše: Ž 35⁶³ a J 3⁶⁴

⁶¹ Závorka, *Pravidlo*, 273b

⁶² Závorka, *Písně chval Božských*, M24a

⁶³ Srov. Ž 36,10

⁶⁴ Srov. J 3,5

3.2. Eucharistie a pokání

Ačkoli bylo reformační chápání eucharistie ve značném rozporu s pojetím katolickým, bylo slavení svatě večeře Páně, jemuž mělo předcházet pokání, jak na straně katolické, tak reformační, jasně přijímáno jako svátost.

3.2.1. Eucharistie a pokání v Pravidle služebností

Ve třetím dílu Závorkova *Pravidla služebností* je kapitola „*Správa o připravování se ku požívání těla a krve Páně a svatém rozhříšení.*“⁶⁵

Na samotném začátku Závorka ve vší stručnosti akcentuje nezbytnost skutečností, jejichž naplnění musí nutně předcházet samotnému přijetí eucharistické svátosti. : „*Žádný správce žádnému člověku bez zpovědi neb správy a jistého skoušení v artikulích víry přednějších, ovšem bez obnovení smlouvy (mezi Pánem Bohem a tím, kdož užívati chce) a bez přijetí svatého rozhřešení posluhovati tělem a krví Páně se nemá. Ale v neděli předcházející, tejdén před tím, má s kazatedlníce vůbec oznámiti, že přes tejdén posluhování tělem a krví Pána Krista konáno bude. Kdož by žádostivi byli svátost velebnou přijímati, aby se k spovědí, k správě neb naučení a svatému rozhříšení v středu neb v pátek aneb v některý den, trefil-li by se jaký svátek, najíti dali a k tomu se se vším náboženstvím připraviti hleděli, aby právě smlouvu se Pánem Bohem obnoviti a svatě rozhříšení přijíti mohli. Takové pak napomenutí se vší pobožností a vroucností ducha činěno býti má, podle pilného se k tomu připravení a darův od Pána Boha propůjčených, tak aby ním srdce lidské, i přestrašená, i ku pravému hledání Pána Boha, v svatém pokání ponuknuta byla.*“⁶⁶

⁶⁵ Závorka, *Pravidlo*, 278a

⁶⁶ Tamtéž, 278a

Úkolem kněze bylo tedy krom včasného oznámení eucharistické slavnosti také setkání s těmi, kteří k večeři Páně chtěli přistoupit, což se nemělo vztahovat poze na obec domácí, ale na všechny, kteří chtějí přistoupit. Setkání mělo následující podobu: „*Když pak k správě najíti se dají. Tu nejprve svaté modlitby, bud' společným říkáním modlitby Páně, neb spíváním modlitebným, k tomu příslušným, konati se mají. Potom při nich kněz tyto čtyři věci s pilností vykonati má:*

1. *Všechny přehlídnouti, jednoho každého spraviti a v dobrém ustaviti.*
2. *Examen držeti, aneb na artikule hlavnější, jak jím rozumějí a co z slova Božího se naučili, vypyti.*
3. *Naučení spasitedlné z slova Božího dáti.*
4. *Smlouvu obnoviti a rozhrášiti.*

Pohleděti na všechny, rozmluviti s kýmž by potřebí bylo, vypyti se na vše, zvlášť byli-li by tu neznámí. Kdo jsou, odkud, jaké obcování vedou, často-li a kde slovo Boží slýchali a slýchají, kdy, kde prvé večeře Páně požívali. Z odpovědí jich srozumí, co dále a oč s nimi rozmluveno býti má.“⁶⁷

Na následujících listech Závorka předkládá vskutku rozsáhlý katalog případů, s nimiž se při takovéto praxi kněz může sejit a vždy příkládá rozhodnutí, jak v takovém případě jednat. Závorka tak uvažuje, že by mezi takovými zájemci o přijetí eucharistie mohli být jinověrci, lidé strany pod jednou, sektáři, hříšníci, lidé trestání vrchností, atd. Přičemž za povšimnutí stojí, že těmto zmíněným Závorka přijetí eucharistie striktně neodpírá. Naopak, navádí k pokání a následnému udělení absoluce; snaží se dojít k tomu, jak učinit, aby tito mohli být k eucharistii připuštěni:

⁶⁷ Závorka, *Pravidlo*, 278a – 278b

„Našli-li by se tu kteří, že by v zjevných zlostech a hříších čině proti přikázáním Božím shledáni byli, buď že by od vrchnosti trestáni byli, neb nebyli, takovým nemá posluhováno býti, leč by zvolili zjevné pokání a pokoru v schromáždění církevním činiti, a tudy se s církví, kterouž svou bezbožností pohoršili, zase smířiti. Povolí-li hned jim čas k tomu ukázán býti má. A po vykonání toho a přijetí od nich slibu, zjevně rozhřešení býti mají. Pakli by kdo přivoliti nechtěl, se vymlouval, hněval, takovému má oznámeno býti, že zle činí, poněvadž Boha v správci svém poslouchati nechce a stydí se před lidmi vyznati zjevný hřích svůj a žádati odpuštění a modliteb. Co pak k tomu řekne, nedůjde-li ho zjevně v církvi odpuštění, kdyžto v den soudný, ten i jiní všickni hříchové jeho budou zjevně před Pánem Bohem i vši nebeskou říší i především světem oznámení a hlásaní. Nebude-li tu větší hanba, když o odpuštění žádná naděje nebude. Nechtěl-li by po ničemž se obměkčiti a k radě přistoupiti. Osvědčíc mu hněv a pomsty Boží, a že nemá a nemůže míti dílu v odpuštění hříchův s vyvolenou církví Boží, dotu dokudž by sobě neusmyslil. Má mu kázati odjiti a ničímž nesloužiti.“⁶⁸

Je až s podivem, s jakou pečlivostí k jednotlivým případům Závorka přistupuje, když vybízí k otcovskému trestání, i opakovanému napomínání a zároveň následnému povzbuzování, potěšení a udílení rad: „Pakli by tu kdo stejnými hříchy, živnost nepoctivou vedoucí, potrestání hodný se nalezl, neb že by nětco neslušného, nepoctivého, nepobožného správce o něm slyšal. Takovému každému má kázatitu tu po jiných zůstatí, aneb na místosoukromí povolati. A tu z toho hříchu, kteréhož by se dopouštěl otcovsky trestati, aby toho nechal napomínati, jednou i podruhé, podlé učení Kristova. Mt. 18. Poznal-li by se a Pánu Bohu vinen dal, želel, hned ho potěšiti, rady živé uděliti, zaň se modliti a žádným způsobem nepronášeti. Pakli by zapíral, zapírala a

⁶⁸ Závorka, Pravidlo, 278b

*ještě mezi lidmi zjevné nebylo, tu se má osvědčiti, bylo-li co ať není, nebylo-li, aby za zlé neměl, že ty jako pastýř upřímný, cos naslechl, tos předložil, nepřejíc, aby veš zlého upadnouti měl. Přitom zanechati a s jinými k správě připustiti.*⁶⁹

V dalších odstavcích věnuje Závorka širokou pozornost jinověrcům. Z důrazu na věroučnou shodu a z výrazného varování před lehkomyšlným připuštěním tzv. nehodných ke stolu Páně je patrné, s čím se v praxi ne zcela výjimečně setkával: „*Nalezl-li by se tu kdo, že by buď od strany pod jednou, buď od bratří valdenských, aneb od jiných škodlivých sektářův odstoupě, žádal by s věřícími večere Páně požívati a s nimi se součastniti. S takovými se má opatrně zacházeti a ne hned tak nějak spěšně, lechce a jako zamže oči jim sloužiti (jako někteří činí). Ale má se jich kněz ptáti, proč od těch, s nimiž prv obcování měli, odstupují, co se jim při nich nelíbí, co jich k tomu vede, aby se s námi v církvi součastnili.*

Těmi a k tomu podobnými otázkami, podlé darův a uznání potřeby, s nimi prozřetelně mluveno býti má. A jakž se z jich odpovědí srozumí, ve všem podstatně a upřímě slovem Božím spraveni býti mají, aby neměli příčiny k viklání se sem i tam, ale utvrzeni byli v pravdě.

Srozumělo-li by se pak, že pro nějaké vejstupky od těch, od nichž odcházejí, vyobcování jsou, neb že nětco s někým v tom shromáždění maje, se hněvají, neb že to ze zlosti, obyčeje a ne s pravé důvěrnosti na vzdůru někomu činí. Má jim to vše předloženo býti, aby s Pánem Bohem nehrali, že on se sobě posmívati nedá, nýbrž takové hrozně tresce. Byli-li by ta m v různicech, k smíření a porovnání té věci ukázati. Vejstupky jsou-li škodné, proč tam vyloučení sou, stížiti, a že ani mezi námi bezbožnost jim trpína býti nebude moci, předložiti.

⁶⁹ Závorka, Pravidlo, 278b

A zvláště, byl-li by kdo s takových prvé škůdce, ruhač, potupník pravého náboženství, to aby vyznal a z toho pokání činil, k tomu veden býti má. S posluhováním má mu býti odloženo, až by se porozumělo, živě-li a opravdově toho žádá a vyhledává, jak pokání činí a slova Božího pilen jest. Našla-li by se opravdovost, vyučíc známosti náboženství a přijmouc slib od něho, teprv rozhrěšiti a připustiti.“⁷⁰

Závorka také počítal s tím, že mezi těmi, kdo chtějí přijmout eucharistii, mohou být lidé, kteří neznají základní křesťanské učení. K těm pak vybízeli přistupovat s katechetickou důsledností: „*Pakli by se tu našel nějaký u víře spletený, o večeři Páně aneb jiných artikulích zle smyslíci, aneb o Boží pravdě málo vědoucí. Takoví mají tu hned poučování, ano i při naučení zanechání býti, ale posluhováno jim býti nemá, až by byli vynaučení a k známosti pravdy přivedení. Majít' tehdy jako i první napomenuti býti, aby slovo Boží pilně slyšeli, k němu často rádi chodili a jemu vyrozumíc, věřili. A máť takové kněz často k sobě povolávati, s nimi přátelsky rozmlouvati, poučovati, za ně se věrně modliti. Pakli by se kdo našel neustupný, v bludu svém zatvrzilý, místa slovu Božímu pravému nedávající, jemu nevěřící. Takového, aby jiní pohoršení nebyli, nejlépe z církve vyloučiti, obcování s nim jiným zapověditi, podle naučení apoštolského.*

Našel-li by se tu někdo, že buď nikdy večeře Páně, aneb dávno zoumyslně nepožíval. Aneb zhoršujíc se v něčem nad některým knězem, toho zanedbal, a což by sobě kdo za obranu bral a se vymlouval. Takoví mají tuze a živě (však způsobem otcovským) napomínání a trestání býti. A to jim ukázano, že jim žádná vejmluva v tom před Pánem Bohem postačiti nemůže. A jak sou velmi tím zhřešili, milost Boží zamítajíce a jí pohrdajíce. A kdyby je byla v tom smrt postihla, že by musili na věky zatraceni býti. Podle řeči Jan 6.:

⁷⁰ Závorka, Pravidlo, 279a

*Nebudete-li etc. K Židům 10: Mnohem víc za to držte, že větších muk sobě zasluhuje ten, kdož by Syna Božího potlačoval etc. Co se kněze dotýče, že jsou se tu ne na knězi, ale na Pánu Kristu zhoršovali, jakž Písmo dí o Samuelovi knězi. 1. Králov. 8. Ne tebeť jsou prý zavrhli, ale mne. A Kristus Pán, Math. 10. Kap.: Kdo vámi pohrdá, mnou pohrdá etc. Svátost pak ze vší služebnosti má svou hodnost z Krista, a ne z kněze. Kněz svou zlostí nemůže jí poškrvniti, ani dobrotou zlepšiti. On toliko šafář jest a buď on jaký chce, služebnost dobrá jest.*⁷¹

Je zajímavé, kolik pozornosti Závorka věnoval otázce svárů a konfliktů mezi lidmi. Řešení konfliktů v mezilidských vztazích bylo patrně taktéž častým úkolem, který kněz musel řešit: „*Pakli pro hněv s někým se od toho vzdalovati. Těm říci, že též zle činili, že tak dlouho hospodu d'áblu u sebe dávali, k tomu se sami chtě přivozující, aby Bůh modliteb jejich neslyšel. Jestli by to vyznali, že tím hřešili, a poznalo by se, že pod tím přece slovo Boží slýchali, při chvalách Božích se nalézali, zjevně se jiných hříchův nedopouštěli, napraviti slíbili, mají přijati býti. Pakli by hříchův svých poznati nechtěli, nýbrž se z toho honosili, že buď knězi neb komu jinému na vzdůru to činili. Nemá jim slouženo býti, až skutečné pokání činiti budou.*

Našli-li by se mezi některými jaké různice, svády, zášti, ty hned pokudž možné narovnatí a spokojiti. Byli-li by sobě odporní a nechtěli správce poslechnouti a nějakých náprav víc než by kněz uznal, s potupou druhého na sobě vyhledávali, tu se neustupně hadrovati chtěli. Takové pryč zapůditi. Svatým rozhřešením ani večerí Páně nesloužiti, dotud, dokudž se nesmíří a nápravy podlé ousudku kněze jeden druhému neučiní.

⁷¹ Závorka, Pravidlo, 279a – 279b

Však jim to pilně předložiti, že to na lidí pobožné nesluší, hadrovati a hněvati se, a že k takovým Kristus Pán se nepřipojuje, neb oni ho následovati nechtí, on že nepřátelům svým odpuštěl, za ně se modlil. Tak i nám činiti poručil. A kdož by toho činiti nechtěli, zaslíbil, že jim také hříchův jejich neodpustí. Mat. 6. a 7. Jezu Si. 28. Kap. Aby tedy to znali a věděli, že nemají odpuštění hříchův u Boha dotud, dokudž v své neustupnosti vězí.

Oznámil-li by kdo, že hněv neb nějakú nelíbst má z osobou náboženství jiného, a že by té osoby kněz před sebe dostati nemohl, má kněz posluchači svému poručiti, aby k němu došel, s nim přátelsky rozmluvil a porovnal, a to proto, že se držíme pravidla Kristova. A že při nás jest pokora a vážnost při Boží službě, ba aby mohlo tomu člověku právě k spokojení svědomí poslouženo býti.

A nic na to kněz nemá dbáti, že by se to posluchači nelíbilo, a že by pravil: Však oni když se s námi hněvají, přece k posluhování jdou, on, ona kolikrát chodili a já sem nesměl, nesměla. Takovým má povědino býti, co jest nám do toho, jak kdo svědomí své, nejse s námi, spravuje. Ty chceš-li svědomí své čisté myti, jdi a poslechni mne, neboť jest takové poručení Pána Ježíš Krista.

Pakli by ten náboženství jiného odpustiti a smířiti se nechtěl a nemohlo se k napravení té věci ouřadu aneb vrchnosti užiti, tento proto žře poslechl služebníka Božího, má připuštěn býti k večeři Páně a tím napomenutím a doptáním, aby se na onoho nehněval, toho sobě že proti němu čelí, těžce nevážil, ovšem mu žádných příčin nepodával, ale pokoj s nimi zachoval.⁷²

Pozornost dále Závorka věnuje starším dětem, patrně většinou sirotkům, kteří chtěli k večeři Páně přistupovat bez dostatečné znalosti základů křesťanského učení.

⁷² Závorka, Pravidlo, 279b – 280a

Na prvním místě přitom povolával k odpovědnosti kmotry, jejichž úkolem bylo v případě smrti rodičů dohlédnout na dostatečné vzdělání dítěte. Závorka zde také připojuje rozsáhlou promluvu, kterou měl vyslovit při bohoslužbě před takovými dětmi. Jejím cílem bylo připomenutí křtu, obnovení smlouvy, vyznání, a také přiznání se dítěte před shromážděnou obcí k základním článkům křesťanské víry. Tento text je zvláštním dokladem dobové katecheze: „*Našli-li by se tu dítky v 9. v 10. letech a starší, kteříž ještě nikdá večere Pána Ježíše Krista etc. nepožívali. Těch se má doptati či jsou, a jsou-li tu jejich rodičové neb kmotrové s nimi. A tu by měl examen s lidmi vypustiti. Hned se rodičův nebo kmotrův ptáti má, již-li jsou povinnost podlé slíbení svého při tom dítěti vykonali. Vyučili-li je znáti Pána Boha, v něho věřiti, jemu se modliti a vůle jeho v přikázáních desíti obsažené ostříhati a jí plniti. Spomínávali jsou jemu to oumluvu, kterou jsou za ně se Pánem Bohem při svatém křtu učinili a nač jsou pokřtění. Co koli odpoví srozumí se. Nebylo-li by tu ani rodičův, ani kmotrův, má těm dítkám kázati odjíti, aby na jinou chvíli s rodiči anebo kmotry k němu přišli, a nechtěli-li by kmotrové toho učiniti, má je sám obeslati aneb skrz ouřad a vyšší k tomu přivésti, aby před nim stáli, počet s kmotrovství svého učinili.*

Našlo-li by se nedbalství jejich při dítkách, má jim to tuze stížiti, tak-li jsou slibovali Pánu Bohu a že jsou kdy směli před tváří Boží křivditi i jinak etc. A aby věděli, že jsou tím Pána Boha urazili, i svědomí své, a že jest jim skutečného pokání potřebí, a že by jim bylo lépe rodiči neb kmotry nebývati, než jsa, s Pána Boha posměch míti. A nebudou-li z toho pokání činiti a při jiných dítkách lepší bedlivost míti, že hrozně od Pána Boha trestání budou. Pakli by rodičův, ani kmotrův živých dítky neměly, a někdo tu toho žádal, aby k večeri Páně připuštěni byli, má to učiniti a těm z té péče, kterouž o ubohé sirotky vedou, poděkovati. Jim to schváliti, aby jiní toho poslouchajíce, opravdovějí se ubohých sirotkův ujímali.

Když pak již dítky skrz rodiče, kmotry, neb jiné dobré lidi představeni budou, na tento způsob má s nimi smlouvu Boží obnoviti a promluviti:

Mé milé dítky, vy, když ste byli maličtí, hned jakž jste se na svět narodili, rodičové s kmotry vašimi, vezma vás na své ruce, před kněze (tehdejšího) přinesli, žádajíc, abyšte pokřtěni byli, což kněz maje učiniti, nejprvé s vámi skrze kmotry vaše smlouvu Boží vykonal. A vy jste tu d'ábla i všeho zlého se odpověděli, Bohu sloužiti a což on poroučí činiti slíbili. A že Pán Bůh v Trojici jediný jest vyznali. Kteríž také za vás Pánu Bohu slíbili, že vás známosti téhož Pána Boha, víře v něho, modlitbě Páně a zachovávaní vůle jeho učiti budou. Na to ste ve jménu Trojice svaté pokřtěni, k církvi vykoupených připojeni, za syny a dcery Boží přijati a právo k životu věčnému máte. A když ste pak již rozumu lepšího došli a sami usty svými mluvíti umíte, jest mi potřebí věděti, již-li jste se tomu všemu naučili?

Tu jestliže se ví, že umějí všechny kusy přední náboženství křesťanského říkati, tehdy všichni spolu necht' říkají hlasem víru obecnou, ve 12. Článcích složenou. Po přeřikání dí k nim:

Víte-li, co ste tu a o kom říkali?

Odpověď' jich přeslyše a spravuje je, přitom dí:

Jistě, vyznávali ste o Pánu Bohu, že jest ve třech osobách jediný.

O první osobě jste pravili, že jest Otec všemohúcí, jenž stvořil všeckny věci na nebi i na zemi, nýbrž nebe i zemi. Říkaje: Věřím etc. Ne proto, že by větší Syna a Ducha svatého byl, aneb od nich rozdílně nětco stvořil a učinil, ale spolu s nimi jednobytným a Stvořitelem jest. Jsa původem a zachovavatelem všeho.

O druhé osobě vyznali ste, že jest Ježíš Kristus, Pán a Spasitel náš, Syn věčného Otce jediný, s nimi spolu i z Duchem svatým Bůh jednobytný. Jenž proto Synem jest, že se přede všemi věky z Otce předivně narodil. A v plonosti času pro nás a pro spasení naše (nezmenšiv Božství svého) s nebe stoupil, řízením Ducha svatého se vtěliti a z blahoslavené Panny Marie pravým člověkem naroditi ráčil. Pro nás umřel smrtí ukrutnou, pohřben, stoupil do pekel, od mrtvých mocí svou Božskou třetího dne vstal, na nebesa vstoupil, na pravici všemohúcnosti Božské se posadil a odtud přijde soudit živé i mrtvé. Toť jest, hle, druhá osoba v jediném Božství, jenž nás hříšné od ztracení vykoupil. Ne, že by sám byl vykoupitelem naším, ale spolu Otec i Duch svatý skrz něho a nim je vykonati ráčil.

O třetí osobě v Božství pravili ste, že jest Duch svatý. Řka: Věřím v Ducha svatého etc. Duch svatý v něhož věříme, jest pravý Bůh, jenž od Otce i Syna pochází a s nimi spolu jednobytným Bohem jest. Jenž jsa poslán od Otce i Syna ze všech národův jedinou církev svatou shromažďuje, zachovává, v ní svatých obcování společné činí, hříchy sám i skrze prostředky odpouští, naději jistou o těla našeho vzkříšení a dojení života věčného v srdce naše vlívá, a to vše prostředkem slova svého Božského, jakž jste to vše že tomu věříte vyznali. A néniť menší Otce a Syna, že naposledy jmenován bývá, aniž díla jeho menší jsou, ale ty tři osoby spolu jednobytné jest náš v Trojici jediný Pán Bůh. V jehož svatém jménu jste i vy pokřtěni a za vyvolené syny a dcery milosti jeho přijati a v církev svatou obecnou křesťanskou uvedeni, v níž nám i všechněm věřícím hříchův odpuštění se podává a takovíť život věčný po tomto životě míti budou.

Nu, milé dítky, věříte-liž tomu všemu, což jste usty svými říkali a teď se vám trochu vysvětlilo, že tomu všemu tak jest?

Totíž že jest Pán Bůh náš ve třech osobách jediný, v bytu, v moci, v slávě, v všemohúcnosti spolu rovný a neobsáhlý, nímž sme stvoření, vykoupení, posvěcení, v bytu se chováme? Jimž také vzkříšení i do věčné slávy uvedeni budeme?

Věříme.

Nu, poněvadž Pána Boha všemohúcího věříte, abyšte tím lípe Pána Boha znáti mohli, povinnost vaše bude slovo Boží často s pilností slyšeti, do chámův Božích choditi, s věrnými obcovati, se modliti, ctíti, chváliti a v služebnostech jeho všech věcí dobrých k spasení svému požívati?

Chceme.

Druhá povinnost vaše jest, poněvadž jste se na křtu všeho zlého odpověděli a Pánu Bohu kvůli živi býti připověděli, abyšte to skutečně se vší pilností činili. Co by pak po vás Pán Bůh míti chtěl a co vám zapovídá, odnikud to spíšeji a lépe poznáno býti nemůže, jako z desíti Božích přikázání. Umíte-liž je?

Umíme etc.

Říkejtež je hlasem vážně.

Tuto, hle, vidíte, mé milé dítky, co po vás milý Bůh míti chce. Že předně:

Abyšte ho znali. Žádného jiného za Boha neměli. V něj samého doufali, u něho samého všeho dobrého se nadáli. Jemu samému se klaněli. A to ste říkali: Nebudeš míti etc. Neučiniš sobě obrazu etc.

Druhé, abyšte jemu v poslušnosti trvajíce, jména jeho svatého, v kterémž pokřtění jste, nadarmo nebrali etc. Toho svatého jména k proklínání, lání, čárům, kouzlům a k oklamání nepožívali.

Třetí, abyšete v jisté dny k počtám a chválám jemu se oddávali, den sedmý, neděli svatou světili, v slovu Božím, v modlitbách, v svátostech s ním se spojovali. A to jste říkali: Pomni, aby den etc.

Pilně pak zapovídá, abyšete těchto věcí nečinili, ale jich se se vši pilností vystříhali:

První, rodičův svých, otce, matky, jenž vás splodili, pod tím kněžích, vrchnosti, učitelův, lidí starých, abyšete sobě lechce nevážili, nepotupovali. Ale ctili, milovali, sloužili, poslouchali, opatrovali a v ničemž neopouštěli, až chcete-li dlouho na světě živí býti. To: Cti otce svého.

Druhé, abyšete žádnému slovem ani skutkem neškodili, nebili, nezabijeli. Ale každého milovali a chránili. To: Nezabiješ.

Třetí, abyšete zlých žádostí těla svého nevykonávali, ani myslí, ani řečí oplzlou, ani skutkem, ničeho toho, čímž se tělo i duše poškrňuje nedopouštěli. To: Nesesmilníš.

Čtvrté, abyšete nic, což koli jest cizího nebrali, nekradli, tajně ani zjevně, k sobě žádným způsobem nepřivlastňovali. To: Neukradneš.

Páté, abyšete nebyli lživí, klevetní a nětco zlého proti bližním svým neprávě mluvící. To: Nepromluvíš křivého etc.

Šesté, abyšete ničehéhož, ani nejmenší věci bližního svého neprávě nežádali.

Sedmé, domu, manželky, čeládky bližnímu přáli, neodluzovali. A to vše: Nepožádáš etc. do konce.

To jste, hle, vše Pánu Bohu slíbili při křtu svatém a nyní sami to říkati umíte. Máte tedy to vše, co Bůh chce činiti a toho, což zapovídá, se vystříhati. Chcete-liž tak činiti?

Odpovědi.

Třetí povinnost vaše bude. Poněvadž žádný té vůli Boží dokonale dosti učiniti nemůže. Abyšte své mdloby a nedostatky znali, pánu Bohu se vinni dávali, vejstupků svých želeli a v pokání svatém ku Pánu Bohu se obracujíce, za odpuštění jich srdcem i usty se modlivali, a ke všemu dobrému sobě od něho pomoci žádali. A to modlitbou nám od Krista Pána vydanou. Umíte-li jí? Říkejtež ji rozumně s náboženstvím.

Tak, hle, na svá kolena každodenně často před Pánem Bohem svým padajíc, máte se za své všechny potřeby i bližních svých modlívati, s celou pravou důvěrností, myslí i srdce ku Pánu Bohu pozdvihujíc a jako byste ho před očima svýma spatřovali, tak sobě počínati. A když říkáte: Otče náš etc., znejte, že tu ne samu osobu Otce, ale celou podstatu Božství, Otce, Syna i Duchu svatého vzýváte. Nebo ten Otec náš jest trojice svatá.

Nu, mé milé dítky, v toto všechno jste skrz smlouvu při křtu stalou uvedení. A v tom ve všem máte se věrně nacházeti. A věděti, že na to jste Pánem Ježíšem Kristem vykoupení. Skrze něhož když to vše s pilností konati budete, ne proto činění, ale pro něho samého milí budete Pánu Bohu.

Jest pak druhá svátost v církvi, kterouž nám Pán náš Ježíš Kristus, maje za nás ukrutnou smrt podstoupiti, naříditi ráčil. Abychom my skrze ní u víře se utvrzovali, smrt jeho sobě připomínali, s ním se pojili a o odpuštění hříchův se ujišťovali. A ta jest tělo a krev Pána našeho Ježíše Krista, kteréž on v chlebě a u víně nám ku požívání naříditi ráčil, do skonání světa. Kterouž žádný člověk pohrdati nemá, ale jí s velikým náboženstvím a skúšením požívati. A tak cele všech věcí v církvi Páně složených pravú účastnost míti.

Nu, žádáte-liž srdcem upřímným tomu všemu s věrnými obcovati, jakž k tomu na křtu přijati jste?

Žádáme.

Nu, musíte služebníkům Božích kněží na místě Kristově poslouchati, nimi se řídit a spravovati a svaté pokání k napominání jich činiti. Chcete-liž tak činiti?

Odpovědí.

Věříte-liž tomu, že se nám v svátosti velebné, pravé tělo a krev Pána našeho Ježíše Krista a s ním odpuštění hříchův podává?

Věříme.

Žádáte-liž na tu smlouvu učiněnou se Pánem Bohem, téhož těla a krve Páně s věrnými požívati?

Žádáme.

Absolucí.

Kněz polože na každého ruku, dí:

*Já vás na ten způsob ke všem dobrodiním Božím v církvi složeným připouštím. A abyšte jich všech s věrnými požívati mohli právo dávám a rozhřešuji. Ve jméno Otce i Syna i Ducha svatého, Pána Boha jediného, Amen.*⁷³

Závorka poté v poznámce přikládá vysvětlení výše uvedeného rozsáhlého předpisu. Nejprve výslovně odmítá nárok, že by forma onoho předpisu byla jakkoli závazná. Mělo jít o ukázkou a nastínění formy. Poté vyzývá kněze ke katechetické práci s dětmi, jejíž náplní má být připomínání smyslu křtu, obnovování smlouvy vzniklé při křtu, hledání a plnění Boží vůle atd. Přičemž v tom opět zdůrazňuje významnou roli rodičů a kmotrů.

⁷³ Závorka, *Pravidlo*, 280a – 282b

Zkoušení má pak být z Písma, katechismu a kázání. Nemohu si zde odpustit poukázání na pokročilou pedagogickou erudovanost, na svou dobu naprosto unikátní, se kterou Závorka k dětem přistupuje (patrně zde hraje významnou roli fakt, že byl Závorka mnohonásobným otcem): „*Musíť tehdy tu kněz neuměl-li by kdo čeho nefoukati, se nehněvati, žádným byť i sprostně a zle odpovídal, nepohrdati, se nesmáti, jiným nedopouštěti. Ale odpovězť jakkoli, má to kněz otcovsky sněsti a sám tu věc vyjádřiti, v pravou známost uvesti, a to slovy prostými k uchopení snadnými, nejvlastněji s katechismu, aby když jedněmi slovy mluveno bude, tím snáz jim vše v paměti zůstávalo. By pak kdo odpověděl: Nevím, hned mu rozumně pověditi a napomenouti, aby se učil, sobě pamatoval a to vše slovy přívětivými otcovskými. Někdy také i nětco z odpovědi jejich schváliti (byť pak nevelmi chvályhodné bylo) spravíc je při tom, aby se jim lepší chuť dělala, a oni aby sobě examen nelechčili, před ním se nevyhýbali. (...) Neb jistě takovým otcovským obzvláštním s nimi rozmlouváním víc můž prostý naučen býti, než mnohým dosti odstatným kázáním.*“⁷⁴

Z hlediska pedagogického zde Závorka upevňuje pozitivní přístup k látce skrze kladnou zpětnou vazbu; přizpůsobuje náročnost vykládaného textu na roveň rozumových schopností dítěte; hledí na to, aby si vybudovaly kladný vztah k nauce; vybízí k formulování učené látky katechismovým způsobem (formou otázky a krátké odpovědi), čímž upřednostňuje stručnost, srozumitelnost a výstižnost; atd.

Dále se Závorka zaměřuje na napomenutí a naučení lidí dospělých. Jejím tématem by mělo být pokání, Boží milost, hřích, láska, služba Bohu a zejména večere Páně. Stejně jako v případě dětí, nejde zde o výklad primitivní, ale dle mého názoru vysoce promyšlený tak, aby byl jasně srozumitelný a zároveň neztrácel na významu.

⁷⁴ Závorka, *Pravidlo*, 282b – 283a

Ideálním exemplem toho je například návodný popis postupu čtení Desatera, jehož cílem je upřímné přivlastnění a zevnitřnění čteného textu (viz. níže):

„Křesťané mně v Pánu Bohu milí etc.

Věděti předně máte, že Adam, otec náš, a my spolu s ním od Pána Boha k obrazu a ku podobenství jeho stvoření jsme. Totiž, jakož on svatý, bíd a všech těžkostí nečitedlný a nesmrtedlný jest, tak abychom my ničímž tím obtíženi nejsa, radostí nebeských s ním okoušejíc aneb užívajíc, věčně živi byli.

Ale skrze nepřízeň, zlost a chytrost d'áblovu a svou nepoddanost, neposlušenství, povolic lži d'áblově a potupíc slovo Pána Boha svého, to všechno dobré sme stratili a v moc d'áblovu upadli. Tudy, hle, připadly na nás všechny tyto bídy, v kterýchž nyní postaveni jsme. Smrt časná i věčná právo nad námi obdržela.

A tak my spolu s Adamem, zhřešivše proti Věčnému, věčného zbavení a zatracení jsme býti měli. Odkudž nám žádný pomoci nemohl, ani ti svatí patriarchové, s nimiž Bůh mluvíval, chodíval, neb i oni tím hříchem vinni byli etc. Ba, ani zákon, ani oběti, skrze něž dalo se jakés zevnitřnění očištění.

Až věčný milý Pán Bůh nad stvořním svým, od d'ábla oklamáným, lítost maje, sám z své pouhé dobroty se smiloval a Syna svého jednorozeného pro nás na tento svět poslal. Kterýž jsa Slovo věčné, v Otcí svůj byt mající, Bůh pravý a věčný, v to se dobrovolně vložiti a spůsobením Ducha svatého pravým člověkem v životě Panny Marie učiněn býti a z ní se naroditi ráčil.

Potom divy svými i učením toho dokázal, že jest on tím pravým od věkův zaslíbeným Mesiášem a Bohem, kterýž v lidském těle se zjeviti a lid svůj spasiti měl. Naposledy, jsa svatý a nevinný, za nás vinné dobrovolně smrt ukrutnou, bolestnou a ohavnou postoupiti ráčil.

Obětovav se na dřevě kříže, mezi dvěma lotry, pohřben, z mrtvých vstal, na nebe vstoupil. A to vše v tom těle našem, kteréž v jednotu osoby Božské přijal. Na pravici moci Boží se posadil. A jest učiněn Pánem nebe i země, Pánem naším, kterýž nás odevšeho zlého vykoupil, milost a lásku prvnější zjednal, syny a dcerami Božími učinil a osvobodil. A jako dědictví své v ochranu svou přijal a po tomto životě do slávy své nebeské přivésti konečně zaslíbil.

A abychom my toho všeho zde pravou oučastnost míti a jistotně požívati mohli, nařídív nám předně služebnost, v svatém evangelium obsaženou, skrze níž duchovně spojuje se s věřícími a dává jim toho všeho dobrého, kteréhož nám sám sebou zasloužil a spůsobil požívati.

Potom pro hojnější v tom utvrzení, maje již umřítí a smrtí svou nás vykoupiti, figúry a svátosti Starého zákona dokonav, to, což figúrovaly nám dal a spůsobil. Totiž své svaté tělo a krev, s viditedlným a hmotným chlebem a vínem k jedení a ku pití. Aby ti, kteříž by toho hodně požívali, v tom utvrzení byli, že nim vykoupeni jsou, a že on, podávajíc jim téhož svého těla a krve, kterýmž je vykoupil, tudy s nimi se pojí a je uzdravuje. A tu převelebnou svátost nařídil, tudy s nimi se pojí a je uzdravuje. A tu převelebnou svátost nařídil pro všeckny, kteříž by jej za pravého Mesiáše přijavše, v něho uvěřili. Aby usty svými (spůsobem však nebeským nade všecken rozum náš) jedouc jeho tělo a pijíc krev s viditedlnými živli, v tom se ujišťovali, že jsou smrtí Pána Krista vykoupeni a v milost Bohu uvedeni.

Jakž v tom ve všem jednoho každého samá mocná slova Pána Ježíše Krista ujišťují. Neb takto dí:

A když odvečeřeli, vzal Ježíš chléb, lámal a dal ušedlníkům svým, řka: Vezmete a jezte, toto jest tělo mé, kteréž se za vás dává.

A vzav kalich, díky činil a dal jim, řka: Vezměte a pijte z toho všickni, toto jest krev má nového zákona, kteráž za vás i za mnohé vylitá bude na odpuštění hříchův. Kterýmžto slovům jako nejsvětějšímu kšaftu Pána Ježíše Krista má každý věřiti. Od nich nikam neodstupovati, ani se odvoditi nedati, ani tělesnému rozumu svému strany možnosti a nemožnosti nepovolovati. Ale pomněti, že ten, kterýž toto činí, jest všemohúcí věčný Bůh, jemuž nic nemožného není. V kterýchžto všech věcech veliké milosrdenství Boha v Trojici jediného poznati můžeme. Nebo z nevystižené své milosti spůsobivše spasení naše, všem ho požívati a docházeti přeje.

Pohled'me, prosím, Otec dal Syna pro všecky, Syn vyřídív spasení naše dílem Ducha svatého skrze službu svatého evangelium všech lidí k sobě povolává, žádným nepohrdá, žádnému zatracení nepřije. A kdožby koli po křtu svatém z přelštění d'áblova a jakkoli od něho pobloudivše skrze své hříchy v moc d'áblou zase upadše, hlas jeho svatého evangelium uslyšeli, sobě usmyslili, své hříchy poznajíc, jich srdcem skroušeným želeli, k němu se obrátíc, svaté pokání činili, smlouvu se Pánem Bohem obnově, svaté rozhrěšení přijali, takoví aby požívajíc těla a krve Páně, v tom se ujišťovali, že se jim podává milost odpuštění hříchův, a to všecko, což nám Pán Kristus usmrcením těla svého a vylitím krve své zasloužil a dobyl. A jistě, že tím jisti býti mohou všickni věřící, poněvadž tělo Kristovo skrze spojení z slovem věčným, moc obživovati člověka k životu věčnému přijalo, že oni, přijímajíc je v velebné svátosti hodně, toho všeho docházejí.

Ó, veliká a nestíhlá láska milého Boha k nám. Ó, bud' chváleno i ctěno požehnané jméno jeho na věky.

Neb vykonav a připraviv spasení naše prvé než jsme se zrodili, ted' ho nám také požívati dává i potomkům našim požívati dáti chce.

A poněvadž vy, přátelé milí, k tomu jste se teď shromáždili, abyste naučení vzavše a přijmouc svaté rozhršení, nejsvětějšího těla a krve Páně požívali a tak o odpuštění hříchův a všem dobrém ujištění byli, chtěli-li byste toho všeho dosáhnouti, musíte se k tomu takto připraviti:

Nejprvé, vseckny hříchy své, jimiž jste Pána Boha svého rozhněvali a smlouvu při křtu stalou zrušili, musíte poznati, jich srdcem skroušeným želeť, Pánu Bohu se jich vyznávat. A to všech, kterýchž jste se Buď' zlou náchylností, buď' slovy, neb skutky před Bohem dopustili, že pro ně Pánu Bohu nemilí a věčného zatracení hodní jste, aby se odtud srdce uleklo, a milosti i odpuštění hledati snažně mohlo. A takovým způsobem všickni hříšní milost obdržívají. Jakž toho hojně příkladové v Písmích svatých zůstavení jsou na Davidovi, na Manasesovi, na hříšnici, na synu marnotratném, na Zacheovi, Petrovi a lotru. Kdož by pak takového poznání hříchův dojíti chtěl, tenť rád často slovo Boží vroucně slyšeti. Nebo skrze poslouchání a rozjímání slova Božího Duch svatý pohybuje svědomím naším ku poznání toho, což jsme proti Pánu Bohu činili, přivozuje k bázni, lekání a hledání milosti, jakž se to na svrchu připomenutých spatřiti může, ano, i na jiných mnohých.

K hojnější pak pomoci poznání hříchův má každý před sebe vzíti jako nějaký registr desatero Boží přikázání. A při každém bedlivě se zastav a nebuď' pochlebným sobě, ale spravedlivým soudcem. Zvláště, když sobě vejklad Páně Kristů na některá přikázání ku paměti přivedeš. Kterýž učí, že netoliko zevnitřně, ale také vnitřně přikázání Boží přestupována bývají. Poznáš jistě, jak jsme všichni velicí jich přestupníci. A musíš říci: Rozmnožily se nepravosti mé nad počet písku mořského. A neníť pokoje kostem mým pro množství hříchův mých. A toť dá příčinu k lekání, bázni a skroušení, že musíš říci: Bode mne jako trn svědomí. Ó, nevcházejž v soud s služebníkem svým Pane Bože.

Nebť nebude před tebou spravedliv žádný živý. Ba diš: Och, já nešťastný člověk, vím, že nepřebývá v těle mém dobré. A z tohoť mi pomoci nemůž, než milost Boží. Kdož tehdy věcmi napřed oznámenými pohrdá a hříchův svých opravdově nepoznává, tenť jistě milosti Boží, ani těla a krve Páně hodně nepožívá, a zdajíc se sobě zdravý, lékaře nepotřebuje.

Druhé, kdož by tak již hříchy své poznal a jich skroušeným srdcem želel, tenť má skrze modlitby a opravdové činění svatého pokání ku Pánu Bohu se utíkati a obracet, odpuštění hříchův a milosti Boží hledati, jakž toho příklad svrchu ukázan. Neb těm toliko, skroušeně hledajícím milosti Boží, Kristus Pán z zásluhami svými sebe nalíztí a jich užítí dává. Srdcem (prý) skroušeným Bože, pohrdati nebudeš. Blahoslavení, kteříž lačněji a žízněji spravedlnosti, neb oni nasyceni budou. Volej ke mně v den zármutku tvého a já tě vysvobodím. Proste a vezmete; tlučte a bude vám otevřeno. Za kterou koli věc prositi budete, věříc, vezmete. Tak jest v své žalosti volal Ezechiáš král a uslyšán jest. Tak žena syrofenitská. Tak setník. A sumou: s pokorou hledající a prosící Pán Kristus přijímá a jim se naléztí dává. Nešetříc při tom žádných osob, kdo a jací jsou, nýbrž všech k sobě volá; a kteříž se k němu obracejí, přijímá. Jakž dí: Živ jsem já, praví Pán Bůh, nechci smrti člověka hříšného, ale aby se obrátil od cesty své zlé a živ byl. Pokání čiňte hříšníci a přiblíží se k vám království nebeské. Nepřišel sem volati spravedlivých, ale hříšných, aby činili pokání. Má-li pak to pokání jíti z srdce, musí z zevnitřní pobožností spojené býti, podlé onoho Božího promluvení: Obráťte se ke mně v celém srdci vašem v postu a v pláči a v kvílení etc. A opět: Dobráť jest modlitba s postem a almužna lepší jest, než poklady zlaté shromažďovati. Takovým, hle, způsobem i vy milosti Boží hledati musíte.

Třetí, máte za jistou věc věděti, že hříchové naši skrze žádný jiný prostředek, ani zásluhy a hodnosti naše se neodpouštějí.

Jediné darmo z milosti pro a skrze samého Pána Ježíše Krista, ktrýž za nás smrt ukrutnou podstoupil a věčné vykoupení nám způsobil. Protož musíte v něho celým srdcem věriti, že jest on litoštvá oběť za hříchý naše i za hříchý všeho světa. A že on sám od Boha učiněn jest nám moudrostí, spravedlností, svatostí a vykoupením. Ba, že on jest ten Beránek Boží, kterýž snímá hříchý z světa. A má moc na zemi odpouštětí hříchý. Kdož v toho věří, máť život věčný. Ale kdož nevěří, čiň on, co čiň, předce hněv Boží na něm zůstává. Neb žádný bez té víry Bohu se líbiti nemůže. A všechno, co se koli od nás činí bez víry pravé, hříchem jest před Pánem Bohem naším. Nepostačíť tehdy žádnému mnohé a dlouhé modliteb říkání, ani ta zevnitřní pobožnost a činění všech skutkův dobrých bez Krista a víry v něho, neb jsou pro nás nečistí před Pánem Bohem naším. Musímeť tehdy od doufání v sebe a spolhání na hodnost činění našeho upustiti a v samém Pánu Ktistu, kterýž nás smrtí svou vykoupil, doufání své míti. A věděti, že modlení, pokání a všeckno dobré činění naše jest milé Pánu Bohu, chce je míti od nás a přijímá je, ale toliko pro Ježíše Krista, Pána našeho a ne pro nás činící. Nemámeť tehdy hříchům a zlostem svým dáti se od něho odstrašiti, ale s doufáním jistým přistupmež k trůnu milosti jeho, maje vyčištěné zlé svědomí od skutků mrtvých k sloužení Bohu živému etc. Vědouc, že on jest ten, který má moc uzdraviti a očistiti nás.

A aby v tom všickni tím lípe ujištěni býti mohli, že se hříchové naši toliko pro a skrze pána našeho Ježíše Krista nám odpouštějí, protož zanechal nám klíčův království nebeského, jenž jest moc lidí rozhřešovati etc. Skrze služebnost svatého evangelium. Tak, aby všickni pod zásluhy Páně Jezu Kristovy se utíkající a v smlouvu novou s ním vcházějící, mocí a dílem Ducha svatého skrze služebníky církevní rozhřešováni byli. A požívajíc jeho svatého těla a krve, v tom se cele ujišťovali, že mají odpuštění hříchův a Pána Boha k sobě milostí nachýleného. A protož té svaté služebnosti všickni věrní se vším náboženstvím, z celou a pravou důvěrností požívati povinni jsou.

Neb kdož by touto služebností pohrdal (pro jakoukoli, jakž by ji pak sobě vymysleti mohl, příčinu) jistě žádným jiným nepohrdá, než Pánem Bohem svým, kterýž dal Ducha svého svatého v nás. Ba, i slovo smíření tohoto.

Čtvrté, a poněvadž darmo z milosti pro Pána Jezu Krista hříchové se nám odpouštějí, majíť tehdy a povinni jsou ti, jenž jich odpouštění dojíti chtějí, svým viníkům a všem těm, kteříž jim co ublížili z milosti odpouštěti. A jestliže jsou koho nenáležitě rozhněvali, s ním se zase smířiti. Budeť tehdy potřebí abyšte i vy tak učinili a všeliký hněv, závist, nenávist a nekřesťanskou žádost pomsty, mimo sebe pustili, z sebe složili a z srdce svého vyčistili. Neb jestliže kdo bližnímu svému z srdce neodpustí, sám proti sobě svědkem jest, že hříchové jeho také odpuštění nejsou.

A takoví mají jistotně věděti, že pokladem drahým, odpuštěním hříchův svých, kteréhož jim Pán Kristus přetěžce dobyl a podává, zoumyslně pro svou zlost pohrdají. A pokudž v tom zůstávají, mají jistotně věděti, že jim hříchové odpuštění nejsou, byť pak i rozhříšení slyšeli i svátosti požívali. Neb Kristus Pán dí: Neodpustíte-li vy lidem, aniž Otec váš neodpustí vám hříchův vašich. A ti, modlíc se Pánu Bohu svému, proti sobě se modlí. Žádaje, aby jim Bůh tak učinil, jakž oni bližním svým činí. Ó hroznáť jest to věc! Protož vy, přátelé milí, nebudťte takovými zatvrdilými, ale odpusťte bližnímu svému, kterýž vám škodí, aby když se modliti, rozhříšení přijímati budete, byli odpuštění hříchové vaši.

Bližní pak tvůj jest každý člověk. Tehdy se všemi, zvlášť svými domácími, se smířiti máte a s myslí čistou k těm věcem, v nichž se vám odpuštění hříchův podává, přistupujte. Takovýmť Kristus Pán připovídá, že budou odpuštění hříchové jejich.

Páté a naposledy, chcete-li odpuštění hříchův cele dojíti a tělo a krev Páně hodně k spasení svému přijímati, potřebí jest, abyšte se v tom skusili, máte-li v sobě takový oumysl, že chcete od této chvíle života svého polepšiti a všech hříchův předešlých i jiných, podlé nejvyšší možnosti, se vystříhati a za pomoci milého Ducha svatého všechno to, což slouží k pravému milování Pána Boha i bližního svého činiti. Neboť náleží na ty, kteříž v smrti Kristově odpuštění hříchův míti chtějí a v svátosti těla a krve Páně toho požívati, aby již ne k vůli sobě (ovšem světu, d'áblu,) ale tomu, kterýž za ně umřel a z mrtvých vstal, živi byli, své zlé žádosti mrtvili, všech hříchův se vystříhajíce, Pána Boha na všelikém místě ctíli, chválili, důvěrnost svou v něm majíce, slovo jeho svaté milovali, slyšeli, ním se samým řídili a spravovali, k bližním svým milosrdenství a lásku prokazovali; a sumou znovu zrození byli. Bez kteréhožto rodu žádný do království Božího nevejde.

Jestliže v sobě takový umysl nacházíte, tehdy všeho toho dobrého, kteréhož žádáte, totiž odpuštění hříchův etc., dosáhnete. A Kristus Pán bude vám za škody státí, pod pád váš ruku podkládati, za vás orodovati. Takže kdyby se nětco z mdloby těla vám jako lidem zhřešiti přitrefilo, nebude vám k zatracení, podlé oné řeči: Nic není k zatracení těm, kteříž jsou v Kristu Ježíši. Aniž jich co odloučiti bude moci od lásky Kristovy, zvláště když hned zase k němu skrze svaté pokání utíkati budou.

Pakli něko takového oumyslu v sobě nemá, ale toliko na čase se obracuje a potom zase v svůj zlý řivot navrátiti míní, (jakž pohříchu mnozí tak činí,) ti necht' vědí, že Pána Boha svého neoklamají. Nýbrž poslední jejich věci bývají horší, nežli první. Jakž toho patrný příklad na Jidášovi. A apoštol svatý Petr na to těžce nařiká, že lépe bylo takovým cesty pravdy nepoznávati, než po poznání zase se odvrátiti. A že jim nic platno očištění není. Když jako psy k vejratu svému a svině umyté do kaliště bláta zase se navracují.

Protož vy, milí křesťané, hledte takového oumyslu býti, abyšte jsa s Kristem spojení, jemu kvůli živi byli vždycky.

Již z tohoto naučení poznati můžete, křesťané milí, jak jsme ze všeho dobrého a od koho obloupení. Skrze koho a jak nám v tom spomoženo jest, že skrze Pána našeho Ježíše Krista, Syna Božího jednorozeného. Kterýž nám toho všeho podává skrze služebnost svatého evangelium a víru duchovně. U velebné pak svátosti, podávajíc nám svého těla a krve koustnímu s náboženstvím přijímání, jistotně s námi se spojuje. Náš tím vším, což nám vysloužil, daří a že jest naším Spasitelem, dostatečně ujišťuje.

Ti pak, kteříž by toho dosáhnouti a užiti chtěli, jak se k tomu připravovati mají, jest vám ukázáno. Protož napomínám, radím, prosím každého z vás, že své hříchy opravdově poznajíce, k milému Pánu Bohu v skroušeném a opravdovém modlení a celém pokání se obrátíte. A že hříchové vaši darmo z milosti pro Ježíše Krista (toliko) se vám odpouštějí, cele věřte. Žádnými mdlobami, ani velikostí hříchův, od něho se odstrašiti nedopouštějte. Že jest milosrdný a lítostivý, tomu věřte. Bližním svým všechna provinění z upřímného srdce odpusťte, komu ste křivi, napravte a se směřte. A umysl dobrý z strany polepšení svého mějte a je s pomocí Boží skutkem konati hledte. Neb při kom by se to nenacházelo (bud' on, kdo bud') takový milosti Kristem Pánem zasloužené dosáhnouti by nemohl a požívajíc sobě k soudu, hněv Boží by na sebe vzbuzoval.

Čehož nás všech rač uchovati náš milý Otec nebeský.“⁷⁵

Dále Závorka přistupuje k „obnovení smlouvy Boží s lidem“⁷⁶, ke kterému mělo dojít před každým přijímáním.⁷⁷

⁷⁵ Závorka, Pravidlo, 283b – 287a

⁷⁶ Tamtéž, 287a

Právě toto obnovení smlouvy je z části reformační analogií katolické svátosti smíření či pokání. Z níže vypsanych odstavců, které představují liturgický předpis k obnovení smlouvy, lze jasně vyčíst, na co Závorka v této služebnosti kladl důraz a co považoval za určující. Jak se nabízí, na prvním místě je to uvědomění si vlastních hříchů a přiznání se k nim. Dále zřeknutí se hříchů a činění pokání. To samo má pak tři strany:

- 1) Želení hříchů
- 2) Víra v odpuštění hříchů zdarma, z milosti, pro Kristovu oběť.
Součástí pokání je zde také zpověď a modlitby.
- 3) Obnovení celého života – služba Pánu.⁷⁸

Následně pak již kněz zvěstuje hříchů odpuštění a vysloví absoluci. Patrně je zde zachování reformačního důrazu, kterým je „*víra pravá (Sola fide), (...) že se mu odpouštějí hříchové, ne pro nějaké jeho činy, ale darmo z milosti (Sola gratia), pro Pána Ježíše Krista (Solo Christo).*“⁷⁹

Liturgie obnovení smlouvy má následující podobu:

„Slyšeli jste, přátelé milí, jak všickni lidé mnohými hříchy proti Pánu Bohu jsou vinni. A že ti, kteříž je poznávají a Pánu Bohu se koří, odpuštění jich pro Ježíše Krista docházejí.

Ptám se tehdy vás všech tuto přítomných, znáte-li vy to při sobě jistotně, že ste Pána Boha hříchy svými těžce rozhněvali a časných i věčných pokut spravedlivě zasloužili?

Odpovědí.

⁷⁷ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 278a

⁷⁸ Srov. tamtéž, 287b

⁷⁹ Tamtéž, 287b

Dobře činíte, nebo my všichni v hříších a nepravostech se počínáme a rodíme a odtud ke všemu zlému schopni sme, takže žádný z nás od hříchův mnohých a velikých čist není, podle svědectví slova Božího: Pohleděl, prý, Pán na syna lidské etc. Všichni odchejlili se, spolu neužiteční učinění jsou. Není, kdo by činil dobře, není ani jednoho etc. A opět: Panující Pane, před tebouť žádný sám od sebe nevinný není. Opět: Neníť jistě člověka spravedlivého na světě, ješto by, čině dobře, přitom nehřešil. Opět: všichni sme zhřešili, cšichni potřebujeme slávy Boží. Pravíme-li, že sme nehřešili, činíme Boha lháře. Pakli se vyznávati budeme, věrnýť jest Bůh, kterýž odpustí nám hříchy naše. Tato Písma zjevně ukazují nás hříšné býti. An i samo naše svědomí toho na nás dosvědčuje. Pánu Bohu pak našemu to velice příjemné jest, když my své hříchy znajíc, je s pokorou vyznáváme, jakž v naučení ukázáno.

2. Ptám se vás, poněvadž se k hříchům svým znáte, chcete-liž jich přestati a, ku Pánu Bohu se celým srdcem obrátíc, z nich svaté pokání činiti?

Odpovědí.

Pokání svaté jest prostředek takový, že kdož je činí neb činiti oumysl dokonaly mají, Pán Bůh jim darmo z milosti pro svého milého Syna všechny hříchy odpustiti připověděl a odpouští. Jakž slíbil: Pokání čiňte hříšníci a přiblíží se k vám království nebeské. Umejte se! Hříšníci jako vlna bílí budou.

A toho svatého pokání sou 3 stránky:

Jedna srdečné skroušení, totiž želení hříchův. K níž přísluší hříchy v ohyzdrnost bráti, jich přestati, odvoliti a pro ně žalost míti.

Druhá stránka pokání jest víra pravá, když člověk silné doufání má, že se mu odpuštějí hříchové, ne pro nějaké jeho činy, ale darmo z milosti pro Pána Ježíše Krista. K té částce přísluší spověď a vroucí neb horlivé modlitby.

Třetí stránka pokání jest nové poslušenství, totiž činění dobrých skutkův. K té částce patří obnovení celého života, sloužení opravdové Pánu Bohu i nližním a trvání v dobrém. Podlé onoho promluvení Ducha Páně: Protož činite hodné ovotce aneb skutky pokání, a neříkejte: Otce máme Abrahama. Jižť zajisté sekera k kořenu stromův jest přiložená. A protož každý strom, kterýž nenese ovotce dobrého vyřat bude a na oheň uvržen. Kdož setrvá až do konce, ten spasen bude.

Takovým-li způsobem je činiti chcete?

Odpovědí.

Nu, kleknětež na kolena svá a vyznejtež se z hříchův svých Pánu Bohu.

Řikej s nimi obecní spověď horlivě. Viz ji na listu 133⁸⁰.

Po dokonání spovědi dí:

Povstaňtež!

Věříte-liž tomu srdečně, že Pán Ježíš Kristus také za vaše hříchy umřel a vám je všeckny odpustiti může?

Odpovědí.

Ještě se vás ptám, chcete-liž i vy blžním svým odpustiti, se všemi se smířiti? Pakli jste vy komu co ublížili, to napraviti, podlé naučení Pána Ježíše Krista?

Odpovědí.

⁸⁰ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 131a – 132a (Zde uvedené zpovědi se neliší od zpovědi popsané v této kapitole. Struktura: vyznání hříchů – zpověď; Otče náš; prosba o přímluvu, Beránku Boží...; absoluce.)

Žádáte-liž svatého rozhřešení, jenž jsou klíče království Božího, k otevření hříšníkům kajícím nebe, církvi a služebníkům jejím poručené, kteréhožto, když kdo řádně požívá, ujišťuje se o odpuštění hříchův, podle svědectví Pána Ježíše Krista?

Žádáme.

Absolucí:

Na takový slib, který ste Pánu Bohu učinili, já, podle poručení Pána Ježíše Krista, k snažné žádosti vaší, vás rozhřešuji ve jméno Otce i Syna i Ducha svatého, Pána Boha jediného Amen.

Aneb:

Já z ouřadu mého vás rozhřešuji ve jméno Otce i Syna i Ducha svatého. Totiž svědčím vám milost Boží, odpuštění hříchův, že vás Bůh za syny a dcery své přijímá, pro Pána Jezu Krista smrt nevinnou. A na potvrzení toho tělem a krví Páně poslouženo vám bude. A poněvadž Pán Kristus zaslíbiti ráčil, že na nebi ty, kteříž zde řádně rozvázání jsou, také rozvázati a odpustiti chce. Na ten slib cele se bezpečte, tomu věřte, tím svědomí svého zarmouceného potěšte, že se vám daro pro pána Jezu Krista hříchové odpouštějí. Věříte-liž tomu cele?

Odpovědí: Věříme.

Staniž se Vám podle víry vaší. Jdětež v pokoji!

Modlitba Páně⁸¹

Pro případ, že by se zpovědi účastnil pouze jeden člověk, přikládá Závorka kratší předpis:

⁸¹ Závorka, Pravidlo, 287a – 288a

„Milý příteli, jistě dobře činiš, že se v svých hříších poznáváš, milosti Boží a potěšení hledáš. Tohož Pán Bůh při nás vyhledává a velice libuje, zvláště když to z srdce upřímného, z bázní a žalostí pobožnou se děje. A takovým milost i vše dobré zaslubuje.“⁸²

(věřícímu mají být předložena stejná biblická čtení jako výše)

„Otázky:

1. *Miniš-li a chceš-li z těch všech hříchův svých pokání svaté činiti a ku Pánu Bohu se celým svým srdcem obrátit, hříchův se vystříhati a cos předešle přečinil, skrze pobožné skutky to napravovati?*
2. *Věřišli, že Pán Kristus také za tvé hříchy umřel a tobě je odpustiti může?*
3. *Chceš-li také viníkům svým odpustiti a se všemi se smířiti?*
4. *Žádáš-li srdcem celým svatého rozhřešení?“⁸³*

Následuje absolve, která má být shodná s absolucí výše popsanou.⁸⁴

V přímé návaznosti na pojednání o *pořádku a způsobu služby v kostele*,⁸⁵ předkládá Závorka kapitolu „*Pořádek služby při svátosti těla a krve Páně*“,⁸⁶ v níž představuje pouze bohoslužebný liturgický předpis k vysluhování eucharistie. V následujících řádcích předkládám stručný popis průběhu liturgie:

⁸² Závorka, *Pravidlo*, 288a

⁸³ Tamtéž, 288a – 288b

⁸⁴ Tamtéž, 288a

⁸⁵ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 125b – 143a

⁸⁶ Tamtéž, 144b – 147b

I. *Modlitba před posvěcováním*

(Součástí této modlitby byl patrně vstup kůru, neboť závorka připojuje poznámku: „*Když tu (kněz) dořiká (modlitbu před posvěcováním), kůr přestane.*“

Po modlitbě kněz zpívá prefaci *Pán s vámi*, odpovídá kůr.

II. Slova ustanovení

1. *K 11*⁸⁷; *Mt 26*⁸⁸; *Lk 22*.⁸⁹

„*A kněz, vezma nádobu s chlebem, obrátí se k lidu a říká vážně slova kšaftu, aneb spívá takto: Pán náš Ježíš Kristus té noci...*“⁹⁰

„*Žáci zpívají verše příhodné. A kněz, obrátě se k oltáři, položí s nádobou tělo Páně na rouchu, a přikryjíc, dí: Pane Ježíši Kriste, náš milý vykupiteli, viz ustanovení tvé, odpusť hříchy naše a buď přítomen lidu svému na věky. A jakž žáci přestanou, vezme kněz kalich s vínem a obrátě se k lidu, říká (nebo spívá) takto: Tím způsobem, když odvečeřel, vzal i kalich...*“⁹¹

Žáci zpívají příhodné verše; Sanctus; Agnus Dei.

„*Kněz pak, obrátě se k oltáři, postaví kalich na rouchu a jsou-li tu jiné kalichy s vínem vezme je a říká táž slova svrchu psaná nad nimi. A odstavíc je, dí: Beránku Boží, kterýž snímáš...*“⁹²

III. *Modlitba + Otče náš* (střídavě kněz – žáci a lid)

Secreto (Tichá modlitba kněze za darování pokoje, smytí vin vlastních i církve, pomoc, vedení. V druhé části prosby za dar Ducha, milosrdenství, atd.)

⁸⁷ Srov. 1. K 11,23-24

⁸⁸ Srov. Mt 26,26

⁸⁹ Srov. Lk 22,19

⁹⁰ Závorka, *Pravidlo*, 145a (Slova ustanovení jsou notována.)

⁹¹ Tamtéž, 145a (Slova ustanovení kalicha jsou taktéž notována)

⁹² Tamtéž, 145b

IV. Communion

Před podáním svátosti kněz vysloví Ž 67.⁹³

„Nejprve kněz aneb kněží přijímají.

A maje přijímati, poklekne na kolena, di s pokorou srdce: Pane, nejsem hoden, aby všel pod střechu mou, ale toliko rci slovo a uzdravena bude duše má v tu hodinu.

A vezma svátost dí: Chléb nebeský vezmu a jméno Páně vzývati budu. Tělo Pána Ježíše Krista budiž prospěšné duši mé k životu věčnému.

A přijme.

A berouc kalich, dí: Co odplatím Pánu za avšeka dobrodiní jeho přebohatá? Kalich spasení vezmu a jméno Páně vzývat budu. A od nepřátel mých vysvobozen budu. Krev Pána Ježíše Krista budiž prospěšná duši mé k životu věčnému.“⁹⁴

Po přijímání kněží dostane svátost zbytek schromážděné obce: *„při první částce přijímajícímu dí: Vezmi a jez (aneb: Vězměte a jezte), tělo Pána Ježíše Krista prospívejž tobě (vám) k životu věčnému.*

Při druhé částce: Vezmi a pí (neb: Vězměte a píte), krev Pána Ježíše Krista budiž tobě (vám) prospěšná k životu věčnému.“⁹⁵

V. Po přijímání:

Prosba za působení přijaté svátosti

„Po vymytí kalichu dí: Pán Bůh s vámi. Kůr: I z duchem tvým.“⁹⁶

Následuje *Complenda* (Závorka nabízí 2 varianty. Měly by být zpívány.

⁹³ Srov. Ž 68, 2-6

⁹⁴ Závorka, *Pravidlo*, 146b

⁹⁵ Tamtéž, 146b

⁹⁶ Tamtéž, 147a

VI. Požehnání

Závorka opět nabízí více variant, přičemž druhá je zpívaná: „*Dejž vám Pán Bůh požehnání*“.⁹⁷

- VII. Po požehnání kněz zpívá „*Jdětež věrní, požehnaní, jsouce Kristem vykopení. Aneb touž notou: Jdětež, jižť jest služba Páně nyní dokonána.*“⁹⁸ Nakonec Závorka předkládá možnost na stejný nápěv zpívat samo požehnání: „*Dejž vám Bůh požehnání své na duši.*“⁹⁹ Poté nabízí také zpěv příslušných písní z kancionálu.¹⁰⁰ Nakonec kněz pronese modlitbu nebo žalm 116.^{101 102}

Po předepsání liturgie připojuje Závorka ještě krátkou poznámku týkající se nakládání s eucharistickými dary: „*Posvěcovati se večere Páně nemá, leč by byli lidé, jenž jí užívati chtějí. Item, nic s posvěcených věcí schovávati, ani nikam obracet se nemá. Ale zbývalo-li by co, kněz neb kněží mše vše užítí mají. Aneb některým, jenž požívali, povolá je, jim aby toho užili, podati.*“¹⁰³

⁹⁷ Závorka, *Pravidlo*, 147b, notováno

⁹⁸ Tamtéž, 147b, bez notace, nápěv: *Hospodine všemohúci, Pane milý etc.*

⁹⁹ Tamtéž, 147b

¹⁰⁰ Písně z kancionálu viz níže.

¹⁰¹ Srov. Ž 117,1-2

¹⁰² Srov. Závorka, *Pravidlo*, 144b – 147b

¹⁰³ Tamtéž, 147b

3.2.2. Eucharistie a pokání v Písních chval Božských

Ve svém kancionálu *Písně chval* má závorka samostatnou kapitolu „*O velebné svátosti, těle a krvi Pána našeho Ježíše Krista.*“¹⁰⁴ Obsahuje Invitatorium, antifony, verše, responsoria, Kyrie, Et in terra, chvály, velké množství krátkých trof, Sanctus, Agnus Dei, Hosana, Benedictus, písně k posvěcování, po požehnání atd. Přitom většinou nabízí více variant.¹⁰⁵

- 1) *Krista, krále věčného, hled' každý člověk ctíti* (M27b – M28a), *invitatorium*, notováno.
- 2) *Venite Exultemus, Podtež, veselme se Hospodinu* (G19b – G20a), Závorka zde pouze odkazuje na kapitolu *O svaté Trojici*,¹⁰⁶ kde je píseň otištěna.
- 3) *Žalm 1.*¹⁰⁷ *a 4.*¹⁰⁸ *a 15.*¹⁰⁹ *Na jitřní spívá se.*
Antiphony k nim vyber' sobě, které chceš, z nešporních.
Verš. Ž 77.
- 4) *Pán Bůh u figúrách přeoznámil* (M28a – M28b), *1. responsorium*, *Ex 12.* Notováno
- 5) *Eliáš prorok, když se jest cestou* (M28b – M29b), *2. responsorium*, *Lv 19.* Notováno
- 6) *Kristus, Bůh a člověk, na paměť* (M29b – M30a), *3. responsorium*, *Lk 14.* Notováno
- 7) *Ó svaté a poctivosti hodné* (M30a – M30b), *Antiphona*, *O sacrum convinium.* Notováno
- 8) *Kristus, chléb živý* (M30b – N1a), *Introit 1*, notováno
- 9) *Nakrmil jest milý Pán Bůh* (N1a), *jiný introit*, z Ž 80. Notováno

¹⁰⁴ Závorka, *Písně chval Božských*, M27b

¹⁰⁵ Srov. tamtéž, M28a – N26b

¹⁰⁶ Závorka, *Písně chval Božských*, G19b

¹⁰⁷ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, *Žalmy*, 3b

¹⁰⁸ Srov. tamtéž, 4a

¹⁰⁹ Srov. tamtéž, 7a – 7b

- 10) *Otče věčný, jenž jsi nám Syna dal* (N1b), *Kyrie*, bez notace, notový zápis na listu B5
- 11) *Hospodine mocný, králi svrchovaný* (N1b – N2a), *jiné kyrie*, notováno.
- 12) *Na zemi budiž lidem pokoj* (N2a – N2b), *Et in terra*, notováno
- 13) *Alleluia. Vzal Pán Ježíš chléb* (N2b – N3a), notováno
- 14) *Alleluia, Bohu Otci všemohúcímu* (N3a – N3b), notováno
- 15) *Chval Sione Spasitele, chvalmež svého vůdci* (N4a – N5b), *Prosa. Lauda Sion Salvatorem etc.* Píseň má vlastní notový zápis.
- 16) *Chval Sione Hospodina, chval Krista* (N5b – N6a), *Táž proza. V způsob písničky pro prostější udělaná.* Notováno.
- 17) *S nebeské výsosti sstoupila pravá moudrost* (N6a – N7a), *Jiná proza. De superna hierarchia etc.* Notováno
- 18) *Nejmocnější Bože Otče* (N7a – N8a), *Sanctus*, notováno
- 19) *Buoh lidu izdrahelskému dal* (N8a), *Trophus*, notováno
- 20) *Beránku Boží Pane Kriste* (N8a – N8b), *Agnus dei. K témuž Sanctus.* Notováno
- 21) *Svatý Bůh, Otec všemohúci* (N9a), *Sanctus postní*, notováno
- 22) *Pan Kristus na paměť* (N9b), *Trophus*. Píseň není notována. Nápěv: *Ó, veliká milost.*
- 23) *Beránku Boží, kterýž snímáš mocně hříchy* (N9b), *Agnus Dei*. Notováno
- 24) *Aj, Beránku Boží nepoškrvněný* (N9b), *Trophus*, bez notace i odkazu na nápěv.
- 25) *Všemohúci Stvořiteli, Otče svatý* (N10a – N10b), *Sanctus summum.* Notováno
- 26) *Oč byl poslán dokonal*, (N10a – N10b), *Trophus*, Bez notace i odkazu na nápěv.
- 27) *Ó rač prozby naše uslyšeti* (N10b), notováno

- 28) *Bera se k umučení, za večerí poslední* (N10b), *Trophus*, Bez notace i odkazu na nápěv.
- 29) *Beránku Boží, těť svatý Jan* (N10b – N11a), *Agnus dei*, notováno
- 30) *Slovům Páně věřice* (N11a), *Trophus*. Bez notace i odkazu na nápěv.
- 31) *Všemohúcí Bože Stvořiteli* (N11a – N11b), *Jiné Sanctus*, notováno
- 32) *Anjelé i archanjelé, trůnové* (N11b), *Trophus*, notováno, bez notace i odkazu na nápěv.
- 33) *Ó předrahý Spasiteli Kriste* (N11b), *Osanna*, nápěv: *Ó, kterak jest etc*
- 34) *Ty, maje smrt podstoupiti* (N11b), *Trophus*, bez notace i odkazu na nápěv.
- 35) *Požehnaný Ježíš, chvály hodný* (N11b), *Benedictus*. Bez notace i odkazu na nápěv.
- 36) *Vzav kalich i dobrořečil* (N11b), *Trophus*, Bez notace i odkazu na nápěv.
- 37) *Ó přezádúcí náš Spasiteli* (N11b), nápěv: *Ó kterak jest zvelebeno etc.*
- 38) *Aj, my, jenž jsme vykoupení* (N11b – N12a), *Trophus*, bez notace i odkazu na nápěv.
- 39) *Beránku Boží, jenž snímáš* (N12a), *Agnus dei*, nápěv: *Ó kterak jest zvelebeno.*
- 40) *Sláva Otci nebeskému* (N12a), *Trophus*, bez notace i odkazu na nápěv.
- 41) *Hospodine, Bože náš, pohled'* (N12a), *Jiné Sanctus pěkné*, notováno.
- 42) *Věříme Páně promluvení* (N12a – N12b), *Trophus*. Notováno.
- 43) *Požehnaný, jenžs přišel* (N12b), *Osanna*, bez notace i odkazu na nápěv.
- 44) *Užívejmež věrní již toho stolu svatého* (N12b), *Trophus*, bez notace i odkazu na nápěv.
- 45) *Ó, Beránku nevinný* (N12b), *Agnus Dei*, bez notace i odkazu na nápěv.

46) *Ó, Pane Bože náš veliký* (N12b), *Trophus*, bez notace i odkazu na nápěv.

K těmto písním Závorka dále připojuje „*Jiné starší písničky, kteréž se při posvěcování večere Páně i jindy spívati mohou.*“¹¹⁰

47) *Aj ted' večere Páně* (N12b – N13a), nápěv: *Na zemi pokoj lidem.* (N2b)

48) *Aj svátost převelebná* (N13a) bez notace, nápěv: *Touž notou* (N2b)

49) *Kristus, kněz věčný* (N13b – N14a), *Antiphony k žalmům, notováno.* (V notovém zápisu jsou odkazy k Ž 109; 110; 115; 127; 147.

50) *Zpívej jazyk o slavnosti* (N14a – N14b), *Hymna. Pange Lingua gloriosi, etc.* Nápěv: *Šel přes potok Cedron etc.* (Odkazováno je zde na list D17. Žádnou takovou píseň jsem zde nedohledal.)

51) *Antiphona ad Magnificat.* Nápěv: *O svaté a poctivosti etc. M30, bez notace.* Před touto písní Závorka vypisuje verš J 6.¹¹¹

52) *Benedicamus i k jitřním.* Nápěv: *Ba zemi budiž lidem etc. N2,* bez notace.

53) *Bože, kterýž nás krmíš tělem svým* (N14b), bez notace i odkazu na nápěv.

54) *Pán Ježíš Kristus, náš Spasitel* (N14b – N15a), *Jesus Christus nostra Salus,* notováno.

55) *Otče Bože všemohúcí* N15a – N15b), notováno

56) *Veliká láska věčného Pána* (N15b – 16a), bez notace, nápěv: *Stvořiteli milý G13*

57) *Ježíš milý, na nás přelaskavý* (N16a – N16b), bez notace, nápěv: *Kristus Syn Boží. B15*

¹¹⁰ Závorka, *Písně chval Božských*, N12b

¹¹¹ Srov. J 6,54

- 58) *Kristus k věčné radosti pomohl nám* (N16b – N17a), *Christus aeternalia mundo, etc.* Notováno
- 59) *Živý chlebe, ctný, anjelský,* (N17b), *Vivis Panis Angelorum, vitam, etc.*
Nápěv: *Zdráv buď, Kriste umučený etc. D15.*
- 60) *Pokloňmež my se ochotně* (N17b – N18a), notováno
- 61) *Kriste, chlebe, kterýžs z sebe* (N18a – N19a), notováno.
- 62) *K chvále Bohu my spívejme* (N19a – N19b), notováno
- 63) *Kristus kněz, chtě své oběti* (N19b – N20a), bez notace, nápěv: *Aj, ten silný lev udatný. F12*
- 64) *Ó, křesťané, pilně znamenejme* (N20a – N20b), bez notace, nápěv: *Milý Pane, dejž hodně slyšeti etc. M1.*
- 65) *Ježíši, tvát' jest památka* (N20b – N21b), nápěv: *Chval Sione Hospodina. N5*
- 66) *Bože Věčný, Jezu Kriste* (N21b – N22a), bez notace, nápěvy: *Den pamatujem svatého etc. K 7.; Třetího dne. F 12; Ježíši, tvát' jest památka.*
- 67) *Radujme se z svatými, chválic Boha* (N22a – N22b), notováno.
- 68) *Připravil jsi před námi* (N23a – N23b), notováno
- 69) *Aj, nuž křesťané věrní* (N23b – N24a), bez nápěvu, nápěv má být shodný s písní předchozí.
- 70) *Děkujeme tobě, milý Pane* (N24a), bez notace, nápěv: *Otce, Syna i Ducha svatého etc. G21*

Písně *Po posluhování chvály*

- 71) *Díky Bohu vzdejme* (N24a – N24b), bez notace, nápěv: *Hospodine mocný, králi svrchovaný etc. N1.*
- 72) *Buď tobě čest, chvála Kriste* (N24b – N25a), bez notace, nápěv: *Anjelé i Archanjelé, N11.*

73) *Srdcem, usty nábožně prospěvujme* (N25a – N25b). Bez notace. Nápěv:
Bože budiž čest, chvála etc. M1. Z žalmu 102.

3.3. Pomazání nemocných

Název svátosti *Pomazání nemocných*, jak jej známe dnes, je výsledkem reformy Druhého vatikánského koncilu, který zahájil revizi obřadu i udílení samotné svátosti. V době přelomu šestnáctého a sedmnáctého století, kdy Závorka vydával své liturgické texty, však převládalo zásadně jiné porozumění této svátosti. Poslední pomazání bylo chápáno jako svátost umírajících.¹¹² V Závorkových liturgických knihách se samozřejmě z konfesijních důvodů nesetkáme se svátostí posledního pomazání. Přesto ve svém díle, a to zejména v písničkách, věnuje neobyčejnou pozornost tématu služby kněze nemocným a umírajícím a v neposlední řadě i pohřbívání.

3.3.1. Odraz učení svátosti pomazání nemocných v Pravidle služebností

Pro lepší přehlednost i zde přistupuji k rozčlenění textu na kratší oddíly. Obsahem první části je určitá metodika či pastorační instrukce, kterými by se měl kněz řídit při pastoračním rozhovoru.

Kapitolu, která se jmenuje *Správa, jak má slouženo býti nemocným*, představuje Závorka ve třetím dílu své agendy (*Správa i o jiných všech služebnostech církevních*). Hned první odstavce *Pravidla* ukazují, jak zásadní význam shledával Závorka v pastoraci, konkrétně v pastoračních návštěvách u nemocných, které považoval za bezpodmínečné a nutné: „*Kdož by toho z nemocných žádal, má ho kněz navštívit, Slovem Božím potěšiti, aby se ku pánu Bohu obrátil, napomenouti.*

¹¹² Srov. Berger, *Liturgický slovník*, 368, 369

*A zvláště, upadl-li by v nemoc lidé pobožní, žádejte toho oni, neb nežádejte, má kněz, jakž by zvěděl, že nemocní jsou, k nim vjíti, potěšiti, napomenouti a k zachování dobrého svědomí a setrvání v dobrém, sloužiti.*¹¹³

Závorka počítal i s případy, kdy nemocný pohrdal slovem Božím a vyhýbal se přijímání eucharistie. Pakliže takový člověk přislíbil nápravu smýšlení, vybízel Závorka i v takovém případě ke službě slova a svátosti: *„Pakli by kdo žádal, aby mu svátostí velebnou, tělem a krví pána Krista, poslouženo bylo a znalo se, že ta osoba ve zdraví pilna byla pobožnosti, má se kněz v tom hotový najíti. Pakliže jsa zdráv, Slovem Božím pohrdal, pokání činiti a svědomí svého očišťiovati, ovšem velebné svátosti těla a krve Páně požívati zoumyslně zanedbával, v zjevných hříších se kochal, kněz nemá se v tom hned volný nacházeti, ale to před tím, neb těmi, kdož k němu posláni budou, těžce ztížiti, poněvadž jsa zdráv, milosti, kteréž mu pán Bůh podával, pohrdal, že mu jí on také nyní (když již takměř duše na písku sedí) neví, jak podati. A všelijak horlivě na hříchy takových nařikati. A s žádným sloužením nespíchat, až by mu to vše oznámeno a předloženo bylo. Pakli by vždy toho žádal a seznalo se, že toho lituje a připovídá, dal-li by mu pán Bůh k zdraví přijíti, že se toho víc dopouštěti nechce, ale podlé nejvyšší možnosti napravovati. Můž jím a má poslouženo býti na milost Boží, kteréž i v tu poslední hodinu neodpírá Pán Kristus učiniti, opravdově k němu se utíkajícím.*“¹¹⁴

Poté Závorka představuje seznam biblických tematických okruhů, z nichž má kněz situačně vybrat taková čtení, aby nemocného *„ku poznání, k želení hříchův, k hledání Pána Boha a doufání v milosrdenství jeho, hnulo*“.¹¹⁵

¹¹³ Závorka, *Pravidlo*, 275a

¹¹⁴ Tamtéž, 275a

¹¹⁵ Tamtéž, 275b

První tematický okruh oněch biblických čtení má být zaměřen na původ smrti, nemoci a bídy, jejichž původ je v hříchu, kterým dáváme Bohu závdavek k trestání všeho lidu. Druhý a třetí okruh má připomínat Kristovo vykupitelské dílo, jímž nás zbavuje hříchu. Tuto Kristovu milost pak smíme požívat skrze pravou víru a pokání. Poslední, čtvrtý okruh, má vyjádřit souvislost mezi zanedbáváním pokání a nepravou vírou na straně jedné, nemocí a bídou na straně druhé, což má posléze sloužit jako signál k prozření a obrácení se k milosti Boží.¹¹⁶ Na závěr tohoto výčtu Závorka připojuje zmínku o skutcích z osobního života nemocného: „*A tu, byl-li by správci znám jaký hřích, neb hříchové nemocného, můž to zjevně připomenuto a stíženo býti*“.¹¹⁷ Na první pohled se může zdát, že Závorka v rozmluvě klade přílišný důraz na hříšnost a vlastní vinu nemocného člověka. Jelikož je v následujících řádcích představena promluva o smyslu nemoci s člověkem pobožným, byla patrně výše uvedená slova, jak jsem již zmínil, směřována člověku bezbožnému. Cílem takové promluvy bylo nasměrování k pokání a poznání Boží milosti. To, že nemělo být jejím záměrem pouze kárání nemocného, dokládají následující nadějná a útěšná slova, jež měla takového člověka potěšit: „*Byl-li by lekavý a pro své těžké hříchy o milosti Boží pochybující, má mu s pilností milosrdenství Boží, zásluhy a dobrotivost Kristovu, ochotnost a štědrost Ducha svatého, Písmo svatými, příklady na mnohých stalými předkládána býti*“.¹¹⁸ Závorka dále nekončí jen u proslovu kněze, ale dává také prostor k rozhovoru: „*Má kněz na chvílku umlknouti, nemocného, jak se k tomu ozývá, přeslyšeti. Aneb, co k tomu říká, se doptati. A tu z řeči jeho, oč s nim dál potřebí jest promluvití, porozumí a rozmluví*“.¹¹⁹

¹¹⁶ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 275a, 275b

¹¹⁷ Tamtéž, 275b

¹¹⁸ Tamtéž, 275b

¹¹⁹ Tamtéž, 275b

Propracovanost, která je patrná v předložených pastoračních proslovech, se odráží v množství obsahově i situačně rozdílných řečí, které Závorka knězi předkládá. Tak dále nabízí promluvu člověku pobožnému, jejímž cílem mělo být vysvětlení nemoci spíše jako Božího zkoušení člověka či trest za hřích dědičný, než odplata za konkrétní provinění.¹²⁰ Dále je věnován odstavec těm, kteří přeceňovali hodnotu vlastních dobrých skutků: „*v své dobré skutky ufající a na svou zevnitřní pobožnost spolihající, má mu pilně ukazováno býti, kterak naše hodnost, aneb činění dobrého před Pánem Bohem, bez Krista a zásluh jeho, nic neplatí. A že my se vším tím činěním svým, nejsme nic jiného než nečistí a bídní hříšníci*“¹²¹ K tomu Závorka přikládá Ž 13¹²² a Lk 17¹²³. Nabádá také dále kněze, aby podněcovali nemocné ke smíření s bližními a urovnání křivd.

Po těchto instrukcích představuje Závorka část o službě slova a svátosti nemocným. Na závěr v poznámenání (*notě*)¹²⁴ však připojuje dále řadu významných poučení. Cíl prvních instrukcí je vskutku pozoruhodný. Závorkovi patrně záleželo na tom, aby k nemocnému nechodil pouze kněz se svými pomocníky, ale aby se k příslušnému bohoslužebnému setkání přidali i další lidé. Aby se o konání takové návštěvy lid vůbec dozvěděl, doporučuje Závorka vypravit zvláštní průvod, který měl okolní lid burcovat k účasti na této službě: „*Kněz pak, maje jíti k nemocnému, není-li přes pole, kned v kostele obleče se v komži a vezmouc kalich s jinými k tomu potřebami do rukou, s kostelníkem neb zvoníkem, jde tak připravený.*

¹²⁰ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 275b

¹²¹ Srov. tamtéž, 275b

¹²² Srov. Ž 14,1-7

¹²³ Srov. Lk 17,10

¹²⁴ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 277b, 278a

*Aby lidé, vidouc, mohli rozuměti, že k nemocnému jde.*¹²⁵ K tomu dále připojuje katechetickou poznámku: „*Lidé pak mají tomu vyučování a napomínání býti.*

*Když by to spatřili, aneb se dověděli, že kněz k nemocnému jde, aby hned se též tam najíti dali, svatých modliteb konati pomohli, nejsvětějšímu nařízení Pána Boha svého přítomni byli. A tudy svou poslušnost, vděčnost ku Pánu Bohu, lásky pak k bližním svým, dokazovali. Pamatujíc, že toho také sami potřebovati budou.*¹²⁶ Další instrukce se týkají samotných nemocných. Dle Závorky nemá být eucharistie sloužena lidem bez paměti a rozumu. Mají ji nahradit opravdové a ustavičné modlitby. Nakonec Závorka vybízí kněze, aby napomínal obec či vrchnost k slitování a skutkům lásky nad chudými nemocnými.¹²⁷

Druhá, bohoslužebná část pokládá nemocnému čtyři otázky, které v sobě více méně shrnují obsah předchozích promluv (přiznání se k hříchům, vyjádření žalu nad nimi, vůle k nápravě a zlepšení života, smíření s bližními).¹²⁸ Pakliže se nemocný k předchozím otázkám přiznal, může se knězi vyzpovídat (nedovoluje-li to jeho zdravotní stav, odkazuje Závorka k přednesu obecní zpovědi¹²⁹). Kněz pak pronese modlitbu, po níž se má u nemocného připravit prostor pro vysluhování eucharistie: „*Tu hned se má stůl pěkně bíle přikryti. Kostelník neb zvoník neb někdo z toho domu, svíce voskové na stůl rozžeté postaviti. Kněz pak vyvinouc kalich, na patenu chléb položí.*

¹²⁵ Závorka, *Pravidlo*, 277b

¹²⁶ Tamtéž, 277b

¹²⁷ Srov. tamtéž, 277b, 278a

¹²⁸ Srov. tamtéž, 276a

¹²⁹ Srov. tamtéž, 131b-132a (Závorka poznamenává, že má být vyslovena v 1. os. sg. Viz. *Pořádek služby v kostele.*)

*Do kalichu, což by s přijetím bylo, vína naleje.*¹³⁰ Když jsou připraveny eucharistické nádoby a dary, kněz pronese modlitbu *Kyrie magne Deus*. Tato modlitba se také takřka v přesném znění nachází v Závorkových *Písniích chval* v kapitole *Spívání o svatém pokání*¹³¹. Závorka však v předpisu *O službě nemocným*, přidává na konci modlitby prosbu o Hospodinovu přítomnost při skonání,¹³² čímž zasazuje modlitbu do kontextu s realitou, v níž bohoslužba probíhá. Po *Kyrie* následuje čtení tradičního biblického textu Jk 5,14-16 (na tento text se odvolávala i tridentská nauka v souvislosti s polemikou o svátostné povaze posledního pomazání¹³³). V návaznosti na přečtený text („*Jestli kdo z vás jest nemocen, uveď k sobě kněží církve, ať se modlí nad ním...*“¹³⁴) se mají přístojící modlit v pokleku za nemocného. Pro posílení naděje ve vyslyšení modliteb Závorka přikládá čtení z J 3,16-18 a vybízí v případě vhodných okolností k vysvětlení tohoto textu, tedy k pronesení kázání. Poté má nemocný vyslovit Apoštolské vyznání víry. Žádá-li o rozhřešení, má mu kněz udělit absoluci, a to dle předpisu z kapitoly *O přípravě k Večeři Páně*.¹³⁵ Od stolu s připravenými eucharistickými dary pak pronese oraci (modlitbu před posvěcováním),¹³⁶ slova ustanovení eucharistie¹³⁷ a modlitbu Otčenáš. V případě, že je toho nemocný schopen, nakonec může kněz vyslovit modlitbu, která je prosbou za ospravedlnění a posílení skrze dary večeře Páně (uvozena částí slov setníka¹³⁸).

¹³⁰ Závorka, *Pravidlo*, 276a

¹³¹ Závorka, *Písni chval božských*, M3a, M3b

¹³² Srov. Závorka, *Pravidlo*, 276b

¹³³ Srov. Müller, *Dogmatika*, 756-757

¹³⁴ Závorka, *Pravidlo*, 276b (srov. Jk 5,14b)

¹³⁵ Tamtéž, 288a

¹³⁶ Text modlitby viz Závorka, *Pravidlo*, 144b (*Pořádek služby při svátosti těla a krve*)

¹³⁷ Slova ustanovení viz. Závorka, *Pravidlo*, 145a

¹³⁸ Srov. Mt 8,8a

Následuje samotné vysluhování svátosti, které se má řídit pokyny popsány v kapitole *Pořádek služby při svátosti těla a krve Páně*¹³⁹. Po přijímání kněz pronese modlitbu postcommunio, jejíž součástí je jednak dík za přijetí darů, druhak prosba za jejich působení v životě. Poté kněz udělí nemocnému Aronské požehnání¹⁴⁰, sklídí liturgické náčiní a pronese závěrečnou modlitbu. Před odchodem má potěšit či napomenout nemocného.¹⁴¹

Součástí kapitoly *Modlitby všeliké Závorkova Pravidla* jsou také dvě modlitby za nemocné, jejichž obsah se kryje s intencemi modliteb z kapitoly *Správa, jak má slouženo býti nemocným* (prosby za vyslyšení modliteb za nemocné, navrácení zdraví, za smilování nad těmi nemocnými, kteří mají zemřít...)¹⁴²

Na samotném konci *Závorkova Pravidla* se nachází kapitola *Správa, kterak při pohřbích těl mrtvých chováno se býti má*. Oddíl dle obsahu rozdělují na dvě části, přičemž první zahrnuje instrukce pro kněze, druhá pak rozsáhlý katalog modliteb a biblických čtení k různým druhům pohřbu.

Pokyny, které jsou směřovány knězi, začínají popisem liturgického oděvu, průvodu a organizací účastníků liturgie: „*Když čas pohřbu přijde a prepuls se odzvoní, hned žáci i literáti na krchov se sjíti dva a dva i s pacholátky se spořádati a kříž před sebou dáti né|294a|sti mají. Tu kněz neb kněží vejdou a vezmouc na sebe komže, s tím žakovstvem tu, kdež mrtvý jest, jíti mají. A obrátíc se zas k krchovu vážně jíti, responsoř neb páseň k tomu příslušnou jakž farář poručí s náboženstvím spívati všickni mají.*“¹⁴³

¹³⁹ Viz. Závorka, *Pravidlo*, 146b

¹⁴⁰ Požehnání je v *Pravidle* otištěno na straně 277b (*O svátosti křtu svatého*)

¹⁴¹ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 277a, 277b

¹⁴² Srov. tamtéž, 236b

¹⁴³ Tamtéž, 293b-294a

Průvod patrně začal v kostele, kde se shromáždili vedle kněží i další účastníci pohřební bohoslužby, pokračoval k příbytku nebožtíka a skončil na hřbitově. V případě, že mělo být součástí ceremonie také kázání, což Závorka důrazně doporučoval, neměl průvod končit na hřbitově, ale v kostele, kam měl být mrtvý vnesen bezprostředně před příchodem obce. Stejně jako v případě obřadu bez kázání, měly průvod doprovázet písně a responsoria (charakteristický střídavý zpěv lidu a patrně literátů či předzpěváka¹⁴⁴), přičemž zde Závorka tyto písně nikterak dále nspecifikuje. Pozoruhodné je, že se zde nesetkáme ani s jakýmkoli odkazem na závorkovy *Zpívání pohřební*, či kapitolu z *Písní chval, které* byly v době sepsání agendy již několik let vytištěné. Za povšimnutí dále stojí, že Závorka počítal s účastí členů literátského bratrstva, jehož přítomnost patrně nebyla něčím vyjímečným. Pokračovalo se zpěvem dalších písní a responsorií, zpívaným příslušným biblickým čtením, na které měli odpovídat žáci, a modlitbami vyslovenými postním tónem,¹⁴⁵ jejich katalog Závorka předkládá na listech 294a – 299a (podrobně viz níže). Následovalo kázání, po němž se vydal průvod na hřbitov: „...*jestli jest hrob na krchově, kněží s žáky spořádají se jako i prvé a jdou před mrtvým tělem, spávající až k hrobu. A při hrobu spívají se verše rozžehnavající.*“¹⁴⁶ Pakliže uložení těla do hrobu nepředcházelo kázání v kostele, měl být nebožtík taktéž doprovázen na hřbitov za zpěvu rozžehnavajících veršů a po uložení mrtvého těla do hrobu se měli kněží s lidem přesunout do kostela, kde následoval zpěv responsore či veršů s tematikou smrti a čtení z Písma o smrtelnosti člověka (výčet textů biblických čtení viz níže). Pakliže se v blízkosti hřbitova nenacházel kostel, bylo dle Závorky možné celý obřad vykonat na hřbitově.

¹⁴⁴ Srov. Berger, *Liturgický slovník*, 421, 422

¹⁴⁵ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 293b-294a

¹⁴⁶ Tamtéž, 299a

Na konci kapitoly Závorka předkládá stručně několik instrukcí ke způsobu konání pohřbu dle nábožensko-mravního stavu zesnulého: „*Bezbožným rouhavým lidem, potupníkům Pána Boha i jeho svatých služebností, ovšem v zjevných hříších bez pokání smrtí postiženým, takového průvodu (ba pokudž možné ani pohřbu) činiti a dopouštěti se nemá. Pakli by vždy k lidské žádosti, pro uvarování zhoršení toho se dopustiti musilo, můž to učiniti. Však ne s takovou opravdovostí jako při jiných. Aby jiní, vidouc to, se káli a polepšovati životův svých, hleděli. Dítkám lidí křesťanských, zvláště pobožných, kteréž by beze křtu svatého z dopuštění Božího zemřeli, pohřbu (i všeho průvodu) na krchovích mezi jinými přáno býti má. Šestinedělkám poctivým a pobožným tolikéž, a to beze vší pověrečnosti a o tom jakého domnění.*“¹⁴⁷ Nakonec Závorka připojuje poznámku o hřbitovech a nakládání s ostatky: „*Krchovové, aby ohražování i ozdobování byli, těla mrtvých poctivě pohřbována, kosti z těl mrtvých schraňovány, dobitě, zas v zemi zakopávány, aby byly. K tomu každý farář dohlídati a lid k tomu přidržeti má.*“¹⁴⁸

V druhé části popisu služebnosti představují Závorkův katalog perikop a modliteb, které nabízí ke čtení při příležitosti pochování těl mrtvých. Na listu 299b se nachází výčet příslušných biblických oddílů, které měly být čteny po uložení těla do hrobu a zpěvu responzoře:

¹⁴⁷ Závorka, *Pravidlo*, 299b

¹⁴⁸ Tamtéž, 300a

2Kr 24¹⁴⁹, 3Kr 17¹⁵⁰, 4Kr 4¹⁵¹, Jb 19¹⁵², Iz 38¹⁵³, Ez 18¹⁵⁴, Mt 9¹⁵⁵, Mt 25¹⁵⁶, Lk 12¹⁵⁷, Lk 13¹⁵⁸, Lk 7¹⁵⁹, J 5¹⁶⁰, J 4¹⁶¹, Ř 5¹⁶², 1K 15¹⁶³, 2K 5¹⁶⁴, 1Te 4¹⁶⁵, 1Tm 6¹⁶⁶, 2Pt 3¹⁶⁷.¹⁶⁸ Krom toho Závorka vypisuje další čtení z Písma a modlitby, které jsou určeny pro různé pohřební příležitosti: *Při malých dítkách* (Mt 19¹⁶⁹; Mk 10¹⁷⁰; Mt 18¹⁷¹; Ž 8¹⁷²); Závorka dále uvádí sedm modliteb, jejichž hlavním tématem (stejně jako i v případě modliteb při pohřbu mládencův a panen křesťanských) jsou prosby za cestu zesnulých dětí do Božího království, trpělivé snášení zármutku a odpuštění případných provinění. Za povšimnutí stojí několikrát vyslovená zmínka andělů, které Bůh dává dětem k ochraně a nakonec i apel, aby pozůstali nedávali Bohu za vinu smrt svých dětí:

¹⁴⁹ Srov. 2S 24,15-25 (Tento biblický oddíl, jak Závorka v textu odkazuje, je otištěn v *Pravidle* v kapitole *Modlitby všeliké, v čas rány morové*, srov. 235a, 235b. Jelikož se takovéto odkazy v této kapitole vyskytují hojně, upozorňuji na ně pouhým poukázáním na konkrétní stranu, kde se zápis vyskytuje.)

¹⁵⁰ Srov. 1Kr 17,17-24 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 69b-70a)

¹⁵¹ Srov. 2Kr 4,25-38a (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 69a)

¹⁵² Srov. Jb 19,25-29 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 222b-223a)

¹⁵³ Srov. Iz 38,1-6 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 42b-43a)

¹⁵⁴ Srov. Ez 18,4b-9 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 50a)

¹⁵⁵ Srov. Mt 9,18-26 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 218b)

¹⁵⁶ Srov. Mt 25,31-46 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 48a-48b)

¹⁵⁷ Srov. Lk 12,35-40 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 261a)

¹⁵⁸ Srov. Lk 13,22-30 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 200b-201a)

¹⁵⁹ Srov. Lk 7,11-16 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 205a)

¹⁶⁰ Srov. J 5, 17-29 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 69a-69b)

¹⁶¹ Srov. J 4, 46b-54 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 213a-213b)

¹⁶² Srov. Ř 5, 14-21 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 212b)

¹⁶³ Srov. 1K 15, 20-24 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 222b). Z 1K 15 dále Závorka předkládá další čtení (bez udání biblické knihy a kapitoly), konkrétně verše 1K 15,39-46 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 194b).

¹⁶⁴ Srov. 2K 5,1-11 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 200a)

¹⁶⁵ Srov. 1Te 4,13-18 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 221b-222a)

¹⁶⁶ Srov. 1Tm 6,7-14 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 212a)

¹⁶⁷ Srov. 2Pt 3,8-13 (srov. též Závorka, *Pravidlo*, 186a)

¹⁶⁸ Závorka, *Pravidlo*, 299b

¹⁶⁹ Srov. Mt 19,4

¹⁷⁰ Srov. Mk 10,15

¹⁷¹ Srov. Mt 18,10b

¹⁷² Srov. Ž 8,3a + Žd 2 (non inveni)

„A když jim mnohými nemocmi před očima našimi trápiti se dopouštíš, ba i skrze smrt nám je odnímati ráčíš, pomoz, abychom trpělivě snášejíce, hříchům svým to přičítali.“¹⁷³); při pohřbu mládencův a panen křesťanských (Ž 118¹⁷⁴; Sir 17¹⁷⁵; Ž 102¹⁷⁶); Při pohřbu kněží páně (Da 12¹⁷⁷; J 12¹⁷⁸; Mt 10¹⁷⁹; 2K 4¹⁸⁰); součástí jedné z předepsaných modliteb je i prosba za vyslání nového řádného církevního správce: „A jiného správce a služebníka tvé milosti věrného na to místo nám poslati a dáti, jenž by nás věrně a dobře pasl, vůli tvé svaté učil a s námi podlé ní živ byl. O zbaviž nás zlých pokrytých falešných a tobě nevěrných správcův a neračiž pro hříchy naše nás nimi trestati, abychom nezahynuli a z cesty tvé pravdy zavedení nebyli. Ale dobré věrné čafáře tajemství tvých podlé srdce tvého dejž nám ó nejmilejší Otče, abychom skrze ně služeb tvých k spasení svému požívali.“¹⁸¹); při pohřbu vrchnosti křesťanské (Ž 81¹⁸²; Př 8¹⁸³; Př. 29¹⁸⁴; Kaz 10¹⁸⁵;); při pohřbu šestinedělek (Gn 3¹⁸⁶). Z jediné modlitby, kterou zde Závorka představuje, je patrně smrt novorozence chápána v souvislosti s peccatum haereditarium: „Pokutu hříchu prvorozeného ted' zřetelně vidíme, všemohúci Bože, když netoliko v bolestech počínají ženy, ale také při porodu s smrtí se setkávají.“¹⁸⁷; v čas rány morové (2Kr 14¹⁸⁸).

¹⁷³ Závorka, *Pravidlo*, 294b

¹⁷⁴ Srov. Ž 119,1

¹⁷⁵ Srov. Sir 17,1-2

¹⁷⁶ Srov. Ž 103,15

¹⁷⁷ Srov. Da 12.3

¹⁷⁸ Srov. J 12,26b

¹⁷⁹ Srov. Mt 10,32

¹⁸⁰ Non inveni

¹⁸¹ Závorka, *Pravidlo*, 296b

¹⁸² Srov. Ž 82,6a.7a

¹⁸³ Srov. Př 8,16.17a

¹⁸⁴ Srov. Př 29,14 (Závorka v této citaci, na rozdíl od předchozího odkazu, užívá latinské označení pro knihu Přísloví.)

¹⁸⁵ Non inveni

¹⁸⁶ Srov. Gn 3,16a

¹⁸⁷ Závorka, *Pravidlo*, 297b

¹⁸⁸ Srov. 2S 14,14a

Jelikož jsou modlitby v čas rány morové rozsáhle předloženy v kapitole *Modlitby všeliké* na listech 235a – 236b, uvádí zde Závorka pouze odkaz na příslušnou kapitolu *Pravidla*. V modlitbách se opakují prosby za odpuštění, přijetí morové rány jako odplaty či spravedlivého trestu za hříchy a v neposlední řadě ujištění o Božím milosrdenství, které patrně mělo modlitebníkům v takové těžké době připomínat naději. Vážnost situace, v níž měly být prosby vyslovovány, se v některých modlitbách projevuje určitým naturalizmem, přičemž je v textu přesto zachována zřetelná poetičnost: „Nyní, když sme po otcovském napominání sobě usmysliti nechtěli, již jsi metlu nás trestcici na hřbet náš doložil, meč hněvu tvého na nás vytrhl, střely lučiště tvého raňující až do smrti, na nás vypustil, Tak, jakž to ted' všichni vidíme, kterak před ránou tvou všickni, na kteréž přichází, klesají. Staří, mladí, muži, ženy a summou žádný sebou bezpečen není. Střely tvé, prystýře a hlízy, čím dál víc a víc v lidech vážnou a bez ušetřování osob, ukrutná smrt jedny za druhými do země sklízí. Tak, že již nevíme co činit, nebo rada rozumu našeho přestala. Pomoc strany ujíti hněvu tvého klesla. Aníž víc co praviti můžeme, než že jsme toho všeho hříchy svými mnohými hodně a spravedlivě zasloužili.“¹⁸⁹; *Verše i modlitby při všelijakých pohřbích* (Zj 14¹⁹⁰; Ž 105¹⁹¹; Ž 122¹⁹²; Ž111¹⁹³; Ž 142¹⁹⁴; Jb 19¹⁹⁵; Ž 67¹⁹⁶; Ez 33¹⁹⁷; Mdr 3¹⁹⁸; Sir 17¹⁹⁹; Sir 30²⁰⁰; J 11²⁰¹;

¹⁸⁹ Závorka, *Pravidlo*, 236a

¹⁹⁰ Srov. Zj 14,13a

¹⁹¹ Srov. Ž 106,6

¹⁹² Srov. Ž 123,3

¹⁹³ Srov. Ž 112,7

¹⁹⁴ Srov. Ž 143,2

¹⁹⁵ Srov. Jb 19,25-26

¹⁹⁶ Srov. Ž 68,21b

¹⁹⁷ Srov. Ez 33,11a

¹⁹⁸ Srov. Mdr 3,1

¹⁹⁹ Srov. Sir 17,1-2

²⁰⁰ Srov. Sir 30,18

²⁰¹ Srov. J 11,25

perikopa bez označení biblické knihy a kapitoly²⁰²; 1K 15²⁰³; tamtéž²⁰⁴) Modlitby se obsahově příliš neliší od ostatních, s výjimkou desáté modlitby, v níž je patrné pozoruhodné zdůraznění dichotomické antropologie: „*Pane Jezu Kriste, kterýž jsi nám smrti svou život věčný připraviti ráčil. Prosíme tebe pro těžké muky, kteréž jsi snášel, když tvá Duše s těla vystupovala. Smiluj se nad Dušemi našimi v tu hodinu, když se budou s tímto tělem dělití a račiž je v tvou Božskou ochranu přijíti...*”²⁰⁵).²⁰⁶

3.3.2. Odras učení svátosti pomazání nemocných v Závorkových Zpíváních pohřebních

Jelikož se v potridentské době v církevní praxi chápala svátost posledního pomazání jako svátost umírání, zasvěcení smrti či příprava na posmrtné přijetí věčného života,²⁰⁷ je více než na místě v kontextu svátosti pomazání nemocných představit i Závorkovy *Zpívání pohřební*, které stejně jako jeho další liturgické knihy zprostředkovávají vypovídající vhled do Závorkova chápání pohřební liturgie.

V *Předmluvě urozenému panu Pavlovi Katharinovi z Katharu a na dalečině a Imramově*, jemuž je celé dílo dedikováno, Závorka na osmnácti stranách předkládá rozsáhlé pojednání o původu, smyslu a formě pohřební ceremonie i samotného pohřbívání. Ještě před první zmínkou o genezi pohřbívání těl, jak je zaznamenána v Bibli, předkládá Závorka biblickou úvahu o samotném původu smrti:

²⁰² Srov. J 5,28b-29

²⁰³ Srov. 1K 15,42b. var. 44a

²⁰⁴ Srov. 1K 15,22

²⁰⁵ Závorka, *Pravidlo*, 298b-299a

²⁰⁶ Srov. tamtéž, 294a-299a

²⁰⁷ Srov. Müller, *Dogmatika*, 751

„Slovo Boží, kteréž hned po pádu rodičův našich prvních, z jeho nejsvětějších úst vyšlo, toto jest: z země jsi vzat a v zemi se navrátíš. Prach jsi a v prach se obrátíš.“²⁰⁸ Z kteréžto řeči milého Boha zjevně se poznává, že pokolení lidské, pro hřích a nepravost svou, jsouc tím hřichem všeckno s Adamem a Evou posskvrněno, mřítí a do země, z kteréž stvořeno jest, navrátiti a shromážditi se má.“²⁰⁹ V kontinuitě s takovýmto výkladem skutečnosti smrti Závorka přistupuje k výkladu původu samotného pohřebního rituálu: „A když to tak v skutku jest, obzvláštní jistě povinnost všech lidí živých býti má, aby svých milých a spolu bližních umírajících, těla poctivě do země pochovávali a tudy rozkazu svého Pána Boha poddaně sloužíce, smrt svou sobě ku paměti přivozovati hleděli.“²¹⁰ Pohřbívání mrtvých, které Závorka chápal jako příkaz Boží vůle, představuje jako tradiční rituál, který byl od pádu člověka součástí života společenství a významným poznáním, které mělo být součástí tradovaného dědictví mezi generacemi: „...když Adam umřel, syny jeho [své] naučiti ráčil, jak jej poctivě do země pochovati mají. Kterýžto s velikou opravdovostí, jak při otci, tak i při jiných mrtvých vykonávali, dítky své témuž učíce. Což přišlo až k svatým patriarchům o nichž v Písmě svatém, jak se při pochovávaní těl mrtvých svých chovali, znamenité zmínky se nacházejí.“²¹¹ V následujících odstavcích poté předkládá četné demonstrativní příklady z Bible, včetně parafrází a občasných výkladů²¹² relevantních perikop: pohřeb Sáry, Abrahama, Izáka, Jákoba, Samuela, Tobiáše, vzkříšení syna naimské vdovy...

²⁰⁸ Srov. Gn 3,19

²⁰⁹ Závorka, *Zpívání pohřební*, předmluva, A2a-A2b (Jelikož jsou listy předmluvy označeny stejným písmenem jako strany první kapitoly, v citacích pro pořádek uvádím označení „předmluva“.)

²¹⁰ Tamtéž, předmluva, A2b

²¹¹ Tamtéž, předmluva, A2b

²¹² Např. tamtéž, předmluva, A4b – A5a. Závorka zde vykládá perikopu o vzkříšení syna naimské vdovy.

Nelze si nevšimnout, jak Závorka opakovaně zdůrazňoval nutnost vykonat pohřební obřad, snad jako by se setkával s opačnou praxí, proti níž se v textu nepřímou ohrazuje. Nakonec pak dává vykonání pohřební ceremonie nad zesnulým do souvislosti s láskou k bližnímu: „*Ano, také i srdečná láska k bližním, potom rozpomínání se na to, že týhož sami potřebovati budou. Protož tomu poručení Božímu dosti činíce, tím tu lásku, kterouž k živým měli i k mrtvým prokazovali, chtějí rádi, aby jich to také od jiných po smrti potkalo.*“²¹³ O poznání naléhavěji však Závorka varoval před pohanskými zvyky, k nimž taktéž přidával četné příklady: „*...mnohé a bezpotřebné náklady na pohřby těl mrtvých (zvláště slavní) činívali, vyzdvihujíc hroby jich a náklad nastávaní při nich dělajíc: jakž Plinius²¹⁴ píše, že nějaký král Kleopes²¹⁵ v Egyptě, na piramides nějaké znamenité stavení, v kterém hrob svůj míti chtěl, sedmdesáte osm let znamenitému počtu dělníků, dělati dal, právě že mimo jiný všechn náklad cibule, česenu, ředkve, od těch dělníků snědeno jest, za sto dvadeceti šest tisíc zlatých. A kdo by veliků zbytečnost pýchy, kterůž pohané při pohřbích obyčej činiti měli, v jídle, v pití, v odětech, vymluviti a zčísti mohl. Opět jiní těm na odpor, aby snad na pohřby svých bližních nenákladali, smrti přirozenou jim mřítí nedopouštějí, ale náklonné k smrti zabíjejí a jedí, pilně se starajíc, aby žádný smrti svou neumřel. Někteří své mrtvé pálí a prach jich pijí, neb schovávají. Jiné mrtvé své psuom, ptactvu, šelmám k snědení dávají. Jiní při pohřbích divné pověřivosti se dopouštějí a s mrtvými služebníky ženy, koně, raoucha, pokrmy, peníze pohřbují, pravě, že jim toho na onom světě potřebí bude. Pohleďme, nač přišli ti, jenž se slova Božího a pravého příkladu lidí pobožných spustili.*

²¹³ Závorka, *Zpívání pohřební*, předmluva, A5a – A5b

²¹⁴ Jedná se patrně o Gaia Plinia Secunda (20 – 79 n. l.) či Gaia Plinia Caecilia Secunda (62 – 114 n. l.). Srov. *Ottův slovník naučný*, XIX., 926-928

²¹⁵ Non inveni

*Jedni, aby příliš veliké pejchy při pohřbích víc než poručení Božího šetřili a tudy snad slavného jména a památky dlouhé v potomkův sobě zanechali. Druzí pak, aby netoliko mrtvých svých nepochovávali, ale hůř než hovada a divoké šelmy s mrtvými svými zacházeli, žádné naděje o životu budoucím nemajíce, tělesné věci smeššlejších, tím Bohu se rouhají.*²¹⁶ Po těchto slovech Závorka představuje čtenáři šest důvodů na základě Písma, proč mají být mrtvá těla ukládána do hrobu: 1) Jak již bylo výše řečeno, na základě Gn 3,19b je právě země místem, kam má být člověk navrácen po své smrti. 2) Závorka užívá příklad Krista: *„Na těle pak Krista Pána mrtvém příklad ukázán, jak ono, od lidí pobožných poctivě pochováno bylo, (ačkoli nemělo, než do třetího dne v hrobě ležeti) zanecháno jest. Majít' jistě oudové téhož těla vážně a poctivě pochovávani býti.*²¹⁷ 3) Pro další argument si Závorka bere perikopu z 1K 6,19, kde Pavel mluví o lidském těle jako chrámu Ducha svatého, který má člověk ctít a oslavovat. 4) Na základě 1K 15²¹⁸ mají být zesnulí pochováni v zemi bez jakéhokoli dalšího zaopatření, neboť v čas vzkříšení budou od Boha dostatečně zaopatřeni. 5) Opět Závorka připomíná lásku k bližním z 1K 12, jejíž součástí je i pohřbení zesnulého, a to bez rozdílu: *„Nyní pak mnozí, když bohatý umře, všichni sloužiti chtějí, když pak chudý umře, takměř žádný s chutí mu posloužiti nechce, od něho se vzdalujíc.*²¹⁹ 6) Doprovázet zesnulého k hrobu má nakonec člověk pro připomenutí vlastní smrti, což ho má vést k pokání a dále pro povzbuzení pozůstalých: *„...velmi užitečné jest mrtvé své k pohřbu vyprovázeti, na ně rychle a divně změněné, i na jich přátely zarmouceně hleděti. A to proto, abychom tudy sobě svou smrt, že k témuž přijíti musíme, připomenuli, tudy se skrz svaté pokání k smrti strojiti ponoukali, svědomí své přestrašovali, lepšího docházeti hleděli.*

²¹⁶ Závorka, *Zpívání pohřební*, předmluva, A5b-A6a

²¹⁷ Tamtéž, předmluva, A7a

²¹⁸ Srov. 1K 15,35-53

²¹⁹ Závorka, *Zpívání pohřební*, předmluva A8a

*Tohoť dosvědčuje ona řeč Ducha Božího: Lépe jest (prv) vjíti do domu pláče než do domu veselí.²²⁰ Neb tu se zapomíná na konec života všech lidí, ale v domu pláče připomíná se skončení všech lidí. Potom, abychom tu zarmoucené a osiřelé vidouce, je těšili, jim se v potřebách jich propůjčovali, otci, matkami a ochránci býti se snažovali, ač chceme-li, aby naši, po nás osiřelí, téhož od jiných docházeti a užiti mohli...*²²¹

Ze Závorkovy předmluvy *Zpívání pohřebních* lze vysledovat, že hlavním důrazem bylo očistit ceremonii od pohanských zvyků, dále pak důsledné zakotvení pohřebního obřadu v Písmu, a to na základě knih Genesis, Exodus, v deuteronomistickém dějpravném díle, knize Kazatel, v apokryfní knize Tobiáš a prvním listu Korintským. V Závěru předmluvy Závorka takto shrnuje podobu a založení liturgie: „*Mají-liť tedy pohřbové křesťanští pobožně a náležitě vykonávány býti, musíť prostředkem slova Božího se konati. To pak slovo Boží skrz zpívání, kázání, modlení, společné rozmlouvání, připomínati se má. Skrz kterýžto svatý prostředek ne toliko pád a smrtedlnost naše nám se připomíná, ale také milost Boha všemohoucího, kterouž nám skrze Syna svého milého z toho pádu pomoci a nás smrtedlné nesmrtedlnosti darovat ráčil.*“²²²

Stran skladby obsahu Závorka nejprve předkládá verše a antifony, které měla zpívat pacholata či žáci před marami (1a – 4b), následně rozděljuje písně dle toho, či pohřeb se koná, méně často dle konkrétní příležitosti či umístění v liturgii obřadu (mládenců, panen, dětí, kněží, písně o smrtelnosti člověka, v čas moru, před marami, při ukládání těla do hrobu, po kázání). Vedle písní jsou součástí kapitol biblická čtení a modlitby. Ty jsou taktéž vepsány ve vlastní kapitole. Vlastní oddíl mají také responsoře a kondukty, staré písně a písně o smrtelnosti člověka.

²²⁰ Srov. Kaz 7,4

²²¹ Závorka, *Zpívání pohřební*, předmluva A8a. Srov. tamtéž, A6b – A8a

²²² Tamtéž, předmluva A8b

Jelikož se Závorkovy *Zpívání pohřební* doposavad nedočkaly v žádné literatuře podrobnější pozornosti, představuji v následujících odstavcích ve vší stručnosti postupně jejich obsah a případná specifika.

V první krátké kapitole „*Antifony*“ Uvádí Závorka 3 antifonální zpěvy, které měly být zpívány pacholaty či žakovstvím před marami nebo mezi verši: *Tebeť Pane prosíme a vinni se činíme, odpust naše zlosti podlé milosti; Živť jsem já, tak praví Pán Bůh všemohoucí; Neslušit se rmoutiti, když Pán Bůh ráčí bráti.*²²³ Každá antifonie je výrazně rozdělena na dvě části, přičemž u každé je výslovně uvedeno, kdo ji má zpívat (pacholata, všechn kůr žakovstva, všickni spolu). Tato specifikace se nachází také přímo v notovém zápisu druhých dvou antifon.²²⁴ Tyto antifonální zpěvy, na které Závorka opakovaně odkazuje i v dalších kapitolách²²⁵, měly z hlediska svého místa v liturgii být zjevně zasazeny k introitu, jak bylo ostatně zvykem v gregoriánském chorálu²²⁶, ke kterému měl Závorka tak blízko.

Druhá kapitola *Písně pohřební, kteréž obecně při pohřbích všelikého stavu lidí se zpívají*, obsahuje patnáct písní:

- 1) *Slušit nám v tento čas rozvažovati*, (5a – 7a) nápěv: *Libera me Domine etc.*
- 2) *Odpolu životem naším položeni jsouc na smrti*, (7a – 9a) nápěv: *Media Vita.*
- 3) *Smrt a život náš v rukou Páně jest*, (9a – 10b) nápěv: *Si bona.*
- 4) *Vizmež příklad smrtnosti mrtvého*, (10b – 12b) nápěv: *Rogamus te Domine Deus noster.* Píseň má ve srovnání s ostatními poněkud specifický zápis.

²²³ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební* 1a-4b

²²⁴ Srov. Tamtéž, 1a – 4b

²²⁵ Srov. např. tamtéž, 29b

²²⁶ Srov. Bergerr, *Liturgický slovník*, 49 – 50

V notovém zápisu je vypsána první sloka s repeticí a druhá sloka již bez repetice. Třetí sloka má být (dle vypsání instrukce) zpívána stejně jako první, včetně následující repetice; čtvrtá pak stejně jako druhá s tím, že má být následně zpívána repetice dle notového zápisu patrně z první sloky. Je otázkou, co mohlo být příčinou takto komplikovaného zápisu. Variantu, že by byla motivací takového zápisu snaha o úsporu místa v tisku, spíše zavrhuji, neboť úspora je zcela minimální. Jako pravděpodobnější se mi jeví možnost, že zde Závorka známý text (možná vlastní rukou korigovaný) připsal k jinému nápěvu, zde tedy patrně k notaci písně *Rogamus te Domine Deus noster* z Gregoriánského chorálu. Aby byl pak novější text se starším nápěvem ve shodě, musel přistoupit k takovému řešení. (Tento Závorkův editorský postup lze považovat za exemplární kontrafaktum.) Porovnat Závorkův notový zápis se zápisem staršího data, například z Blahoslavova Šamotulského kancionálu, odkud páseň patrně pochází,²²⁷ a ověřit tak hypotézu se mi žel nepodařilo. Takovýto zápisů je ve *Zpívání pohřebních* více. Například v písni následující.

- 5) *Aj poněvadž my dobré věci zdejší*, (12b – 14b) nápěv: *Si bona suscepimus etc.*
- 6) *Ó Bože nebeský, Otče náš a Pane všemohoucí*, (14b – 16b) nápěv: *Deus aeternae, in cuius humana etc.*
- 7) *Pochvalmež Boha mocného, moudrého, dobrotivého* (16b – 18a), nápěv: *Nota známá*. Ta by mohla odkazovat k dobově patrně známému nápěvu písně *Zpívej věrný přeradostně*, který měl sloužit jako notace této písně ve starších kancionálech (tak například u Jana Roha či v Šamotulském kancionálu).²²⁸

²²⁷ Srov. Databáze Hymnorum Thesaurus Bohemicus

²²⁸ Srov. Tamtéž

- 8) *Spomínejmež všickni nyní* (18a – 18b), nápěv: *Bychom sobě spomínali*.
- 9) *Jak rozličným způsobem Bůh nás navštěvuje* (19a – 20a). Bez uvedeného nápěvu, s vlastní notací. Dle databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* je tato píseň tištěna v kancionálech pocházejících nejdříve z konce sedmnáctého století.²²⁹
- 10) *Ó Bože Otče náš všemohoucí* (20a – 20b). Bez uvedeného nápěvu, s vlastní notací. V databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* se píseň nevyskytuje.²³⁰
- 11) *Kvílitit' nemá žádný pobožný* (21a – 22b). Bez uvedeného nápěvu, s vlastní notací. V databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* se taktéž nevyskytuje.²³¹ Píseň, jejímž obsahem je povzbuzení truchlících skrze naději ve vzkříšení, obsahuje v prvních slokách pozoruhodný poetický paralelismus, kladoucí vedle sebe smrt člověka coby pokojný odpočinek, z něhož člověk procitá při druhém příchodu Krista a zimní spánek přírody, z kterého se na jaře probouzí: „*Kvílitit' nemá žádný pobožný, nad umrlými, dlouho a mnoho. Dostit' postačí každému k pláči krátké hodiny, nejvíce dva dni. Neb al' lidé mrou, ala nehynou, než vycházejí, by v pokoji. Po mnohé bídě a práci dlouhé, odpočinuli, v Pánu zesnuli. Rovně jako svým snem přirozeným vlaštovice spí, každý čas zimní, též v vodách spatříš na žabách, an i na špatných to naješ*²³² *muškách. To všechno zase v tom jarním čase, když slunce zhřímá, spolu okřívá.*²³³
- 12) *Opět nás smrt zarmoutila, když z tohoto světa vzala* (22b – 23b). S vlastní notací.

²²⁹ Stov. Databáze Hymnorum Thesaurus Bohemicus

²³⁰ Srov. tamtéž

²³¹ Srov. tamtéž

²³² [najdeš]

²³³ Závorka, *Zpívání pohřební*, 21a

- 13) *Budiž chvála Pánu Bohu věčnému* (23b – 26b). Píseň s vlastní notací, nejmenovaná v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²³⁴
- 14) *Pohled' mezi křesťané na své životy marné* (26b – 27b). Píseň s vlastním notovým zápisem. Databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* uvádí tištění této písně až na počátku osmnáctého století.²³⁵
- 15) *Ó smrti ukrutná* (28a – 28b). Notový zápis, jak uvádí připsaná instrukce, je shodný s písní předchozí. Databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* dokládá tuto píseň až na konci sedmnáctého století.²³⁶

Třetí kapitola *Spívání při pohřbu mládencův a panen pobožných*, začíná písní *Aj hle beránek stál na hoře Syón* (28b – 29b), která měla být zpívána před domem či v domě, kde se nacházel zesnulý²³⁷. Píseň není v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²³⁸ Následně Závorka ve zpěvníku uvádí *Verše* s instrukcí „*Viz je napřed notované, list I*“.²³⁹ Jedná se patrně o odkaz na notované antifony, otištěné v první kapitole.²⁴⁰ Následující verše jsou specifickým liturgickým prvkem. Jedná se o rýmovaný stroficky členěný text. Domnívám se, že tento oddíl měl být skutečně recitován, nikoli zpíván, neboť jednotlivé strofy nejsou uvedeny specifickým piktogramem, jak je tomu jinak pravidlem u všech písní. Navíc chybí odkaz na nápěv či notaci (mohlo se však jednat o recitativ). Stran formy oněch veršů, první jejich část (29b – 30a) měl patrně recitovat kněz (instrukce chybí); druhou část (30b) všichni společně; navíc pak „*Tuto mezi verši (...) repetovati se má, kde se vidí: Aj hle beránek etc., aneb líbilo-li by se co figuratiue cantum.*“²⁴¹

²³⁴ Srov. Databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²³⁵ Srov. tamtéž

²³⁶ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 5a – 28b

²³⁷ Srov. tamtéž, 28b

²³⁸ Srov. Databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²³⁹ Závorka, *Zpívání pohřební*, 29b;

²⁴⁰ Srov. tamtéž, 1a – 4b

²⁴¹ [Figurare Cantum (?)]

Z hlediska obsahu, verše recitované knězem nejprve popisují nevyhnutelnost smrti, s nepřímým odkazem na Písmo (Gn 3,19b; *smrt Abela a Adama...*²⁴²), vybízejí k bohublému životu mládeže a zdůrazňující soteriologický rozměr smrti. Zatímco verše kněze měly spíše podobu promluvy k lidu, společné verše byly více prosebnou modlitbou obce za mladé křesťany.²⁴³ Po *Verších* obsahuje kapitola 3 písně:

- 1) *Ó křesťané pohled'mež všickni* (30b – 32a). Notový zápis, jak Závorka odkazuje, je shodný s notací písně *Budiž chvála Pánu*²⁴⁴. Píseň není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²⁴⁵
- 2) *Pane Bože náš králi, Otče všemohoucí* (32a – 34b). Přestože má píseň vlastní notový zápis, příkládá Závorka navíc odkaz k notaci písně *Kdo chce v dobré naději*²⁴⁶, dle níž je píseň taktéž možno zpívat. Tato píseň je tak exemplárním důkazem Závorkovy editorské důslednosti, s níž přistupoval k redakci jednotlivých písní. Píseň není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²⁴⁷
- 3) *Smrt se blíží ukrutná* (34b – 36a). Píseň má být zpívána stejnou notou jako píseň předchozí. Je obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²⁴⁸

Po písních obsahuje kapitola tři krátká biblická čtení: Zj 14²⁴⁹; Kaz 17²⁵⁰; Ž 102²⁵¹ a tři modlitby.²⁵²

²⁴² Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 29b

²⁴³ Srov. tamtéž, 29b – 30b

²⁴⁴ Srov. tamtéž, 23b – 26b

²⁴⁵ Srov. Databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁴⁶ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 116a – 116b

²⁴⁷ Srov. Databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁴⁸ Srov. tamtéž

²⁴⁹ Srov. Zj 14,13a

²⁵⁰ Non inveni

²⁵¹ Srov. Ž 102,12

²⁵² Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 28b – 37b

Čtvrtá kapitola *Zpívání pohřební při pohřbu malých dětí*, začíná písní, která měla být zpívána „*mezi verši níž položenými*“²⁵³. Tato píseň *Všemohoucí věčný Bože* (38a – 39a) má vlastní notový zápis a není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²⁵⁴ Následují *Verše pacholatům* s odkazem na notované verše z první kapitoly²⁵⁵ a *Druhý díl pacholátek*. Zmíněnému termínu *pachole* je zde patrně třeba rozumět ve smyslu sólového přednesu,²⁵⁶ stejně jako například ve třetí kapitole.²⁵⁷ Následují tři písně:

- 1) *Rozvažujme již křesťané* (40a – 41a), píseň má vlastní notový zápis a je obsažena ve starším kancionálu (Kunvaldský 1576).²⁵⁸
- 2) *Ó budiž chvála Otče nebeský* (41a – 43b), notace má být schodná s písní *O Bože Otče náš všemohoucí*²⁵⁹. Píseň není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²⁶⁰
- 3) *Kriste Spasiteli Vykupiteli* (43b – 44b), píseň má vlastní notový zápis, byla otištěna již u Kunvaldského.²⁶¹

Vedle těchto písní Závorka doporučuje další: „*Některá v kostele můž se zpívati písnička o smrtedlnosti člověka*²⁶², *aneb conduct*,²⁶³ *kterýž se vidí, aneb nětco figuratiue*.“²⁶⁴

Nakonec Závorka předkládá čtyři biblická čtení, po nichž vždy následuje orace: Mt 19²⁶⁵; Mk 10²⁶⁶; Mt 18²⁶⁷; Ž 8²⁶⁸ + Žd 2.^{269 270}

²⁵³ Závorka, *Zpívání pohřební*, 38a

²⁵⁴ Srov. Databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁵⁵ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 1a – 1b

²⁵⁶ Srov. Maňas, *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě*, 94

²⁵⁷ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 29b – 30b

²⁵⁸ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁵⁹ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 20a

²⁶⁰ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁶¹ Srov. tamtéž

²⁶² Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 109b – 126b

²⁶³ Srov. tamtéž, 54b – 56a

²⁶⁴ Tamtéž, 44b

Liturgie páté kapitoly *Zpívání při pohřbu kněží Páně* je poněkud pestřejší, než tomu bylo v předchozích kapitolách. Začíná notovanou písní *Smiluj se nad námi náš milý Pane* (48a – 48b), která měla být zpívána „*u mar před verši a mezi verši níže položenými*“.²⁷¹ V databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* se ve starších kancionálech nevyskytuje.²⁷² Následně Závorka předepisuje verše pacholátek, po nichž dává prostor případným přítomným kněžím: „*Libilo-li by se tuto na takové sliby napomenutí a vinš pacholátek kněžím Páně, kteříž by tu byli, samým se ozvati a téhož dobrého sobě od milého Boha žádati, mohou tyto tři veršičky zaspívati.*“²⁷³ Ona krátká píseň *Amen dejž nám to ó náš milý Pane* (49b) je notována jako *Vitam que faciunt*. Píseň není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²⁷⁴ Následuje repetitio *Smiluj se nad námi*; druhý díl veršů recitovaný pacholátky či celým kůrem; druhé repetitio *Smiluj se nad námi* a případně další písně. Poté je otištěno několik písní, „*kteřé zpívány bývají, když se již s mrtvým tělem ku pohřbu jde.*“²⁷⁵

- 1) *Tentož jest, jehož neseme* (50a – 51b). Píseň má vlastní notový zápis, nadpis *Iste confessor Domini* snad odkazuje k příslušné notaci z gregoriánského chorálu. Píseň je otištěná již v Rohově kancionálu.²⁷⁶

²⁶⁵ Srov. Mt 19,14

²⁶⁶ Srov. Mk 10,15

²⁶⁷ Srov. Mt 18,10b

²⁶⁸ Srov. Ž 8,3

²⁶⁹ Non inveni

²⁷⁰ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 38a – 47b

²⁷¹ Tamtéž, 48a

²⁷² Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁷³ Závorka, *Zpívání pohřební*, 49b

²⁷⁴ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁷⁵ Závorka, *Zpívání pohřební*, 50a

²⁷⁶ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

- 2) *Smrt, kteráž žádnému člověku neodpouští* (51b – 52b), ačkoli má píseň vlastní notový zápis, je zde odkázáno k nápěvu písně *Pohleďte na mne v těžké nemoci*. Píseň je obsažena v Kunvaldského *Písních chval*. Ten jako nápěv uvádí, stejně jako je tomu v případě Závorky, píseň *Pohleďte na mne v těžké nemoci*.²⁷⁷ Je tedy možné, že Závorka odkazem na nápěv připomíná, z jaké písně ona notace pochází, nebo jde opět o variantu nápěvu.
- 3) *Všech lidí životy v své moci máš* (52b – 54b). Píseň není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²⁷⁸ Nápěv pochází z písně *Bože Otče náš všemohoucí*.²⁷⁹

Další uvedenou písní je „*Responsoř, aneb conduct, kterýž se v kostele před modlitbou a verši níže položenými zpívati má*,“²⁸⁰ která má tradiční strukturu responsoriálního zpěvu: úvodní část; rezponzum (refrén); verš; responsum. Instrukce o tom, kdo měl jakou část zpívat, chybí. Domnívám se, že obě repetitia měl zpívat shromážděný lid, verš a snad i úvodní část pak žáci či kůr. Tato píseň *Tvé svaté jest pomluvení* je celá vepsána do notového zápisu a není doložena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.²⁸¹

Následují 3 biblická čtení, přičemž ke každému je připsána modlitba: 2K 4²⁸²; jiný verš (bez uvedení biblické knihy)²⁸³; Mt 10.²⁸⁴ Dále Závorka uvádí *Modlitbu při pohřbu pobožného správce*, 3 čtení z Da 12; Zj 14; Ž111, modlitbu po kázání.

²⁷⁷ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁷⁸ Srov. tamtéž

²⁷⁹ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 20a

²⁸⁰ Tamtéž, 54b

²⁸¹ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁸² Srov. 2K 4,17

²⁸³ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 56b – Non inveni

²⁸⁴ Srov. Mt 10,32

V samotném závěru nabízí možnost zpívat libovolnou příhodnou píseň před kázáním a po kázání pak píseň *O přeblahoslavená smrt tvých*.^{285 286}

Šestá kapitola *Zpívání v čas rány morové, milým pánem Bohem dopuštěné* obsahuje jednu rozsáhlejší modlitbu, která je shodná s modlitbou po kázání v *čas rány morové Závorkova Pravidla služebnosti*,²⁸⁷ dále dvě biblická čtení²⁸⁸ a 4 písně:

- 1) *Šetřme pilně ó křesťané* (59b – 61a), píseň má vlastní notový zápis, není v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*²⁸⁹
- 2) *Morní rána běží* (61a – 62b), notace je shodná s písní *Modlme se Otci svému*. Píseň je známá již z kancionálu Jana Roha.²⁹⁰
- 3) *Aj toť hrozný čas žalostný* (62b – 64b), nápěv je shodný s notací písně *Na počátku církve svaté měli etc.*, píseň se vyskytuje v *Kancionálu českém* (1559).²⁹¹
- 4) *Poslyšte smutného hlasu* (64b – 66a), Píseň se dle databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* vyskytuje až v pozdější kancionálové tvorbě.²⁹²
Stran nápěvu Závorka odkazuje k písni *Šetřme pilně ó křesťané etc.*²⁹³

Na Závěr Závorka vybízí ke zpěvu písni u hrobu, k čemuž připojuje odkaz na dvě písně: *Ukrotiž se hněvivost tvá*²⁹⁴ a *Chcem-li pomsty ujíti a milost najíti*.²⁹⁵

²⁸⁵ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 90b.

²⁸⁶ Srov. tamtéž, 48a – 59a

²⁸⁷ Srov. Závorka, *Pravidlo služebnosti*, 236a – 236b

²⁸⁸ Non inveni

²⁸⁹ databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁹⁰ Srov. tamtéž

²⁹¹ Srov. tamtéž

²⁹² Srov. tamtéž

²⁹³ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 59b – 61a

²⁹⁴ Srov. tamtéž, 95a – 95b

²⁹⁵ Srov. tamtéž, 108a

Sedmá kapitola *responsoře, a neb konduky starý, kteréž v kostelích, při pohřebích lidí křesťanských, zpívány bejvají* obsahuje 7 rezponzoriálních zpěvů. Strukturu zachovávají všechny stejno: Nejprve zazní úvodní část, poté responsum, verš²⁹⁶ a nakonec opět responsum. Ona repetitia, patrně zpívána lidem, tak tvoří ohraničení verzikula, které patrně mělo být zpíváno žáky. Jak Závorka v nadpisu uvádí²⁹⁷, jedná se o staré písně, které byly patrně dobře známé, neboť byly součástí liturgické praxe. V databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* se mi však podařilo dohledat jen tři písně (viz níže), které pocházejí ze staroutrakvistického kancionálu Valentina Polona.²⁹⁸ Tím však nevyklučuji, že i ostatní responsoria jsou obsažena u Polonia či v jiných kancionálech. Ve všech třech případech výskytu je totiž Závorkův text oproti Poloniově lehce upraven (Shodu se mi podařilo nalézt až na základě vypsání textových variant.), což může mít zásadní vliv na úspěšnost při vyhledávání v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.

- 1) *Živt' jsem já* (68a – 69b), píseň má vlastní notaci, je otištěna ve starším kancionálu Valentina Polona.²⁹⁹ Následně Závorka uvádí dva verše a dvě modlitby. Ty jsou vždy v originálním znění stejně předepsané ve všech šesti následujících responsoriích.
- 2) *Radí Pán Kristus vždycky vdíti* (70a – 71a), píseň je notovaná, není v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.³⁰⁰
- 3) *V tě jsem Pane Bože úfal* (72a – 73b), notovaná píseň, nevyskytuje se v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.³⁰¹

²⁹⁶ Většinu předepsaných veršů se mi nepodařilo dohledat, neboť ve všech sedmi oddílech, až na jednu výjimku, chybí odkaz na biblickou knihu a kapitolu. Vzhledem k tomu, že je často překlad Bible Pražské, který Závorka cituje, vzdálený překladu Kralickému, rozhodl jsem se na tomto místě citované verše neuvádět.

²⁹⁷ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 68a

²⁹⁸ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

²⁹⁹ Srov. tamtéž

³⁰⁰ Srov. tamtéž

³⁰¹ Srov. tamtéž

- 4) *Jestli' rada Kristova* (74b – 76a), píse s vlastní notací, není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.³⁰²
- 5) *Prvé, nežli jsme se zrodili* (77a – 78a), píseň s notací, je obsažena v Poloniově kancionálu.³⁰³
- 6) *Spomozíš nám Kriste* (78b – 80a), notovaná píseň, taktéž obsažená u Polonia, patrně v lehce textově odlišné podobě.³⁰⁴
- 7) *Ó Pane, jenžs k modlitbě* (80b – 81b), notovaná píseň, není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.^{305 306}

Po kapitole responsoriálních zpěvů následuje oddíl³⁰⁷ obsahující modlitby a verše, které patrně přináležely pohřbům mimořádného charakteru. Nejprve však Závorka vypisuje sadu blíže nespecifikovaných veršů (patrně obecně hodících se): Mdr 3³⁰⁸; Ž 67³⁰⁹; Kaz 17³¹⁰; 1K 15³¹¹; J 5³¹²; Kaz 30³¹³ a *Modlitbu obecní*. Dále „*Veršové i modlitby při pohřbu lidí v světě tomto povýšených*“,“³¹⁴ mezi něž jsou přiřazena čtení: Př 8³¹⁵; Ž 8 1³¹⁶; Kaz 10³¹⁷; Př 29³¹⁸ a tři modlitby. Po liturgii k *pohřbu vrchnosti* Závorka přidává verš Gn 3³¹⁹ a dvě modlitby k pohřbu šestinedělky.³²⁰

³⁰² Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁰³ Srov. tamtéž

³⁰⁴ Srov. tamtéž

³⁰⁵ Srov. tamtéž

³⁰⁶ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 68a – 82a

³⁰⁷ Není graficky vyznačen jako samostatná kapitola.

³⁰⁸ Srov. Mdr 3,1

³⁰⁹ Srov. Ž 68,21

³¹⁰ [Eccles. 17.] Non inveni

³¹¹ Srov. 1K 15,42 / 53

³¹² Srov. J 5, 28b-29a

³¹³ [Eccles. 30.] Non inveni

³¹⁴ Závorka, *Zpívání pohřební*, 83b

³¹⁵ Srov. Př 8,16-17a

³¹⁶ Srov. Ž 82,6a.7a

³¹⁷ Non inveni

³¹⁸ Př 29, 14

³¹⁹ Srov. Gn 3,16a

³²⁰ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 82a – 87a

Osmá kapitola obsahuje „písničky, kteréž po modlitbě neb po kázání, když se již mrtvé tělo do hrobu klade, s lidmi zpívány, býti mají:“³²¹

- 1) *Ó lide rozpomeň se* (87b – 88a), notovaná píseň, otištěná (v lehce jiném znění) v Poloniově kancionálu³²²
- 2) *Rozžehnejme se s tím tělem* (88a – 88b), bez notace, zpívaná „*Notou obecní a známou*“,“³²³ tištěná též u Polonia či Jana Roha.³²⁴
- 3) *Při tomto pochovávaní* (88b), zpívaná jako *Zpomínejmež všickni nyní*,³²⁵ otištěná je dále u Jana Roha, Polonia a dalších.³²⁶
- 4) *Křesťané na toto tělo bedlivě pohledme* (88b – 89b), píseň má vlastní notový zápis, v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* se nevyskytuje.³²⁷
- 5) *Ted' již přítele milého* (89b – 90a), stran notace Závorka odkazuje k písni *Stvořiteli všeho světa, jenž nás*³²⁸ a *Pochvalmež Boha mocného*.³²⁹ V databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* se píseň objevuje až v kancionálové tvorbě 18. století.³³⁰
- 6) *Znejmež všickni smrti právo* (90a – 90b), Notace může být schodná s předchozí písni, nebo jako *O smrti, kteraks ukrutná, kdož se tebe báti*.³³¹ Píseň není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.³³²

³²¹ Závorka, *Zpívání pohřební*, 87b

³²² Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³²³ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 88a

³²⁴ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³²⁵ Ad notace srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 118b

³²⁶ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³²⁷ Srov. tamtéž

³²⁸ Non inveni (Jelikož jsem píseň ve zpěvníku nedohledal, patrně se jednalo o obecně známou píseň)

³²⁹ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 16b – 17a (*Nota známá*)

³³⁰ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³³¹ Ad notace srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 16b – 17a (*Nota známá*)

³³² Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

- 7) *O přeblahoslavená smrt* (90b – 91a), notový zápis je shodný s písní *Všemohoucí věčný Bože všech*,³³³ píseň není obsažena v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.³³⁴
- 8) *Pokudž sme zdrávi, čiňme pokání* (91a – 92b), píseň má vlastní notaci, v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*³³⁵ se píseň vyskytuje v pozdnější kancionálové tvorbě.
- 9) *Když přijde ta hodina* (92b – 93a), nota písně je shodná s notací *Otče náš milý Pane, dejž nám Ducha*,³³⁶ píseň se vskutku hojně objevuje v pozdější kancionálové tvorbě, nejdříve však v *Kancionálu 1620*.³³⁷
- 10) *Odpočinutí těl svatých* (93a – 93b), píseň má vlastní notaci, píseň se nenachází v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.
- 11) *Na mrtvé pamatujice, sami na sebe nezapomínejme* (94a – 95a), má vlastní notaci, píseň byla již dříve otištěna u Valentina Polona.³³⁸
- 12) *Ukrotiž se hněvivost tvá* (95a – 95b), píseň má vlastní notový zápis, vyskytuje se až v kancionální tvorbě osmnáctého století.³³⁹
- 13) *Porúčíteť se v tvé Pane ruce* (95b), píseň má vlastní notový zápis, je též obsažena ve starším Poloniově kancionálu.³⁴⁰

V deváté kapitole předkládá Závorka „*Verše z písní starých, podlé všech slavností, k témuž času případné, jichž jeden každý podlé vůle potřeby a času, pro probuzení a napravení lidu, požití může.*“³⁴¹ Jak je v nadpisu uvedeno, jedná se pouze o vybrané strofy jinak delších písní.

³³³ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 38b

³³⁴ databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³³⁵ Srov. tamtéž

³³⁶ Non inveni

³³⁷ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³³⁸ Srov. tamtéž

³³⁹ Srov. tamtéž

³⁴⁰ Srov. tamtéž

³⁴¹ Závorka, *Zpívání pohřební*, 96a

Tak například první uvedená píseň *Třetí má přijíti* pochází z písně *Vesele zpívejme, Boha Otce chvalme*,³⁴² jak je uvedeno, první sloka Závorkou otištěné písně přitom odpovídá 8. sloce též písně otištěné v jiném kancionálu (Jesličky 1658).³⁴³ Stejně je tomu v případě písní následujících. Všechny původní písně, které Závorka pojmenovává v nadpisu (z důvodu notace), jsou hojně zastoupeny jak ve starší, tak v následující tištěné kancionálové tvorbě (mnohdy až do osmnáctého století). Žádná z písní uvedených v této kapitole nemá vlastní notový zápis. Jelikož Závorka u těchto místo notace vypisuje pouze odkaz na písně nesoucí příslušný nápěv, lze patrně tyto písně považovat za obecně známé a oblíbené. Celkem takto Závorka představuje 27 písní:

- 1) *Třetí má přijíti*, (96a – 96b), *píseň adventní*, nápěv a text: *Vesele zpívejme, Boha Otce chvalme*. Píseň byla obsažena již v prvním tištěném kancionálu (1501).³⁴⁴
- 2) *O milosti Božská, račiž s námi býti* (96b-97a), nápěv a text: *Za císaře Augusta panna porodila*. Píseň se vyskytuje ve starší kancionálové tvorbě (*Polonius, Miřínský* a další).³⁴⁵
- 3) *Vizmež milí křesťané, co jest nám učinil* (97a), *O umučení*, nápěv a text: *Umučení našeho Pána Jezu Krista*, Píseň známá již ze Šamotulského kancionálu.³⁴⁶
- 4) *Svaté Maří synu, ospust hříšným vinu* (97a – 97b), *O vzkříšení Páně*, nápěv a text: *Bůh náš všemohoucí vstal*. Píseň je obsažena u Roha, Kunvaldského a dalších.³⁴⁷

³⁴² Srov. Závorka, *Zpívání pohřebních*, 96a

³⁴³ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁴⁴ Srov. tamtéž

³⁴⁵ Srov. tamtéž

³⁴⁶ Srov. tamtéž

³⁴⁷ Srov. tamtéž

- 5) *Kristus Ježíš Nazaretský, kterýžto umřel za všechny* (97b – 98b), v nadpisu písně není uveden odkaz na nápěv, neboť tato píseň, na rozdíl od ostatních v této kapitole, není výběrem několika slok (počet strof je shodný s totožnou písní otištěnou ve starších kancionálech, tak například v *Písních* Jana Roha).³⁴⁸
- 6) *Kristus jednou z mrtvých vstal* (98b – 99a), nápěv a text: *Raděj se srdce člověka z hřích*. Píseň se objevuje v *Písních 1501*, u Roha a dalších.³⁴⁹
- 7) *Těmžs umřítí ráčil, pro nás Kriste ctný* (99a – 100a), nápěv a text: *Vstalt' jest této chvíle ctný*. Píseň se nachází u Roha, Miřinského atd.³⁵⁰
- 8) *Králi věkův, jenžs mocný* (100a), nápěv a text: *Radostně Boha chvalme a moc*. Píseň se taktéž vyskytuje ve starší kancionálové tvorbě (Roh, Miřinský...³⁵¹).
- 9) *Když přijdeš soudit z nebe* (100a – 100b), *O vstoupení Páně*, nápěv a text: *O vstoupení Krista Pána*. Píseň se objevuje pouze v *Písních* Miřinského.³⁵²
- 10) *Prosmež všickni svatého Ducha* (100b – 101a), *O Duchu svatém*, nápěv a text: *Těšiteli Duše Svatý, ty jsi*. Píseň je dohledatelná u Roha, Blahoslava atd.³⁵³
- 11) *Přijdeš k soudu, aby soudil* (101a), nápěv a text: *Stvořitele Pána svého chval každý*, píseň je otištěna u Miřinského a dalších.³⁵⁴
- 12) *O Ježíši vítěziteli* (101b), *O svaté trojici*, nápěv a text: *Chvalmež všickni svatou důst.*, Píseň je tištěná v kancionálu Jana Roha.³⁵⁵

³⁴⁸ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁴⁹ Srov. tamtéž

³⁵⁰ Srov. tamtéž

³⁵¹ Srov. tamtéž

³⁵² Srov. tamtéž

³⁵³ Srov. tamtéž

³⁵⁴ Srov. tamtéž

³⁵⁵ Srov. tamtéž

- 13) *Jenž jsi pro nás z nebe stoupil* (101b – 102a), *O těle a krvi Páně*, nápěv a text: *Otče Bože všemohúcí, jenž si nám*. Píseň lze dohledat u Roha, Miřínského, Musophila Soběslavského a dále vskutku hojně v pozdější tvorbě.³⁵⁶
- 14) *O Kriste spasitedlně lékařství* (102a – 102b), nápěv: píseň má být zpívána touž notou, jako píseň předchozí, nebo nápěvem písně *Ježíš Kristus Pán a Spasitel*. Píseň se mi podařilo dohledat pouze v *Kancionálu českém* (1559).³⁵⁷
- 15) *Z všeho zlého vysvobod' nás* (102b), *O modlitbě*, nápěv: *Otče náš, jenž v nebi bydlíš*. Píseň se vyskytuje u Kunvaldského, Polonia a dále významně v pozdější tvorbě.³⁵⁸
- 16) *O člověče tak smrtedlný* (102b – 103b), *O smrtedlnosti člověka*, nápěv: *Spomínejmež vši*.³⁵⁹ Text pochází z písně *Všickni lidé jsouc smrtedlní*. Píseň je k dohledání u Roha, Blahoslava a dlaších.³⁶⁰
- 17) *Pokudž máme čas, čiňme pokání* (103b – 104a), nápěv: *O daremné světské utěše*, text: *Jak na světě člověku každému*. Píseň, ke které Závorka odkazuje jako k nápěvu, je obsažena u Miřínského, Blahoslava,...; píseň, z které pochází text, jsem dohledal pouze u Kunvaldského.³⁶¹
- 18) *Králi nebeský, k tobě lid křesťanský*, (104a – 105a), *O dni soudným*, nápěv: *Kristus Syn Boží narodil se*. Píseň je patrně otištěna celá, vyskytuje se u Miřínského a Roha (ve všech kncionálech má tato píseň stejný počet slok).³⁶²

³⁵⁶ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁵⁷ Srov. tamtéž

³⁵⁸ Srov. tamtéž

³⁵⁹ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 18a – 18b

³⁶⁰ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁶¹ Srov. tamtéž

³⁶² Srov. tamtéž

- 19) *Přijdeť Pán s velkou mocí* (105a – 105b), nápěv: *O jak hrozná trapeň při.*, text: *Jistěť není daremní, což nám.* Obě odkazované písně se nacházejí (mj.) u Kunvaldského.³⁶³
- 20) *Boha nemilujících, naděje lidí hříšných* (105b – 106a), nápěv: *Věčný králi Pane náš*, text: *Psáno v knihách moudrosti.* Píseň, z které pochází nápěv, je dohledatelná u Blahoslava; píseň, z které Závorka vybral část textu pak z Kunvaldského *Písní*.³⁶⁴
- 21) *Nuž Křesťane věrní v Bohu se radujme* (106a – 106b), text: *O milý Hospodine mocný moudrý*, píseň se vyskytuje u Miřinského, Roha, Kunvaldského a dalších.³⁶⁵
- 22) *Kdyžto bude při smrti v čas nejpilnější* (106b), text: *Otče všemohoucí, rač slyšeti.* Píseň se vyskytuje v *Písních* 1501, dále v *Šamotulském kancionálu* a dalších.³⁶⁶
- 23) *Milosrdný dobrotivý Spasiteli hříšných* (107a), text: *Spomožiš z hoře mého věčný.* Píseň, z které Závorka vybral příslušné sloky, se nachází u Roha, Blahoslava a dalších.³⁶⁷
- 24) *Dočkali sme času svítání* (107a – 108a), „*má svou vlastní notu.*“³⁶⁸ Píseň se vyskytuje u Miřinského, a také v dalších kancionálech.³⁶⁹
- 25) *Chcem-li pomsty ujíti a milost najíti* (108a), text: *O jak hrozná trapeň přišla.* Píseň se vyskytuje například u Kunvaldského.³⁷⁰
- 26) *Pozdvihniž o můj člověče k nebi vzhůru svého srdce* (108b – 109a), „*má svou zvláštní notu.*“³⁷¹ Píseň se vyskytuje též v *Kancionálu českém* (1559).³⁷²

³⁶³ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁶⁴ Srov. tamtéž

³⁶⁵ Srov. tamtéž

³⁶⁶ Srov. tamtéž

³⁶⁷ Srov. tamtéž

³⁶⁸ Závorka, *Zpívání pohřební*, 107a

³⁶⁹ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁷⁰ Srov. tamtéž

27) *Milosrdný Bože, zahynouti nedej* (109a), text: *Pamatuj člověče, proč tě Pán Bůh. Ze starších kancionálů se píseň vyskytuje pouze v Kancionálu českém (1559).*^{373 374}

Poslední desátou kapitolou Závorkových *Zpívání pohřebních*, jsou „*Písně o smrtelnosti člověka, jichž každý podlé vůle své v příčinách požití můžeš, jako i prvních.*“³⁷⁵ Jedná se o jedenáct písní, k nimž již nejsou připísány žádné modlitby či biblická čtení:

- 1) *Slušít na to všem lidem mysliti* (109b – 111a), notováno, píseň jsem dohledal pouze v *Písních* Jakuba Kunvaldského.³⁷⁶
- 2) *O lidé smrtedlní pilně rozvažujme* (111a – 112b), píseň nemá vlastní notový zápis, má být zpívána jako *Sluší znamenati časy příhody*. Píseň se vyskytuje taktéž pouze u Kunvaldského.³⁷⁷
- 3) *O smrti, kteraks ukrutná* (112b – 114a), píseň „*má svou notu,*“³⁷⁸ dále dle Závorky může být užít nápěv písně *Pochvalmež Boha mocného.*³⁷⁹ Píseň se nachází ve starších kancionálech Miřinského, Polonia a dalších.³⁸⁰
- 4) *Rozpomeň se lidé na to* (114a – 115a), píseň má vlastní notový zápis, dle databáze *Thesaurus Bohemicus* se vyskytuje v *Písních* Jana Roha a v dalších mnoha kancionálech.³⁸¹

³⁷¹ Závorka, *Zpívání pohřební*, 108b

³⁷² Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁷³ Srov. tamtéž

³⁷⁴ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 96a – 109a

³⁷⁵ Tamtéž, 109b

³⁷⁶ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁷⁷ Srov. tamtéž.

³⁷⁸ Závorka, *Zpívání pohřební*, 112b

³⁷⁹ Tato píseň taktéž nemá vlastní notový zápis. Má být zpívána *známou notou*. Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 17a

³⁸⁰ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁸¹ Srov. tamtéž

- 5) *O smrtedlní všickni lidé* (115b – 116a), píseň má být zpívána jako *Pane Bože, dej svobodu všem*. Píseň je též otištěna v kancionálových dílech Roha, Polonia a dalších.³⁸²
- 6) *Kdo chce v dobré naději smrti své čekati* (116a – 117a), píseň má vlastní notový zápis, vyskytuje se též ve starších dílech u Jana Roha, Blahoslava a dalších.³⁸³
- 7) *O daremné světské utěšení* (117b – 118a), píseň má být zpívána dle vlastní noty. Píseň je obsažena v *Pisních* Miřinského, u Polonia, Blahoslava, Kunvaldského a dalších.³⁸⁴
- 8) *Bychom sobě spomínali* (118b – 119b), píseň má vlastní notaci, je otištěna též u Miřinského či Polonia.³⁸⁵
- 9) *Všemohoucí věčný Bože, králi všech* (119b – 123a), píseň má vlastní notový zápis, přesto zde Závorka uvádí odkaz na píseň *Ó pastýři Izdrahelský Synu*. Tuto píseň se mi nepodařilo dohledat v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.³⁸⁶
- 10) *Pan Bůh náš, stvořiv člověka dobrého* (123a – 125b), „*Pisnička pěkná ku pobožnosti ponoukající z Ekklezia 3.17.*“³⁸⁷ Píseň má být zpívána dle notace *Pán Bůh shledl z nebe na lidské rodiny*. Píseň se mi nepodařilo dohledat v databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*.³⁸⁸
- 11) *Pane Bože, těť chválíme, tě Hospodína slavíme* (125b – 126b). Tato píseň, patrně jako jediná, nese (v nadpisu) vlastní název: „*Tě Boha chválíme*“.³⁸⁹

³⁸² Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁸³ Srov. tamtéž

³⁸⁴ Srov. tamtéž

³⁸⁵ Srov. tamtéž

³⁸⁶ Srov. tamtéž

³⁸⁷ Závorka, *Zpívání pohřební*, 123a

³⁸⁸ Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁸⁹ Závorka, *Pravidlo*, 125a

Jak Závorka uvádí, píseň má vlastní specifické určení: „*V způsob písničky složené, pro prosté, aby také Boha v trojici jediného vyznávati i chváliti mohli.*“³⁹⁰ Dále má být zpívána notou obecní, podle všech slavností.³⁹¹ V databázi *Hymnorum Thesaurus Bohemicus* se mi píseň dohledat nepodařilo.^{392 393}

3.3.3. Odras učení svátosti pomazání nemocných v Písních chval Božských

Struktura kapitoly *Zpívání pohřební* Závorkova kancionálu *Písně chval Božských*, se jak z hlediska obsahu, tak struktury, příliš neliší. Pro přehlednost rozdělují tuto kapitolu na osm částí:

První oddíl, stejně jako *Zpívání pohřební*, začíná třemi antifonami k veršům:³⁹⁴ „*Tebeť Pane prosíme*“³⁹⁵; *Neslušit’ se rmoutiti*³⁹⁶; *Živť jsem já, tak praví Pán*³⁹⁷“³⁹⁸ Následují tři „*Verše pacholatům*“,“³⁹⁹ které, stejně jako v jiných případech, mají dvě části, přičemž druhou zpívá kůr dohromady: *Bůh vás žehnej přátelé moji milí; Blahoslavení, kteříž v pokoře zemřeli; Pohled’mež o nejmilejší křesťané na to.*“⁴⁰⁰ Notovaný je přitom pouze první zpěv⁴⁰¹.

³⁹⁰ Závorka, *Pravidlo*, 125a

³⁹¹ Srov. tamtéž, 125a

³⁹² Srov. databáze *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*

³⁹³ Srov. Závorka, *Pravidlo služebností*, 109b – 125b

³⁹⁴ Závorka, *Písně chval Božských*, S27b

³⁹⁵ Srov. též Závorka, *Zpívání pohřební*, 1a. Píseň otištěna v *Písních chval Božských* je pouze zkrácenou verzí (patrně je otištěna jen jedna sloka).

³⁹⁶ Srov. též Závorka, *Zpívání pohřební*, 3b – 4b. I v případě této písně, je otištěna pouze první sloka.

³⁹⁷ V případě třetí antifony uvádí Závorka pouze její název. Text a nápěv jsou na listu L6b. Srov. též Závorka, *Zpívání pohřební*, 2b – 3a.

³⁹⁸ Závorka, *Písně chval Božských*, S27b

³⁹⁹ Tamtéž, S27b

⁴⁰⁰ Tamtéž, S27b – S28b

⁴⁰¹ Tamtéž, S27b – S28a

Druhou část představují „Zpěvové, kteříž při vyprovázení k hrobu lidí všelikého stavu, zpívány bývají.“⁴⁰² Prvních pět písní přitom patrně sdílí notaci se zpěvy gregoriánského chorálu (v nadpise Závorka vypisuje latinské názvy příslušných písní, z kterých patrně užil nápěv):

- 1) *Odpolu životem naším, poddání jsme smrti (Media vita etc.)*⁴⁰³
- 2) *Ej poněvadž my dobré věci zdejší (Responsorium; Si bona suscepimus)*
- 3) *Vizmež příklad smrtedlnosti (Rogamus te Domine Deus noster etc.)*⁴⁰⁴
- 4) *Ó Bože nebeský, Otče náš a Pane všemohúcí (Deus aeternae in cuius humana etc.)*
- 5) *Smrt i život náš*⁴⁰⁵ (*Sibona suscepimus etc.*)⁴⁰⁶

U těchto pěti písní stojí za povšimnutí forma zápisu textu písně ve vztahu k notaci. V naprosté většině případů Závorka u písní, které mají vypsanou vlastní notaci, napíše noty s textem k první sloce, popřípadě k refrénu. Další sloky již notový zápis nemají. V případě výše vypsáných pěti písní, tam, kde je slok více, vpisuje pod notaci i sloky další. Tak například píseň *Odpolu životem naším, poddání jsme smrti*⁴⁰⁷ má pod notovým zápisem vepsané všechny tři sloky. Závorka k tomuto řešení patrně přistoupil proto, že jejich nápěvy pocházely právě z gregoriánského chorálu, který tedy patrně zpěvákům nebyl tolik známý v porovnání s notacemi písní pocházejících ze starších, lidem známých, kancionálů (Kunvaldského, Rohův, Blahoslavův...) či přejímajících notaci z písní lidových⁴⁰⁸.

⁴⁰² Závorka, *Písně chval Božských*, S28b

⁴⁰³ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 7a – 9a

⁴⁰⁴ Srov. tamtéž, 10b – 12b

⁴⁰⁵ Srov. tamtéž, 9a – 10b

⁴⁰⁶ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, S28b – T2b

⁴⁰⁷ Závorka, *Písně chval Božských*, S29a – S29b

⁴⁰⁸ Srov. tamtéž, A4a

Další Závorkou vypsane písně:

- 6) *Slušit' nám s pilnosti rozvažovati, nápěv: Ježíš přiveden na místo popravné, etc.*⁴⁰⁹
- 7) *Opět nás smrt zarmoutila*⁴¹⁰
- 8) *Pohled'mež křesťané na své životy*⁴¹¹
- 9) *Kviliti' nemá žádný pobožný*⁴¹²
- 10) *Ó Bože věčný a všemohúci*
- 11) *Ó smrti ukrutná, nápěv: Pohled'mež křesťané etc.*⁴¹³
- 12) *Jak rozličným způsobem, Bůh nás navštěvuje*⁴¹⁴

Ve třetí části Závorka předepisuje responsoria a konduky. Ty si v celém oddíle drží stejnou strukturu (podobně, jako je tomu ve *Zpíváních pohřebních*): úvodní část; refrén; verš; refrén.⁴¹⁵ V případě některých responsorií jsou refrény (společně zpívané ohraničení verše) zpíváním konkrétního biblického verše. V takových případech Závorka vepsal přímo do notového zápisu odkaz k příslušnému biblickému textu.⁴¹⁶

- 13) *Jestit' radda Kristova, aby duše věrná každou chvíli*⁴¹⁷ (První responsoriální zpěv je označen jako „obecní.“⁴¹⁸
- 14) *Živí jsem já tak praví Pán Bůh.*⁴¹⁹ (V nadpisu je připsán odkaz na biblické verše *Ez 18*,⁴²⁰ z nichž patrně text písně vychází.)

⁴⁰⁹ Srov. Pávorka, *Písně chval Božských*, D18a

⁴¹⁰ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 22b – 23b

⁴¹¹ Srov. tamtéž, 26b – 27b

⁴¹² Srov. tamtéž, 21a – 22b

⁴¹³ Srov. tamtéž, 28a – 28b

⁴¹⁴ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, T2b – T6a

⁴¹⁵ Srov. tamtéž, T6a – T6b

⁴¹⁶ Srov. tamtéž, T7b; T8a...

⁴¹⁷ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 74b – 76a

⁴¹⁸ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, T6a

⁴¹⁹ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 2b – 3a

⁴²⁰ Non inveni

15) *V té jsem Pane Bože doufal.*⁴²¹ (Stejně jako v případě předchozího responsoria je i zde v nadpisu vepsán odkaz na biblický verš: *Ž 30.*⁴²²)

16) *Jednostejně vyšší i nižší Pane Bože*

17) *Spomozíž nám Kriste*⁴²³

Ve čtvrté části Závorka uvádí rozsáhlý výčet obecných veršů, které mohly být čteny před modlitbou: *Ž 105; Ž 122; Ž67; Ž 111; Ž 142; Job 19; Ez 33; Mdr 3; Sír 17; Sír 30; J 5; „Jiný“ 1K 15; Ř 5; Jiný; Jiný.* Dále verše při pohřbu vrchnosti: *Ž 81; Př 8; Sír 10* a při pohřbu šestinedělek: *Gn 13.*⁴²⁴

Pátá část obsahuje písně „*při pohřbu dítek:*“⁴²⁵

18) *Všemohúcí věčný Bože.*⁴²⁶ Dle poznámky v nadpisu, má tato píseň nahrazovat antifonu.

19) *Ó křesťané považme velikosti,* nápěv: *Bůh vás žehnej přátelé etc.* (Tato píseň je uvedena jako „*Verše pacholatům.*“⁴²⁷ Toto určení patrně platí i pro následující písně v tomto oddílu.)

20) *Všickni zhřešili, všechny Kristus Pán,* nápěv: *Ó Bože věčný a všemohúcí, etc*

21) *Rozvažujmež již křesťané věrní,* nápěv: *Pamatujmež všickni nyní*⁴²⁸

V závěru oddílu jsou pak vypsány verše, které měly zaznít před modlitbou: *Mt 19; Mk 10; Mt 18; Ž 8.*⁴²⁹

⁴²¹ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 72a – 73b

⁴²² Srov. *Ž 31*

⁴²³ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 78a

⁴²⁴ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, T8b – T9b

⁴²⁵ Tamtéž, T9b

⁴²⁶ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 38b

⁴²⁷ Závorka, *Písně chval Božských*, T10a

⁴²⁸ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 40a

⁴²⁹ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, T9b – T11b

V šesté části jsou vypsány „*písně při pohřbu lidí mladých*:“⁴³⁰

22) *Aj hle Beránek stál na hoře Sion*⁴³¹ (Antifona)

23) *Všeckno co se narodilo, musíť umříti* (Stejně jako v předchozím oddílu jsou i zde následující písně označeny jako *Verše pacholatům*.)

24) *Ó křesťané, pohleďmež všickni na to*, nápěv: *Ježíš přiveden na místo*⁴³²

Na konci tohoto oddílu Závorka připisuje jediné biblické čtení: Ž 102.⁴³³

V sedmé části Závorka předkládá písně „*Při pohřbu kněží*“⁴³⁴ Mezi písněmi, které měly být zpívány *při marách*, oslovuje Závorka klérus s nabídkou vlastního vstupu: „*Libilo-li by se tuto, k takovému vinši, napomenutí a předložení slibův Božích od pacholátek, samým kněžím se ozvati a sobě téhož od Pána Boha žádati, mohou tyto veršičky zpívati*.“⁴³⁵ (Těmi verši je píseň 27.) Za povšimnutí stojí, že stejná instrukce včetně stejné nabízené písně je předložena taktéž v Závorkových *Zpíváních pohřebních*.⁴³⁶

25) *Ó bídná naše smrtedlnosti* (Antifona)

26) *Ó přenejmilostivější Otče náš* (Písně 26 – 30 mají být zpívány *při marách*.)

27) *Amen dejž nám to ó náš milý Pane*, nápěv: *Vitamque faciunt*⁴³⁷

28) *Všech lidí životy v své moci*, nápěv: *Ó Bože věčný a všemohúci, etc.*⁴³⁸

29) *Smrt kteráž žádnému člověku*⁴³⁹

30) *Tvé svaté jest promluvení*⁴⁴⁰ (*Responsorium*)

⁴³⁰ Závorka, *Písně chval Božských*, T12a

⁴³¹ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 28b

⁴³² Srov. tamtéž, 30b

⁴³³ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, T12a – T13a

⁴³⁴ Tamtéž, T13b

⁴³⁵ Tamtéž, T14a

⁴³⁶ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 49b

⁴³⁷ Srov. Tamtéž, 49b

⁴³⁸ Srov. Tamtéž, 52b

⁴³⁹ Srov. tamtéž, 51b

Nakonec Závorka představuje tři biblická čtení: *Da 12; Mt 11; Jiny*.⁴⁴¹

V poslední osmé části Závorka předkládá písně, které měly být zpívány „U hrobu“:⁴⁴²

31) *Ó lidé rozpomeň se a včas pilně pohled', Animas fidelium, etc.*⁴⁴³

32) *Rozžehnejmež se s tím tělem*⁴⁴⁴

33) *Křesťané na toto tělo, nápěv: Jezu Kristovo vstoupení*⁴⁴⁵

34) *Ted' již přítele milého, notace: Notou obecní. Aneb jako: Bůh Otec z pouhé milosti*⁴⁴⁶

35) *Znejmež všickni smrti právo, notace: Též obecní notou. Aneb jak notováno*⁴⁴⁷

36) *Na mrtvé pamatujíce*^{448 449}

Z hlediska obsahu je v těchto písních mj. akcentována skutečnost lidské poddanosti smrti v kontextu hříchu; prosby o milost a odklonění hněvu; smrt chápaná jako Boží spravedlnost; nečekanost smrti; opakují se verše poukazující na to, že smrt zasahuje stejně bohaté i chudé, žebráky i měšťany⁴⁵⁰ apod.; jistota zmrtvýchvstání; překonání strachu ze smrti; loučení s tělem; přání brzkého setkání; soteriologické vyhlídky; prosby Boha za odpuštění, posilnění, netrestání atd.⁴⁵¹

⁴⁴⁰ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 54b

⁴⁴¹ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, T13b – T16a

⁴⁴² Tamtéž, T16a

⁴⁴³ Srov. Závorka, *Zpívání pohřební*, 87b

⁴⁴⁴ Srov. tamtéž, 78a

⁴⁴⁵ Srov. tamtéž, 88b

⁴⁴⁶ Srov. tamtéž, 89a

⁴⁴⁷ Srov. tamtéž, 90a

⁴⁴⁸ Srov. tamtéž, 94a

⁴⁴⁹ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, T16a – T17b

⁴⁵⁰ Srov. Závorka, *Písně chval Božských*, T3a; T3b

⁴⁵¹ Srov. tamtéž, S28b – T18b

3.4. Svátost svěcení

Přestože je obecně známo, že reformace odmítla svátost svěcení kněží, jak ostatně exemplárně dokazuje nekompromisní a ostrou dikcí psaný dopis Martina Luthera *De captivitate Babylonica ecclesiae*, byli v některých reformačních proudech tací, jejichž přesvědčení nebylo tak silné.⁴⁵² Závorka v každém případě svěcení za svátost nepovažuje a prakticky se k němu ve svých liturgických textech nevyjadřuje.

3.4.1. Odraz učení o svátosti svěcení v Pravidle služebnosti

V Závorkově *Pravidle služebnosti*, jak jsem již výše uvedl, není obsažen liturgický předpis k Sacramentum ordinis, ani jakýkoli komentář týkající se svěcení kněží. Budeme-li hledat v Závorkově agendě ceremonii, která svým způsobem se svěcením kněží souvisí či na něj navazuje, nalezneme na samotném konci druhého dílu *Pravidla služebnosti* oddíl, který se nazývá „*Správa a pořádek, kterýž se zachovává při uvozování v církevní služebnosti mladého, aneb nového kněze.*“⁴⁵³ Tato kapitola obsahuje, vedle samotných liturgických pokynů, modliteb a biblických čtení, také popis úkonů formálního charakteru, které je třeba splnit ještě před zahájením ceremonie. Z hlediska struktury lze celý text rozdělit na dvě základní části (přestože text není takto graficky či jinak strukturován). První představuje instalaci, s popisem všech formálních náležitostí, druhá část pak samotnou bohoslužbu.

Instalační ceremonie začíná ještě před obřadem, kdy má nový kněz předstoupit před zástupce laiků a kléru, aby prokázal řádnost svého svěcení. Prověření kompetencí kněze se odehrávalo na faře, bezprostředně před zahájením obřadu, kde měl být shromážděn také všechen lid spolu s žáky: „*Kněží, kteříž k tomu povolání sou, se vším lidem a žakovstvem k faře sjíti se*

⁴⁵² K tomu srov. např. Halama, *Luther, O ustanovení služebníků*

⁴⁵³ Závorka, *Pravidlo*, 268a

*mají. A tu, když kněží s přednějšími z lidu do světnice vejdou, kněz mladý před ně představen býti a jim své svědectví o pořádném potvrzení k svatému kněžství ukázati má.*⁴⁵⁴ Je-li potvrzení přijato, přesunuli se všichni přítomní v organizovaném průvodu do kostela. Nápadné je přitom rozdílné užití paramenty. Zatímco jsou ostatní kněží oděni v komže, nový kněz má jen roucho. Účelem tohoto rozdílu bylo patrně odlišení nového kněze od ostatních přítomných duchovních. Za specifické, nikoli však neobvyklé, považuji nesení kalicha novým knězem. (Jelikož v celém předpisu obřadu není zmínka o tom, že by měla být vysluhována eucharistie, považuji akt nesení kalicha novoknězem v průvodu a jeho následné předání na oltář za jeden ze specifických úkonů instalace.) *„Nový kněz, s jinými dvěma kněžími, do roucha k službám Páně připraveného, obleci se mají. A mladému knězi kalich vyvinutý do rukou dán býti má. A jiní kněží, vezmouc na sebe komže, žákům před sebou v procesí jíti kázati mají a sami za nimi po dvou a dvou se spořádaje, za nimi nový kněz se dvěma svými ministranty a za nim dva kněží starší. Za nimi pak lid vůbec, tak ku kostelu nábožně spívaje, mají jíti s velikou vážností.*⁴⁵⁵

Samotný obřad uvedení kněze, který se odehrává v kostele, začíná řečí jednoho ze starších kněží (od oltáře) k lidu, následně k mladému knězi a modlitbou. Závorka v tomto textu nepředkládá konkrétní podobu promluvy (na rozdíl od jiných bohoslužebných obřadů)⁴⁵⁶. Uvádí určité tématické okruhy, jež by měl proslov patrně obsáhnout: *„ (...) ukáže, za jakou se příčinou ta ceremonie koná, dá svědectví o hodnosti osoby a řádném ho k svatému kněžství povolání i potvrzení. Promluví i o důstojnosti a potřebnosti auřadu kněžského v církvi. Lid probudí k vděčnosti a děkování z toho pánu Bohu.*⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Závorka, *Pravidlo*, 268a

⁴⁵⁵ Tamtéž, 268b

⁴⁵⁶ Srov. např. tamtéž, 290b

⁴⁵⁷ Tamtéž, 268b

Tato řeč má mít nespornou katechetickou funkci, jejímž dalším úkolem je pak představit před shromážděným lidem nového kněze kompetentním k vykonávání kněžské služby. V instalační části ceremonie se třikrát opakuje zmínka o „*pořádném potvrzení k svatému kněžství*“⁴⁵⁸. Z toho je patrný důraz, který byl Závorkou kladen na řádné svěcení ke kněžství.

Následuje řeč k novoknězi, jejíž součástí je napomenutí k věrnosti úřadu, opravdové víře, častým modlitbám a studiu Písma.⁴⁵⁹ Samotný instalační úkon, který následuje po proslovu kněze, Závorka představuje takto: „*Tu se má nový kněz sám hlasitě ozvati a pro dotvrzení toho všeho, každému z kněžích, ruky podati.*“⁴⁶⁰ Poté liturgie pokračuje prosebnou modlitbou za nového kněze. Z hlediska obsahu stojí vrchol této modlitby obzvláště na prosbě za obdaření novokněze dary Ducha svatého: „*...a dej z štědré milosti tvé, pravým poznáním tebe, vírou, uměním, silou, moudrostí, rozumem, pilností, strídmostí, pokorou, pobožností, láskou, nadějí, trpělivostí a upřímnou horlivostí, (...) aby učením i životem pobožným lid tvůj předcházel...*“⁴⁶¹

Druhá, tedy bohoslužebná část, začíná přivedením mladého kněze a předáním kalicha na oltář. Poté začne nový kněz s ministranty zpívat antifonu, při níž má pronést konfiteor. Antifonu přitom dozpívají s žáky starší kněží. Oproti liturgii běžné bohoslužby má nový kněz vyznání pronést sám a patrně v tichosti. Z obsahového hlediska se první část shoduje s konfiteorem běžné bohoslužby – vyznání a přiznání se k hříchům, prosba o smilování. Jeho součástí je zde ale navíc prosba o dary Ducha, řádné vedení úřadu a zdárné obcování s křesťanským lidem. Absoluci pak vysloví ministranti.

⁴⁵⁸ Závorka, *Pravidlo*, 268a, další srov. tamtéž, 268b

⁴⁵⁹ Srov. tamtéž, 268b

⁴⁶⁰ Tamtéž, 268b

⁴⁶¹ Tamtéž, 268a

Ze srovnání s absolucí, obsaženou v liturgii obecné bohoslužby, jsou rozdíly v tom, kdo rozhřešení vyslovuje. V liturgii uvedení kněze vychází z úst ministrantů, navíc v druhé osobě jednotného čísla. Plurál je užit jen jednou v prosbě o odpuštění hříchů.⁴⁶² Při obecné bohoslužbě absoluci pronáší kněz od oltáře čelem k lidu, v první osobě plurálu.⁴⁶³ Tyto drobné rozdíly poukazují na skutečnost, že confiteor měl v tomto obřadu opravdu spíše podobu osobní kající modlitby a proto byla i absolve směřována k němu, nikoli k shromážděnému lidu. Tuto skutečnost potvrzuje i závěrečné „amen“, které v případě obecné bohoslužby na tomto místě zazní z úst služebníka a lidu⁴⁶⁴, v případě služebnosti uvedení kněze pak pouze od nového kněze⁴⁶⁵.

Poté má novokněz přistoupit k oltáři a pronést Ž 85⁴⁶⁶ a Ž 115⁴⁶⁷. Druhý uvedený žalm je předepsán i na samém začátku pořádku obecné bohoslužby, kdy jej kněz odříká taktéž při cestě k oltáři.⁴⁶⁸ Následuje zpěv Gloria, Et in terra (Závorka zde odkazuje na list 129a, kde k obecné bohoslužbě vypisuje několik notovaných Gloria) a kolekta, která má zde podobu společné modlitby za ochranu církve a obdaření jejích služebníků dary Ducha. Závorka zde nabízí alternativní modlitbu (s odkazem na list 267a), která je připsána k bohoslužbě slavené „*při památkách doktorův a učitelův svatých*“.⁴⁶⁹

Následuje biblické čtení z Iz 52⁴⁷⁰, které má zpívat jeden z kněží. Druhý kněz pak zpívá text z epištoly Ef 4⁴⁷¹, nebo Sk 2⁴⁷².

⁴⁶² Srov. Závorka, *Pravidlo*, 269a, 269b

⁴⁶³ Srov. tamtéž, 127a

⁴⁶⁴ Srov. tamtéž, 127a

⁴⁶⁵ Srov. tamtéž, 269b

⁴⁶⁶ Srov. Ž 86,1-17

⁴⁶⁷ Srov. Ž 116,10-19

⁴⁶⁸ Srov. tamtéž, 125b, 126a

⁴⁶⁹ Závorka, *Pravidlo*, 267a

⁴⁷⁰ Srov. Iz 52,6-10. Závorka zde odkazuje na zápis čtení, který je na listu 16a.

⁴⁷¹ Srov. Ef 4,7-13. Čtení z epištoly je na listu 164a, má být zpíváno obecným tónem.

⁴⁷² Srov. Sk 2,1-21. Čtení je otištěno na listech 170b-171a.

V případě třetího čtení Mt 10⁴⁷³, které bezprostředně následuje, není uvedeno žádné poučení o tom, kdo jej má pronést ani to, zdali má být text zpíván (jak je tomu jinak v předchozích případech). Vzhledem k absenci instrukce je tedy pravděpodobné, že měl být text pouze čten.

Po biblickém čtení v předpisu má být zpíváno Krédo⁴⁷⁴ a preface. Obřad uvedení mladého kněze nemá předepsanou svou vlastní prefaci. Závorka proto odkazuje na prefaci, zpívanou „*při památce apoštolské*“⁴⁷⁵ Na závěr Závorka nabízí „*modlitbu k doplnění*“, která je prosbou za církev, její služebníky a svátosti. Onou modlitbou celý předpis končí.

V Závorkově pravidle je dále ještě jedno místo, které by se mohlo vztahovat k obřadu *Uvedení mladého kněze*. Na samotném závěru prvního dílu *Pravidla* Závorka představuje v oddílu „*Modlitby všeliké, ke všem časům a potřebnostem způsobené*“⁴⁷⁶ také „*modlitby za kněze v nově k správě církevní přistupujícího*“⁴⁷⁷. První modlitba se obsahově nápadně kryje s modlitbou, která je předepsána v liturgii *Uvedení mladého kněze*⁴⁷⁸ (po promluvě staršího kněze k novému knězi a provedení instalačního úkonu). Druhá modlitba, na rozdíl od první, má zaznít z úst nového kněze, je prosbou za zdárné zpravování církevního úřadu v dané osadě, za dobré vztahy s členy sboru a pomoc Ducha svatého.⁴⁷⁹

⁴⁷³ Srov. Mt 10, 16-23

⁴⁷⁴ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 18b (Na tomto listu je uveden jen začátek Nicaeno-Constantinopolitana: „*Věřím v jediného pána Boha*“. K těmto slovům je přidán notový zápis.)

⁴⁷⁵ Srov. tamtéž, 141b-142a

⁴⁷⁶ Tamtéž, 229a

⁴⁷⁷ Tamtéž, *Pravidlo*, 236b

⁴⁷⁸ Modlitba se nachází na listech 268b-269a

⁴⁷⁹ Srov. Závorka, *Pravidlo*, 236b-237a

3.4.2. Odras učení o svátosti svěcení v Písních chval Božských

Písně, které mohou být zpívány v rámci liturgie uvedení mladého kněze, představuje Závorka ve svých *Písních chval* v druhém dílu⁴⁸⁰, v kapitole, která se nazývá „*O služebnících Kristovy církve*“⁴⁸¹. Otištěno je celkem pět písní. První, *Budiž chvála pánu Bohu*⁴⁸², popisuje nejprve cestu boží vůle v Kristově učení k člověku, a to skrze evangelisty a apoštoly (jmenováni jsou jako příklad svatý Matěj, Marek a Titus). V následujících slokách je zdůrazněn původce vyvolení církevních služebníků: „*Žádný té cti jest nezdědil, aby on jiné volil, o své ujmě co chtěl činil, přijímali ty, kteréž sobě sám Pán Bůh vyvolil. A to s velkou bedlivostí, s postem a s modlitbami, prosíc božské velebnosti, aby sám posly posílal do své církve, z své milosti. (...) Až po dnes, Bože, věříme, posíláš služebníky kteréž chceš církvi své věrné, zjevuješ jim vůli svou, činíš je v pravdě své silně.*“⁴⁸³ Dále je v několika slokách zmíněno povolání kněží včetně cheirotonie a apoštolské posloupnosti: „*Z vůle všeho shromáždění, byli vyvolováni a skrze rukou vzkládání, apoštolských náměstkův, byli k tomu stvrzováni. (...) Nemáme se proč děsiti, ani na chloubu lidskou honosnou se obrácti, když při nás posloupnost jest ta, kterouž Bůh chtěl vždy míti.*“⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Na listech H1a – M27a

⁴⁸¹ Závorka, *Písně chval božských*, L18b

⁴⁸² Tamtéž, L18b (Píseň má vlastní notový zápis)

⁴⁸³ Tamtéž, L19a

⁴⁸⁴ Tamtéž, L19a

Následující čtyři písně: „*Chválen budiž pán Bůh na výsosti*⁴⁸⁵, *Uhelného kamene Ježíše Krista drž se*⁴⁸⁶, *Pastýři nebeský pane náš Ježíši*⁴⁸⁷ a *Kristus nejlepší pastýř našich duší*⁴⁸⁸ jsou co do obsahu, velmi podobné. S drobnými odchylkami se v písních opakuje téma chvály Boha za dar služebníků církvi a jejich obdaření dary Ducha, díky za zvěstování boží vůle, poslání kněží k posilování padlých, napomínání bezbožných, dále prosby za odejmutí falešných proroků, vymanění z hříchu, v neposlední řadě pak rozličně popsána oslava Kristova vykupitelského díla.

V záhlaví jednotlivých listů, kde bývá pro lepší orientaci v agendě vždy uveden název kapitoly či příslušné podkapitoly, je v tomto oddíle poznamenáno „*O primicích mladého kněze.*“⁴⁸⁹ Jestliže pod pojmem primice chápeme první mši, kterou slaví novokněz po svém vysvěcení⁴⁹⁰, je poněkud překvapivé, že v liturgii *Uvedení mladého kněze* u Závorky není žádná zmínka o přednesu kázání. Ačkoli v jednotlivých předpisech neuvádí Závorka zcela vždy, že má v tu kterou chvíli zaznít kázání⁴⁹¹, v souvislosti s obřadem uvedení kněze je to očekávatelné.

⁴⁸⁵ Notový zápis viz G12b, píseň *Veni dulcis consolator – Vítej sladký těšiteli*. V odkazu na nápěv je tištěna poznámka „*Bez vázaných*“. V notovém zápisu na listu G12b jsou místy na levé či pravé straně noty krátké svislé čárky. (Nejedná se o běžné části noty, jimiž jsou nožka či praporek. Délka oněch znaků je shodná s délkou hlavičky noty). Ačkoli tento znak nespojuje jednotlivé noty, v souvislosti s poznámkou na listu L19a se domnívám, že se jedná o dobové vyznačení legata. Stran melodiky odpovídá vztah textu a nápěvu původní písně *Vítej sladký těšiteli* na listu G12b melismatickému stylu gregoriánského chorálu (na jednu slabiku připadá více tónů). Naopak text z písně na listu L19a je vztahu k notaci na listu G12b ve stylu sylabickém (jedna slabika textu je spojena s jediným tónem melodie), což uspokojivě vysvětluje Závorkovu poznámku. Ad sylabika a melismatika srov. Kouba, *Hudební slohy*, 17.

⁴⁸⁶ Notový zápis viz L10b, píseň *Bože otče, Synu, také Duše*.

⁴⁸⁷ Píseň nemá vlastní notový zápis. Je přitom odkazováno na píseň *Dnešní den slavíme*, přičemž není uvedeno folio, na kterém se nachází. Píseň dle názvu se mi nepodařilo nalézt ani v registru, který je na konci kancionálu. Patrně se tedy jedná o chybné uvedení názvu písně.

⁴⁸⁸ Závorka, *Písně chval božských*, L19a-L20b

⁴⁸⁹ Závorka, *Pravidlo*, 269b

⁴⁹⁰ Srov. např. Berger, *Liturgický slovník*, 384

⁴⁹¹ Takovou zmínku nalezneme například na listech 294a (*Při pochování těl mrtvých*); 293b (*Zpráva o stavu manželském*);

Nenajdeme zde ani zmínku o modlitbě po kázání, kterou závorka uvádí na konci jiných liturgických předpisů.⁴⁹² (Na místě modlitby po kázání zde stojí „*Modlitba k doplnění.*“⁴⁹³) Jedním z vysvětlení by mohlo být, že bohoslužebné kázání v tomto obřadu nahradila promluva staršího kněze.⁴⁹⁴ Vyloučit taktéž nelze, že Závorka s kázáním počítal a v předpisu liturgie o tom pouze vynechal zmínku. Tomu by napovídalo předložené trojí, po sobě jdoucí, čtení z Proroků, epištoly a evangelia, které je na konci kapitoly. Chybí dále zmínka o vysluhování eucharistie (Jediné, co by v obřadu mohlo odkazovat k eucharistii je preface, která je zařazena na samotný konec liturgie.) a primičním požehnání, které je více než očekávatelné ve chvíli po samotném instalačním úkonu a jeho stvrzení formou podání ruky s ostatními kněžími.

Z povahy obřadu se na liturgii podílí více osob, přičemž každý má v průběhu liturgie předepsané vstupy. Novokněz, který je přinejmenším do okamžiku vyslovení absoluce v přítomnosti svých ministrantů (Závorka je patrně na některých místech nazývá žáky⁴⁹⁵), s nimi začíná zpívat antifonu, poté vyslovuje Confiteor. Z jeho úst zazní také Žalmy, Glória, zpěv Et in terra, kolekta a snad i Krédo s prefací. Ministranti přicházejí na samotném začátku bohoslužby s novoknězem, po úvodním proslovu a modlitbě zpívají antifonu a vysloví také absoluci. Dále Závorka zmiňuje kůr, který jmenovitě v liturgii zpívá introit a Kyrie.⁴⁹⁶ Přítomný starší kněz pronáší instalační řeč, modlitbu po aktu instalace a s žáky zpívá antifonu. Jiní dva kněží se pak střídají při čtení biblických textů. Stojí za povšimnutí, že právě ceremonie *Uvození v církevní služebnosti mladého, aneb nového kněze*, je jediný liturgický obřad v Závorkově agendě, při němž se vyskytují koncelebranti.

⁴⁹² Srov. např. Závorka, *Pravidlo*, 295a; 295b; 299a; 293b; 274b

⁴⁹³ Tamtéž, 268b

⁴⁹⁴ Srov. tamtéž, 268b

⁴⁹⁵ Srov. tamtéž, 268b, 269a

⁴⁹⁶ Srov. tamtéž, 268a-269b

Na tomto místě se chci vyjádřit k označení „*starší kněží*“,⁴⁹⁷ které Závorka užívá pro přítomné z řad kléru. Tito duchovní, kteří jsou přítomni při instalaci, jimž novokněz slibuje chovat vážnost a poslušnost a s nimiž si podává ruku na stvrzení instalace⁴⁹⁸, by mohli být služebně starší kněží z okolních obcí. Mohlo by se ale také jednat o označení jejich hodnosti, které je známé jak z *Pravidla* (ve *Správě, kteráž ženich s nevěstou oddáni býti mají*, jsou jako správní instituce označeni právě „*děkan a starší*“⁴⁹⁹), tak například z *Katechismu*. (Zde jsou jako autoři podepsáni „*děkan, starší a všecka společnost kněží*...“⁵⁰⁰) V případě, že by se jednalo o označení funkce, byla by tato ceremonie jedinečná z hlediska přítomnosti církevních hodnostářů.

⁴⁹⁷ Závorka, *Pravidlo*, 268b

⁴⁹⁸ Srov. tamtéž, 268b

⁴⁹⁹ Tamtéž, 292b

⁵⁰⁰ *Katechismus 1608*, A2a

3.5. Svátost manželství

Reformace více méně jednohlasně odmítla považovat církevní sňatek za svátost, neboť mu chybělo Kristovo ustanovení, doložené Biblií. Přestože reformační kritika předložila tridentinu argumentačně silné vysvětlení svého postoje (známé poukázání na překlad Ef 5,31), koncil se vydáním dekretu o svátosti manželství postavil proti.

3.5.1. Odraz učení o svátosti manželství v Pravidle služebnosti

Podrobný popis veškerých formálních náležitostí i liturgie, týkající se uzavření manželství, rozvádí Závorka ve třetím dílu svých *Pravidel*, kde podává zprávu o svátostech a církevních služebnostech. Kapitola se jmenuje „*kterak ženich s nevěstou oddáni býti mají.*“⁵⁰¹

Nejprve Závorka přistupuje k tomu, co má samotnému obřadu předcházet. Stejně jako v jiných služebnostech (před přistupováním k večeři Páně) předepisuje uskutečnění návštěvy týden před obřadem, kde mělo dojít k přezkoumání a naplnění formálních náležitostí (konkrétně měl být předem přezkoumán rodinný a případný příbuzenský stav ženicha a nevěsty, souhlas rodičů, vrchnosti apod.: „*Kterí by v stav svatý manželský vstoupiti a v něm řádně oddáni býti chtěli. Ti mají časně a při nejmenším tu neděli před veselím k svému faráři dojíti, jemu to oznámiti, svatých modliteb církevních i potvrzení, neb oddáni, žádati. A kněz přeslyše žádost jich, má se ptáti, odkud jsou, jsou-li svobodni a propuštění od vrchnosti. Jestli v tom vůle rodičův, přátel. Nejsou-li přátelé v krevnosti sobě blízcí. Jak pobožně živi byli, kde k službám Božím chodili. Srozuměl-li by, že jsou nesvobodní, nepropuštění neb což koli činí, že činí proti vůli rodičův neb přátel neb že jsou z fary jiné k němu nepřislušející, nemá jich oznamovati, ovšem oddávati. A to pro zachování dobrého svědomí i pro uvarování mnohých těžkostí a zbuzení na sebe hněvu Božího.*

⁵⁰¹ Závorka, *Pravidlo*, 290a

Pakli by bezbožní sprzněni, aneb neřádne scházející se nalezení byli, ty má trestati, hříchy jich těžce stížití a proti nim vrchnosti neb ouřadu, aby skutečně trestáni byli, užiti. Potom na nich vyzvědětí, znají-li to, že což jsou učinili, tím Pána Boha rozhněvali a zhřešili. Chtí-li pokání činiti, slíbi-li jich neoddávati až rukojmě zastaví, že v plném shromáždění pokoru činiti, hříchu svého vyznávati a za odpuštění prositi budou podle ukázaní kněze. Když se to tak vše vykoná, má je oddati pro uvarování horšího zlého.“⁵⁰²

Poté již Závorka rovnou předkládá promluvu k manželům, k níž vypisuje dlouhý seznam veršů z Bible, které k nim mohl zahrnout a také liturgii obřadu, která má následující podobu: Salutatio; úvodní slovo; čtení, napomenutí; oslovení manželů, zodpovězení otázek, přezkoumání způsobilosti; manželský slib; modlitba manželů; modlitba za novomanžele; potvrzení; výměna prstenů; požehnání manželům; verš zpívaný knězem; přímluvná modlitba. Pokud jde o liturgický oděv, kněz má být oděn v „komži a štůlu.“⁵⁰³

„Pakli by řádní pobožní a v manželstvo náležitě vstupující nalezení byli, má je k modlitbám, k hodnému v tom stavu obcování napomenouti, povinnosti jich předložiti a k snášení kříže manželského poučiti a církvi oznámiti, i k modlitbám svatým za ně napomenouti. Viz list 134.“⁵⁰⁴

(...) Pomoc naše budiž ve jménu Páně, Amen.

Aneb.

Ve jméno Boha, Otce i Syna i Ducha svatého, Amen.

Křesťané v Pánu Bohu milí, poněvadž tyto dvě osobě, oblíbivše sobě nařízení Pána Boha našeho, v stav svatý manželský vstoupiti a v něm řádně potvrzení býti žádají a poněvadž (jakž apoštol dí: I. Timo. 4⁵⁰⁵) každé stvoření, a neb nařízení Boží dobré jest.

⁵⁰² Závorka, *Pravidlo*, 290a – 290b

⁵⁰³ Tamtéž, 290b

⁵⁰⁴ Závorka, *Pravidlo*, 134a, 134b

⁵⁰⁵ Srov. 1. Tim 4,4a.5

Však že skrze slovo Boží a modlitbu posvěceno bývá. Aby i tento skutek a nařízení Boží dobré, jehož osoby tyto užítí žádají, své posvěcení mezi nimi a v nich mítí mohl, a ve jménu a vůli Pána Boha začal i dokonán byl. Uživeme k tomu Slova Božího a modliteb a nejprvé řeč svatou přeslyšíme.

A neb jiným způsobem promluvíti a potom řeč z zákona Božího kteroukoli příhodnou vidí přečísti, a neb z ni některý verš předložití, odtud napomenutí učiniti o stavu manželském, co jest od koho nařízen a proč jak jest Pánu Bohu vzáctný, lidem potřebný. Jakými prostředky v něj vstupovati náleží, pokud trvati má mezi osobami, jak v něm lidé živi býti mají, aby se Pánu Bohu líbili a požehnání i ochranu jeho obdržeti mohli. A o tom viz tato písma: Gn 1⁵⁰⁶, 2⁵⁰⁷, 6⁵⁰⁸, 8⁵⁰⁹, 19⁵¹⁰, 24⁵¹¹, 34⁵¹². 5. Moj 25⁵¹³. Jůdy 19. Rut⁵¹⁴. Žalm 128⁵¹⁵. Jezus Syr 25, 26. Mat 19⁵¹⁶. Tobi 7, 8. Jan 2⁵¹⁷. K Řím 7⁵¹⁸. 1. Kor 7⁵¹⁹. Effez 5⁵²⁰. 1. Tes 4⁵²¹. 1. Tim 3⁵²². 5⁵²³. K Žid 13⁵²⁴. 1. Petr 3⁵²⁵.

⁵⁰⁶ Srov. Gn 1,27.28

⁵⁰⁷ Srov. Gn 2,18.24

⁵⁰⁸ Srov. Gn 6,1–8

⁵⁰⁹ Srov. Gn 8,15–18

⁵¹⁰ Srov. Gn 19,30–38

⁵¹¹ Srov. Gn 24,1–67

⁵¹² Srov. Gn 34,1–31

⁵¹³ Srov. Dt 25,5–10

⁵¹⁴ Srov. R 1,1–4.22

⁵¹⁵ Srov. Ž 128,1–6

⁵¹⁶ Srov. Mt 19,3–12

⁵¹⁷ Srov. Jan 2,1–11

⁵¹⁸ Srov. Ř 7,1–3

⁵¹⁹ Srov. 1. Kor 7,1–40

⁵²⁰ Srov. Ef 5,3.21–33

⁵²¹ Srov. 1. Tes 4,3–5

⁵²² Srov. 1. Tim 3,2.4.5.11.12

A jinde sou o tom písma, odkudž jeden každý podlé darů v sobě od Pána Boha propůjčených k zvelebení toho stavu a manželům k vzdělání promluvití má a může.

Po napomenutí a předložení Slova Božího tyto otázky vždycky zachovány býti mají. Vypytajíc se na jména jejich, dí k nim.

I. Žadate-li toho společně, aby jste v stav manželský potvrzeni byli: Jane / Petře / Pavle / etc.

II. Z dobré-li a svobodné vůle pojímáš sobě tuto z. n. za pravou manželku.

Týmž způsobem optá se i nevěsty. A potom zas k ženichovi, jmenujíc ho jménem dí:

III. Ještě se tebe ptám, aby, přijmouc to k své víře a duši, pověděl mi pravdu: nemáš-li slibu pořádného k stavu manželskému s některou osobou pohlaví ženského jinou, kromě této z. n., kteráž podlé tebe stojí?

Odpoví. Kněz dí:

Po druhé i po třetí ptám se tebe, pověz mi věrnou pravdu.

Odpoví. Kněz dí:

Budiž tobě toho Pán Bůh svědek i tito dobří lidé.

Týmž způsobem promluví i k nevěstě. A potom dí:

*Poněvadž jste svobodní a žádných slibů s osobami jinými nemáte a v stavu manželském potvrzeni býti žádáte, slib manželský povinni jste sobě učiniti a svými ústy před Pánem Bohem i těmito dobrými lidmi jeden k druhému se ohlásiti.*⁵²⁶

⁵²³ Srov. 1. Tim 5,1–16

⁵²⁴ Srov. Žd 13,4

⁵²⁵ Srov. 1. Pet 3,1–7

⁵²⁶ Závorka, *Pravidlo*, 290b – 291a

Po promluvě k manželům závorka předepisuje manželský slib, modlitbu novomanželům a modlitbu lidu za ženicha a nevěstu: „A protože podejte sobě pravých rukou. A ty Jane / Pavle/ etc. promluv k manželce své takto:

Já, M. Z., z dobrým rozmyslem a svobodnou vůlí, беру tě sobě (jmenuj ji jménem) za pravou a věrnou manželku. Slibujiť před Pánem Bohem a těmito dobrými lidmi věrnost, lásku, nerozdílnost manželskou zachovati a tebe v ničemž neopouštěti, ani v zdraví, ani v nemoci, ani v štěstí, ani v neštěstí, ani v bohatství, ani v chudobě, ani v žádných protivných věcech, kteréž by mohl na nás milý Pán Bůh dopustiti. Ale vždycky ve všem tvým věrným manželem býti chci do mé nebo do tvé smrti.

Potom dí k nevěstě.

Slyšela jsi slib pořádný a veliký sobě, od manžela svého učiněný, na kterýž pamatuj a jemu se důvěř. Jsi také jemu týmž povinna. Protož promluviž k němu takto:

Já M. Z. z dobrým rozmyslem a s svobodnou vůlí, беру tě sobě (jmenuj ho jménem) za pravého a věrného manžela. Slibujiť před Pánem Bohem i těmito dobrými lidmi věrnost, poslušensství, milost a nerozdílnost manželskou zachovati a tebe v ničemž neopouštěti, ani v zdraví, ani v nemoci, ani v štěstí, ani v neštěstí, ani v bohatství, ani v chudobě. Ale vždycky tvou věrnou manželkou býti chci do mé nebo do tvé smrti.

Dí k ženichovi.

Ted' jsi slyšel slib pořádný a veliký sobě, od manželky tvé učiněný, na kterýž pamatujice, jemu se důvěř.

Aby pak věčný Pán Bůh vám v tom svou svatou pomoc dáti ráčil. Jeho Božské milosti takto říkajíc oba dva prostě.

Modlitba manželům.

Stupiž milosrdenství tvé na nás, všemohůcí věčný Bože. A rač nám dáti tvou svatou pomoc, abychom sobě tento slib i to vše, což v něm obsaženo jest, bez zoumyslného přerušení, až do smrti zachovati mohli. Ó oblib sobě příbytek v nás a zažeň d'ábla i všecko zlé od nás. Vylejž na nás tvé svaté požehnání a zachovej i utvrď ve všem dobrém. Pro Jezu Krista, Syna tvého, Pána našeho, jenž s tebou etc.

Oni předce, nechť se za ruce drží. Kněz pak promluví k lidu:

Vás také, přátelé milí, napomínám, že se za ně Pánu Bohu modliti budete: A rcetež takto:

Modlitba lidu za ženicha a nevěstu.

Všemohůcí věčný Bože, kterýž jsi stav manželský naříditi i přikázati ráčil. Tvé svaté milosti, prosíme, račiž na ty osoby, kteréž v týž stav manželský vstupují, dobrotivě popatřiti, slibu mezi nimi stalého potvrditi, v lásce tvé je spojití a v los svatých manželův tvých laskavě přijíti, od zlého zachovati, požehnání tvé na ně vylíti. A aby v povolání svém podle oumluvy této hodně chodili, rač jim k tomu tvou Božskou pomoc dáti. Pro nejmilejšího Syna tvého, Pána našeho, Ježíše Krista. Jenž s tebou etc.

Po tý kněz obvine štůlou ruce jejich, a neb položí ruce své na ruce jejich a dí:

Věříc, že Pán Bůh tyto naše modlitby slyšeti i naplniti ráčí.⁵²⁷

Nakonec Závorka popisuje potvrzení sňatku, případnou výměnu prstenů a požehnání: „Již já moci ouřadu mně od Pána Boha i církve jeho poručeného, slibu napřed učiněného mezi vámi potvrzuji a vás v tom stavu manželském oddávám, abyste praví a věrní manželé byli. Ve jméno Otce i Syna i Ducha svatého, Pána Boha v bytu a v podstatě jediného, Amen.

Což Pán Bůh spojití ráčil, toho žádný člověk nerozlučuj.⁵²⁸

⁵²⁷ Závorka, *Pravidlo*, 291a – 291b

Prsteny

Mají-li prsteny k tomu připravené. Di k nim.

Podejtež mi vašich prstenův.

A vezma prsten od ženicha, dá jej nevěstě a dí:

Přijmiž tento prsten darem, daný od manžela tvého, na dokázání k tobě pravé lásky, na kterýžto vzhledaje, pamatuj stále zachovati slib manželský.

A nevěstín dá ženichu, a též dí:

Přijmi prsten tento darem, daný od manželky tvé, na dokázání pravé lásky, na kterýžto vzhledaje, pamatuj ostříhati slibu manželského.

Požehnání.

Potom položí jim vážně ruce své na hlavy jich a

dá jim požehnání takto:

Dejž vám Pán Bůh požehnání a ostříhej vás, obratiž Pán Bůh tvář svou k vám a smiluj se nad vámi. Obratiž Pán Bůh tvář svou k vám a dejž vám pokoj věčný⁵²⁹, Amen.

Jestli v kostele oddavky jsou, (jakož toho šetríno býti má, pokudž nejvejše možné, aby v kostelích oddávání bývali) tehdy kněz, obrátě se k oltáři, spívá tento verš a modlitbu.

Verš.

Potvrdiž toho, Pane Bože, co jsi spůsobil v nás.

Žáci.

Od chrámu tvého svatého, jenž jest v Jeruzalémě.

Modlitba.

⁵²⁸ Srov. Mk 10,9

⁵²⁹ 4. Moj 6,24–26

Bože všemohúcí, kterýž jsi muže a ženu stvořiti a je sám v stavu manželském stvrdíc i jiným všem jej naříditi ráčil.

*Tvé milosti pokorně prosíme, nedopouštějž, aby to svaté nařízení tvé mezi námi rušeno a lechčeno býti mělo. Ale milostivě rač to spůsobiti, aby ve vší poctivosti v svatém a tobě libém užívání zachováno bylo, až do skonání světa. Skrze Ježíše Krista, Syna tvého milého, Pána našeho. Jenž s tebou i z Duchem etc.*⁵³⁰

Nakonec Závorka popisuje určité varianty k výše uvedenému proslovu, pro případ, že by nastala zvláštní situace (například vyšší společenský stav svatebčanů atd.: „*Nota: Jestli by se kdy přitrefilo, že by se některým přísudek právem světským neb duchovním*⁵³¹ *stal, aby voddáni byli, tu netřeba svrchu oznámených otázek: z dobré-li vůle etc. i jiných. Než hned dejte sobě ruce a slib: bez toho z dobrým rozmyslem a svobodnou etc.*

Toho také má šetřiti kněz, oddává-li osoby stavu vyššího, aby cokoli k ním od sebe mluví, mluvil uctivě, titulem jich vlastním. Než když oni sami činí sobě slib, tedy slovy prostými, jako jiní lidé k sobě mluví mají.

Trefilo-li by se kdy, že by někdo někomu slib neb oddavky zapověděl. Kněz o té věci osobě té, jíž se slib zapovídá, hned oznámiti má a oboum stranám rozkázati se na faře v jistou hodinu postaviti a přivezma k sobě ouřad té obce, tu věc bedlivě přeslyšeti a pokudž možné porovnatí.

Uznával-li by se slib prvnější pořádný býti s tou osobou, kteráž slib zapověděla a nemohli by se narovnatí a z slibu toho se propustiti, nechtěli. Farář nemá jich oddati, ale poručiti ouřadu, aby ty osoby na dostatečné rukojmě vzali tak, aby před konsistoří, a neb před děkanem a staršími toho kraje stáli a nimi v té věci rozeznáni byli.

⁵³⁰ Závorka, Pravidlo, 292a

⁵³¹ [duchoním]

*Pakli by někdo slib zapovídaje, ani před farářem a ouřadem, ovšem před vyššími státi nechtěl neb se nedostavil, tehdy ti, jenž se chtějí, mohou oddáni býti.*⁵³²

Nakonec Závorka uvádí liturgický předpis k bohoslužbě konané druhý den po svatbě. Liturgie má následující strukturu: Antifona; Kyrie; Et in terra; modlitba; 1. čtení; 2. čtení; kázání; Alleluia; Patrem; complenda; požehnání; píseň Te deum laudamus.

Druhého dne služba.

Jest někde obyčej jistě chvalitebný (kterýž by všudy zachován býti měl, že ženich s nevěstou a se všemi hostny svými druhého dne ráno do kostela jdou. A majíť správcové, pokudž možné lidí k tomu přidržeti, aby se to tak odevšech dalo pro čest a chválu Boží, pro hojnější připomínání a rozjímání o tom Slova Božího. Pro jistší ponuknutí ženicha a nevěsty k vzývání Pána Boha a hledání pomoci jeho. Pro hojnější modlitby obecní za ně). Přičemž, jaký způsob zachován býti má v kostele, tuto se položí. Nejprvé spívá se antifona svatodušní: *Přijdiž o svatý Duše*⁵³³ etc, potom *Kyrie*⁵³⁴, *Et in terra*⁵³⁵, též svatodušní. Viz to vše v kancionale⁵³⁶.

Modlme se.

Všemohúcí věčný Bože, kterýž jsi muže a ženu stvořiti a stav svatý manželský mezi všemi lidmi naříditi ráčil.

⁵³² Závorka, *Pravidlo služebností*, 291a, 292b

⁵³³ Závorka, *Písně chval*, G3b.

⁵³⁴ Tamtéž, *Kyrie* na listech E27b – E29b.

⁵³⁵ Tamtéž, G5a, G5b.

⁵³⁶ Závorkův kancionál, *Písně chval*

Tvé svaté milosti pokorně prosíme za všechny křesťanské manžely, kteříž v ten stav vstoupivše, radost i žalost, štěstí i neštěstí podnikati a snášeti se uvolili, račiž jim přítomný býti, milosti, pokoje, potěšení a požehnání tvého uděliti, jimž by v tom svatém stavu zachováni jsa, jméno tvé oslavovali a tobě i s plodem života svého s radostí sloužíc, spasení byli. Skrze Jezu Krista, Syna tvého. Jenž s tebou etc.

Jiná

Bože, račiž, prosíme, uslyšeti modlitby naše a ustanovení tvému, kterýmž jsi plození lidského pokolení nařídil, dobrotivě přítomen býti rač. Aby to, což se tvým původem spojuje, tvou pomocí zachováno bylo. Skrze Pána našeho, Jezu Krista, Syna tvého etc.

Jiná

Bože, kterýž jsi spojení manželského tak posvětil račil, aby v smlouvě manželské tajemství Krista a církve vyznamenal. Dejž, prosíme, aby manželství toto, kterémuž naše povinnost přísluhoje, tvým požehnáním naplněno bylo a jsouc tito manželé pobožně živi, viděti mohli syny synů svých a přišli v spolek odpočinutí svatých a do království nebeského. Skrze Pána našeho, Ježíše Krista etc.

Epištola 1. k Kor 7. kap⁵³⁷.

Viz. jiná na listu 32⁵³⁸: o čem ste mi pak psali etc.

Jiná epištola, k Efezským, v 5. kapitole⁵³⁹:

Manželky, poddány buďte manželům svým, jako Pánu, neb muž jest hlava ženy, jakožto i Kristus jest hlava církve a on spasitel jest těla jejího. Protož, jakož církev jest poddaná Kristu, taky ženy mužům svým poddány býti mají ve všem.

⁵³⁷ Srov. 1. Kor 7,1–40

⁵³⁸ Závorka, *Pravidlo služebnosti*, 32a; 32b. [Obsahem odkazu je Biblický text: 1. Kor 7,1–40]

⁵³⁹ Srov. Ef 5,3.21–33

Manželé milujte manželky vaše, jako i Kristus miloval církve a vydal sebe samého za ni, aby ji posvětil, umyv ji obmytím vody skrze Slovo, aby učinil sobě slavnou církev, kteráž by neměla poškvrny, ani vrásky, ani co takového, ale aby byla svatá a neposkvrněná. Tak i muži mají milovati manželky své, jako těla svá. Nebo kdo miluje manželku svou, sebeť samého miluje. Žádnýť zajisté nikdá těla svého neměl v nenávisti, ale chová je a krmí, jakožto i Kristus církve proto, že sme oudové téhož těla jeho, z jeho těla a z jeho kostí. Protož opustí člověk otce i matku svou a bude se přidržeti manželky své a budou dva v jedno tělo. Tajemství toto veliké jest, ale to pravím o Kristu a o církvi. Ale však i vy obzvláště jeden každý manželku svou miluj a manželka boj se manžela svého.⁵⁴⁰

Evangelium svatého Jana, v 2. kapitole: Stala se svatba etc. Viz je na listu 28⁵⁴¹.

Jiné evangelium svatého Matouše, v 19. kapitole.

Za onoho času přistoupili zákoníci ku Pánu Ježíšovi, pokoušejíce ho a řkouce: Může-li člověk manželku propustiti pro kteroukoli příčinu?

Kterýž to odpověděv, řekl jim: zda-li jste nečtli, že kdož stvořil člověka, s počátku muže a ženu učinil je? A řekl: Protoť opustí člověk otce a matku a bude se přidržeti manželky své. I budou dva v jednom těle. A tak již nejste dva, ale jedno tělo. A protož, což jest Bůh spojil, člověk nerozlučuj.

Řekli oni: Proč jest pak Mojžíš rozkázal dáti list zapůzení a propustiti ji? Řekl jim: Mojžíš pro tvrdost srdce vašeho dopustil vám propouštěti manželky vaše, ale s počátku tak nebylo.

Protož pravím vám, že kdožkoli propustí manželku svou (leč pro smilstvo) a jinou pojme, cizoložit'. A kdož propuštěnou pojme, také cizoloží.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Srov. Ef 5,22–33

⁵⁴¹ Závorka, *Pravidlo služebnosti*, 28a; 28b. [Obsahem odkazu je Biblický text: Jan 2,1–11]

Complenda.

Prosíme tebe, všemohúcí Bože, rač dáti Ducha tvého svatého manželům tvým, kteréž v ten stav povolávati ráčíš, aby ním jsouc spravování pobožně obcovali v lásce, v svornosti a v svatém pokoji zůstávající, vše, což na ně dopouštěti ráčíš, trpělivě snášeli a tvé milosti ve všem věrně i s plodem svým sloužíc, do království tvého nebeského přišli. Skrže Ježíše Krista, Syna tvého, Pána našeho. Jenž s Otcem i s Duchem svatým etc.

Požehnání obecné. Kteréž viz na listu 147⁵⁴³. Místo Alleluia prózy třebaš i Patrem. Viz písničky o stavu manželském. Nebylo-li by kázání, spívati se má hned po Patrem, Complenda a požehnání. Po požehnání Te Deum laudamus.

3.5.2. Odras učení o svátosti manželství v Písních chval Božských

Ve svém kancionálu *Písně chval Božských* vypisuje Závorka písně ke svatební ceremonii na listech Q24b – R1a.

- 1) *Budiž věčná chvála Bohu na výsosti* (Q24b – Q25a), nápěv: *Zvěstujem vám radost etc.*⁵⁴⁴ Před touto písní Závorka vypisuje dvě biblická čtení: *Gn 2*⁵⁴⁵ a *Sir 26*.⁵⁴⁶
- 2) *Děkujmež Pánu Bohu věčnému* (Q 25a – Q26a), píseň má vlastní notový zápis.
- 3) *Alleluja, budiž Bohu věčná chvala* (Q 26a – Q26b), nápěv: *Bože Otče, Synu také Duše.*⁵⁴⁷

⁵⁴² Srov. Mt 19,3–9

⁵⁴³ Závorka, *Pravidlo služebností*, 147a; 147b. Text viz Doplněk 5

⁵⁴⁴ Závorka, *Písně chval Božských*, B27a, B27b

⁵⁴⁵ Srov. Gn 2,18

⁵⁴⁶ Srov. Sir 26,3

⁵⁴⁷ Závorka, *Písně chval Božských*, L10b

- 4) *Panu Bohu jest příjemný* (Q26b – Q27a), píseň je notovaná.
- 5) *Ježíš Kristus k nám v svém příchodu prvním* (Q27a – Q27b), píseň má vlastní notový zápis.
- 6) *Bohu věčnému příjemný stav manželský* (Q27b – Q28b), notováno.
- 7) *Milý Bůh ráčil stav manželský zříditi* (Q28b – Q29a), bez notace, nápěv: *Bože Otče, Synu, také Duše svatý*.⁵⁴⁸

Dále Závorka vypisuje písně, které měly být zpívány před oddavky:

- 8) *Bud' chvála, Otče nebeský, že jsi z sve Božské lásky* (Q29a), píseň nemá notový zápis, nápěv: *Budiž chvála Pánu Bohu*.⁵⁴⁹

K těmto písním Závorka přikládá instrukci: „*Chtěl-li by kdo za nové manžely se modliti, tehdy v následující písni tu, kde v kterém verši stojí věrných manželův, polož, aneb jmenuj jméno těch nových manželův, za něž se modliti chceš.*“⁵⁵⁰

- 9) *Ó Otče náš, kterýž jsi na výsosti*, (Q29b – Q30a), píseň má vlastní notový zápis.
- 10) *O všemohoucí, věčný Bože náš, ráčíš věděti* (Q30a – Q30b), píseň je bez notace, nápěv: *Majíc v srdci radost*.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Závorka, *Písně chval Božských*, L10b

⁵⁴⁹ Tamtéž, L18b

⁵⁵⁰ Tamtéž, Q29a

⁵⁵¹ Tamtéž, B25a, B25b

Závěr

Na základě nově získaných poznatků jsem popsal život a dílo Tobiáše Závorky Lipenského. Podrobně jsem se zaměřil na období jeho děkanského působení v Doubravníku. Vyslovil jsem hypotézu o erbu, který Závorka užíval; předložil archivní texty popisující jeho praktický život a nakonec i dobový kostelní inventář, který dokládá užívání liturgických předmětů, knih a nakonec také zmiňuje Závorkovu smrt. V popisu díla jsem se zaměřil na méně známé tisky *Zpívání pohřební* a *Katechismus 1609*, které doposud nebyly popsány. Nakonec jsem předložil hypotézu o vlivu Závorkovy tvorby na příslušné předbělohorské utrakvistické tisky.

Hlavním těžištěm práce je transkripce Závorkových textů, které tematicky odpovídají sedmi svátostným úkonům katolické církve. Základní analýzou pramenů, popisem struktury, specifik a důrazů jednotlivých bohoslužebných úkonů, jsem se pokusil poukázat na Závorkovy teologické důrazy. S ohledem na dobu vzniku textů a údajné nižší vzdělání Tobiáše Závorky Lipenského je vskutku velice překvapivé, jak citlivě a pokrokově přistupuje k těm služebnostem, které měly být prostředkovány dětem nebo souvisely s nemocnými a umírajícími. Je možné se domnívat, že Závorkova katecheticko – poimenická zdatnost souvisela s jeho životní zkušeností (sám měl mnoho dětí a často se potýkal s nemocemi). Dále kladl důraz na srozumitelnost liturgických textů prostým lidem a pestrost jednotlivých ceremonií. Té se snažil dosáhnout tím, že předkládal více bohoslužebných formulářů, promluv, dlouhé seznamy čtení z Bible atd. Při popisu církevních služebností se vždy v úvodu snažil popsat široké spektrum případů a situací, s nimiž může být kněz konfrontován a nabízel také případná možná řešení. Touto návodností se patrně snažil předcházet nekorektnímu či teologicky chybnému jednání kněžstva.

Touto prací jsem zatím pouze vykročil na cestu k poznání Závorkova díla. Jednotlivé církevní úkony jsou tak rozsáhlé, že by každý bohatě vydal na samostatnou studii. Zejména pak jeho písňový repertoár. Opět se zde otevírá prostor k interdisciplinárnímu přístupu. A to například hymnologické analýze písňového repertoáru a katechetickému či poimenickému rozboru. Určitou rezervu této práce vidím v nedostatečné analýze písní Závorkova kancionálu.

Ačkoli jsou Závorkovy liturgické texty více než 400 let staré, jsem přesvědčen, že mají mnohé co sdělit dnešnímu čtenáři. Sám pak považuji za významné zahájit studium výše zmíněných katechismů, *Kancionálu 1620* a *Modliteb církevních*.

Seznam literatury

Prameny

Archiv městečka Doubravníka, SOkA Žďár n. S.

Catechis: [maj.] hoc est Summa doctrinae Catholacae Christiane, per quaestiones et responsiones collecta... (Katechismus, Evangelický, 1608), Sign. 50 G 43 přív. 1.

Kancionál anebo Zpěvové církve evangelitské, v Praze u Daniela Karolida z Karlsperka, 1620. Exemplář pochází z archivu sboru ČCE v Sázavě. Nesignováno. (Signatura exempláře NK: sign. 54 E 1)

Martini Bucerii scripta Anglicana fere omnia etiam, quae hactenus vel nondum, vel sparsim, vel peregrino saltem idiomate edita fuere adiunctis : Adjuncta est historia de obitu Bucerii: quaeque illi & Paulo Fagio post mortem & indigna & digna contigere / a Con. Huberto ad explicandas sedandasque religionis cum alias, tum praesertim eucharisticas controversias, singulari fide collecta ; quorum catalogum prima post praefationes pagina complectitur.
[online] <http://www.e-rara.ch/doi/10.3931/e-rara-8982>

Modlitby církevní z agendy společnosti kněží evangelických v horním kraji brněnském markrabství moravského, vydané léta Páně 1612. (Od Jakuba Petrozelina). Exemplář pochází z Národní knihovny, sig. 54 S 543, přív. 12

Národní archiv, fond Archiv Pražského arcibiskupství I, inv. č. 4181, sign. D172/7, karton 2869

Pjsnie Chwál Božských: To gest: Spěwowé Swatij Cýrkewnij | Stařij y Nowij | z Gradualů, z Antyphonářů | y giných wssech Duchownjch Pjsnij Latinských y Českých | kterýchž se w Shromážděních Swatých Cýrkewnijch od starodáwna požjwalo, a požjwá: Pro rozssýřenij Cti a Chwály Pána Boha Wssemohúcyho | w Trogicy gediného: A pro wzdělánj spasytedlné w Božj Prawdě wssechněch wěřijcých Křestianůw | Slawného a rozssýřeného Jazyku Slowanského vžjwagijcých: W nowě bedliwě podlé Slowa Božjho přehljdnutj, shromážděnj, sprawenj, a složenj: Od Kněze Tobiásse Záworky Lipenského Děkana Daubrawnického. Wytisstěno a dokonáno leta Páně 1606. (Dne XI. Měsýce Listopadu.). Exemplář pochází z Knihovny Národního muzea, sign. 27 A 29., [online]

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_54_B_38_2HE0NZ0-cs

Prawidlo služebnostij cýrkewnijch. To gest: shromážděnj wsseho spolu, cžehož se při služebnostech Páně w cýrkwi Swaté od starodáwna vžjwalo a vžjwá. Od těch kteřjž w jazyku českém služebnosti Božj konagj. Shromážděné, sprawené a složené / Od kněze Tobiásse Záworky Lipenského, děkana Daubrawnického [Ve Velkých Němčicích u Židlochovic : Závorka Lipenský, Václav], 1607, sign. 54 A 49, [online]

http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_54_B_38_2HE0NZ0-cs#search

Swatý Katechyzmus : Pobožné Modlitby k Wsselikému času potřebné. Pijsničky pobožne: K wsselikému času slaužjcy, 1609. Sign. ST1-0024.827

Zpjwánj Pohřebnij Staré y Nowé: shromážděné a složené. Od Kněze Tobiásse Záworky Lipenského. ... Wytisstěno w starém Městě Pražském | v Giřijka Nygrina. 1592. Exemplář pochází z Knihovny Národního muzea, sign. 27 D 12

Sekundární literatura

BERGER, Rupert, *Liturgický slovník*, Vyšehrad, Praha 2008

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad, 6. Vyd., Praha: Biblická společnost, 1992

GERBRICH, MICHEK, ŠENKYŘÍKOVÁ, *Doubravník a Výmolovy varhany*, Tiskárny Havlíčkův Brod, 2014

HALAMA, Ota, *Coena Dominica Bohemica*, ARBI VI, studijní texty UK ETF v Praze, Praha: Evangelická teologická fakulta UK, 2006

HALAMA, Ota, *Martin Luther, O ustanovení služebníků církve*, ARBI VIII, studijní texty UK ETF v Praze, Praha: Evangelická teologická fakulta UK, 2012

HONC, Jaroslav, *Falešný Moravský rytíř pan Pavel Katarýn z Kataru a Rubinsteina*, in *Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze*, 5. řada, červen 1977. Praha, 1977

HRDLIČKA, JUST, ZEMEK, *Evangelické církevní řády*, Prameny k českým dějinám 16. – 18. století, řada B, svazek VIII, Jihočeská univerzita v ČB, Filosofická fakulta, 2017

HRUBÝ, František, Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou., in: J. PEKAŘ, J. ŠUSTA, Fr. HRUBÝ, *Český časopis historický* (1935), Praha: Politika, 1935, str. 1 – 40.

INDRA, Bohumír, *Rok narození a úmrtí Tobiáše Závorky Lipenského*, in: HRABÁK, Josef, *Listy filologické* 100, Praha: Československá Akademie věd, 1977

INDRA, Bohumír, *Tobiáš Závorka Lipenský*, in: SOBOTÍK, Bohumil, *Slezský sborník*, ročník 46. (6.), Opava: Pokrok 1948

JIREČEK, Josef, *Dějiny literatury české*, díl 1: Slovník životopisný a knihoslovní, svazek 2, Praha 1876

JUST, NEŠPOR, MATĚJKA, *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Lutherova společnost v Praze 2009

KOLÁŘ, Pavel, *The canon missae in the rule of Ecclesiastical Services of Tobiáš Závorka Lipenský and Its Source*, in: Holeton et al, *The Bohemian Reformation and Religious Practice* 10, Collegium Europaeum Prague 2015

KONRÁD, Karel, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od 15. věku do zrušení literátských bratrstev*, Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna (V. Kotrba), 1893

KOUBA, Jan, *ABC hudebních slohů*, Editio supraphon Praha 1988

KOUBA, Jan, *Slovník staročeských hymnografů*, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. Praha 2017

MÁCHA, Tobiáš *Závorka Lipenský, Písně chval Božských. Kancionál z roku 1606*, [strojopis], nedatováno

MAŇAS, Vladimír, *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*, Dizertační práce, [rukopis], Brno, 2008

MATĚJOVSKÝ, Ondřej; vedoucí práce: Ota Halama, Th.D. *Liturgické texty Tobiáše Závorky Lipenského o manželství* [rukopis] : bakalářská práce – Praha, 2013. – 127 s.

MÜLLER, Ludwig, Gerhard, *Dogmatika pro studium a pastorači*, Karmelitánské nakladatelství v Kostelním Vydří, 2010

MUŽÍK, František, *Úvod do kritiky hudebního zápisu*, Acta Universitatis Carolinae, philosophica et historica 3, Universita Karlova Praha 1961

OTTO, J., *Ottův slovník naučný*, ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, díl 19, Praha: J. Otto 1902

RADIMSKÝ, Jiří, *Tobiáš Závorka Lipenský*, in: FREL, Antonín, *Záhorská kronika*, ročník 27, číslo 5, Přerov: J. Strojil 1950

WIŽĎÁLKOVÁ, Bedřiška, *Vzácný konvolut reformačních tisků*, in *Knihovna, Vědeckoteoretický sborník*, svazek 8, Praha, SPN 1971

Elektronické zdroje

Databáze českých duchovních písní tištěné kancionálové produkce 16. – 18. století, Hymnorum Thesaurus bohemicus [online databáze], Kabinet pro klasická studia AV ČR, Oddělení dokumentace a výzkumu kulturního dědictví v českých zemích, (cit. 5. 1. 2016 – 28. 6. 2018) URL: <http://www.clavmon.cz/clavis/index.htm>

Databáze slovníků staré češtiny [online databáze], oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., (cit. 24. 2. – 13. 5. 2018). URL: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

Digitální knihovna Manuscriptorium [online databáze], (cit. 14. 4. 2016 – 25. 5. 2018). URL: <http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php>

Obecné ediční zásady [online], oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., (cit. 24. 2. – 13. 5. 2018). URL: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edicni-zasady>

Přílohy

Veškeré fotografie zveřejněné v přílohách jsou autorské, pořízené na jaře 2016 při studijních cestách podpořených Nadačním fondem Věry Třebické-Řivnáčové.

Příloha 1

Doubravnický kostel Povýšení svatého Kříže s farou a zbytky dobového opevnění.

Příloha 2 Křtitelnice z nedvědíckého⁵⁵² mramoru

⁵⁵² Srov. Just, *Luteráni v českých zemích*, 110

Příloha 3

Příloha 4

Příloha 5

